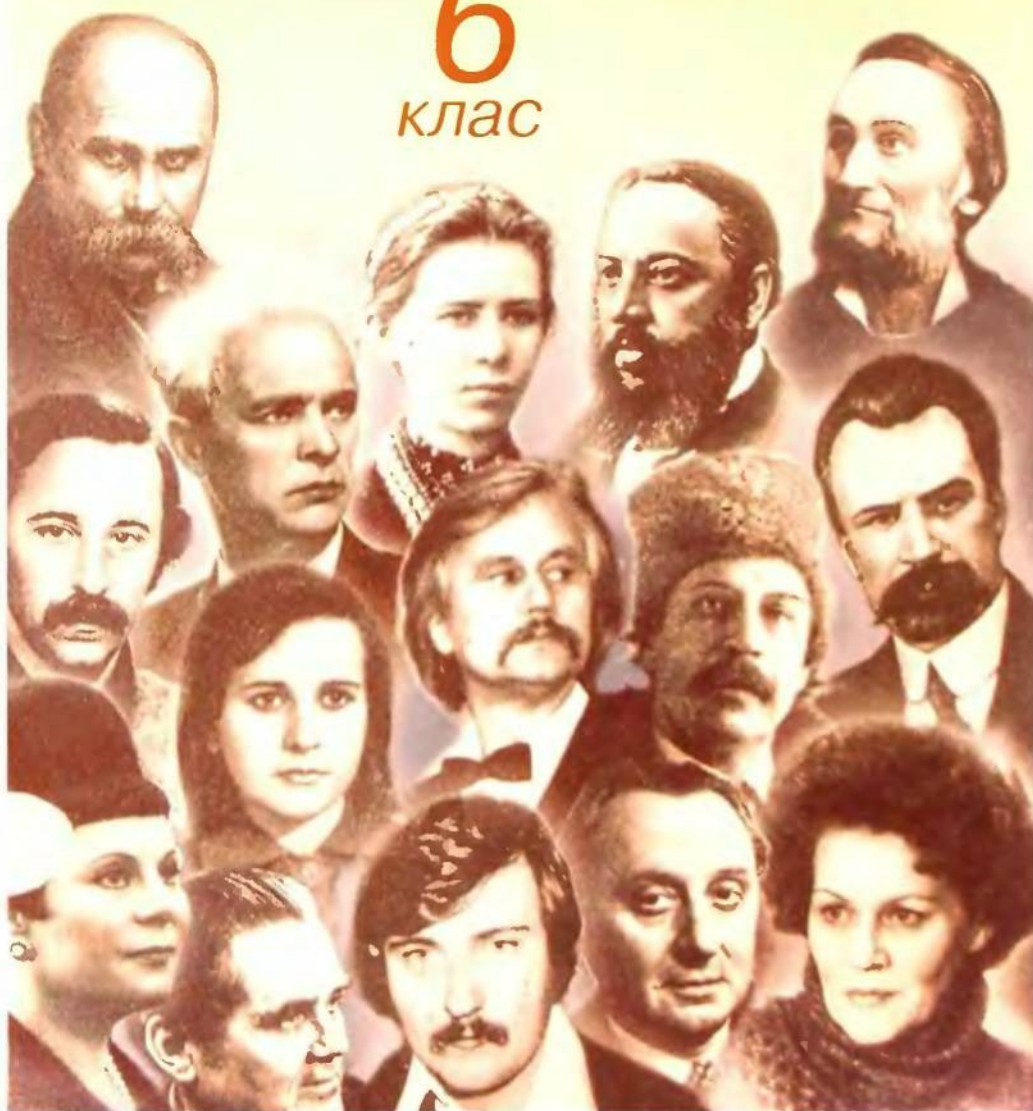

Т. К. Дудіна, А. О. Панченков

Українська література

6
клас

**ББК 83.34 Укр.я721
Д81**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(Наказ № 341 від 28.04.06)*

**Науковий керівник проекту,
автор методичного апарату
професор, доктор педагогічних наук О. І. Пометун**

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Дудіна Т. К., Панченков А. О.

Д81 Українська література: 6 кл.: Підручник. — К.: А.С.К., 2006. — 288 с.; іл.

ISBN 966-539-468-1.

ББК 83.34Укр.я721

ISBN 966-539-468-1

**© Т. К. Дудіна, А. О. Панченков, 2006
© "А.С.К.", 2006**

З кожним роком ви дорослішаєте, пізнаєте життя в усій його складності, красі й розмаїтості. На шкільних заняттях ви відкриваєте таємниці природи, історії людства, мистецтва, математичних законів. Звичайно, вам у цьому допомагає найвеличніше досягнення й витвір людини — книга. У минулому році ви розпочали вивчення нового предмета — “Українська література”. Сподіваємося, що він став для вас одним із найулюбленіших.

Цей підручник допоможе продовжити захоплюючу мандрівку в чарівний світ художнього слова, відчувати й цінувати його глибину й багатство, дивитися на навколишній світ очима поета, розуміти його красу й небуденність.

Гадаємо, що незабутньою стане ваша зустріч із пісенною творчістю українського народу. На уроках літератури ви вслухаєтесь у закличну мелодію веснянок, відчуєте себе учасниками різдвяних обрядів і купальського свята, згадаєте лагідний матусин голос, що наспівував колискову.

Твори сучасних українських письменників і майстрів слова минулих століть привернуть увагу до вічних тем людського буття: добра і зла, гідності й ницості, героїки та зради, любові до людей, рідної землі та життя заради себе одного.

На сторінках підручника ви знайдете не лише твори, а й біографії видатних майстрів художнього слова. По-різному й непросто приходили вони в літературу, їхня особиста доля позначалася на творчості.

У підручнику ви прочитаєте листи-звернення до вас митців, які творять українську літературу в наші дні. Вони звертаються до кожного з вас із найкращими побажаннями. Замисліться над їхніми словами, візьміть у свою душу те, що співзвучне вашому серцю, вашим думкам, мріям і прагненням.

Відомості з теорії літератури ("Вузлик на пам'ять") і статті літературознавців ("Дослухаймося до думки фахівців") допоможуть вам краще зрозуміти зміст творів, що вивчаються.

Твори для додаткового читання дадуть можливість глибше опрацювати теми, розширять ваш світогляд, збагатять новими знаннями, які стануть у пригоді під час виконання дослідницької і творчої роботи.

Безперечно, вас зацікавить рубрика "Творчість ваших однолітків". Під цією рубрикою у підручнику вміщено твори, написані вашими однолітками. Прочитайте їх, можливо, вони надихнуть на творчість і вас самих.

У книжці є різноманітні завдання: одні з них виконуються самостійно, інші — у парі з однокласником, малій групі або загальному колі. Працюючи над ними, вдумливо читайте й аналізуйте тексти, активно висловлюйте, аргументовано відстоюйте свою думку, співпрацюйте зі своїми товаришами.

ЩАСЛИВОЇ ПОДОРОЖІ У ДИВОСВІТ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА! Автори

*Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.*

Іван Франко

*Книги — кораблі думки, що мандрують ріками
часу і дбайливо несуть свій дорогоцінний вантаж
від покоління до покоління.*

Англійський філософ
Френсіс Бекон

*Уміння працювати самостійно, шукати і
знаходити в книжках необхідну інформацію
призвичаюють спрямовувати розум уперед,
виховувати в собі якості розвідника нового.*

Український авіаконструктор
Олег Яковлев

ПРИГАДАЙТЕ

Ці завдання допоможуть пригадати вивчене раніше.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Запропоновані завдання слід виконувати, працюючи в парі, малій групі або загальному колі.

ВУЗЛИК НА ПАМ'ЯТЬ

Вміщена інформація допоможе засвоїти найголовніші поняття, запам'ятати нові терміни й застосувати їх у подальшому навчанні.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Завдання запропоновано виконувати наприкінці уроку для повторення та закріплення вивченої теми. Намагайтеся знайти відповіді на всі запитання цієї рубрики.

ДОДОМУ

Завдання, які слід виконати вдома.

На заняттях з літератури ми пропонуємо активно спілкуватись і співпрацювати один з одним. Для того щоб спілкування було приємним і допомагало вам одержати найкращі навчальні результати, бажано дотримуватися певних правил.

Перш ніж працювати в парах, малих групах або в загальному колі, познайомтеся з правилами, обов'язковими для всіх учнів.

Працюємо в парах

Працюючи в парах, дотримуйтесь такої послідовності:

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловте свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.
5. Домовтеся, хто представлятиме результат.
6. Повідомте результат своєї роботи класу.

Пам'ятайте про такі поради:

- Під час розмови завжди дивіться в очі своєму співрозмовникові.
- Заохочуйте співрозмовника посмішкою.
- Ставте уточнювальні запитання (наприклад: "Ти справді вважаєш, що ...?", "Чи правильно я зрозумів, що ...?").
- Не перебивайте співрозмовника.
- Не змінюйте теми розмови.
- Не давайте оцінки людині, яка говорить.

Працюємо в малих групах

Мала група — це четверо-п'ятеро учнів, які разом виконують завдання. У групі об'єднує вчитель. Група працює протягом 3–5 хв. Про виконання завдання обов'язково розповідають класові. Працюючи в малій групі, всі учасники висловлюються по черзі, не перебиваючи один одного, обговорюють думки, міркування, ідеї учнів, а не їх самих.

Для ефективного обговорення радимо перед виконанням будь-якого завдання розподілити ролі у групі та обрати:

голову, який:

- зачитує завдання;
- встановлює порядок його виконання;
- пропонує учасникам групи висловлюватися по черзі;
- підбиває підсумки роботи групи;

секретаря, який:

- коротко й розбірливо записує результати роботи групи;
- допомагає доповідачеві висловити спільну думку групи;

доповідача, який:

- чітко висловлює спільну думку групи;
- доповідає про результати роботи групи;

посередника, який:

- слідкує за часом;
- заохочує окремих учнів і всю групу до роботи.

Обговорюємо в загальному колі

Обговорення допоможе виявити різні позиції з певного питання. Важливо, щоб воно було доброзичливим і щирим. Тому обов'язково дотримуйтеся правил спілкування. Заохочуйте до участі в обговоренні якомога більшу кількість учнів. Дотримуйтеся таких правил:

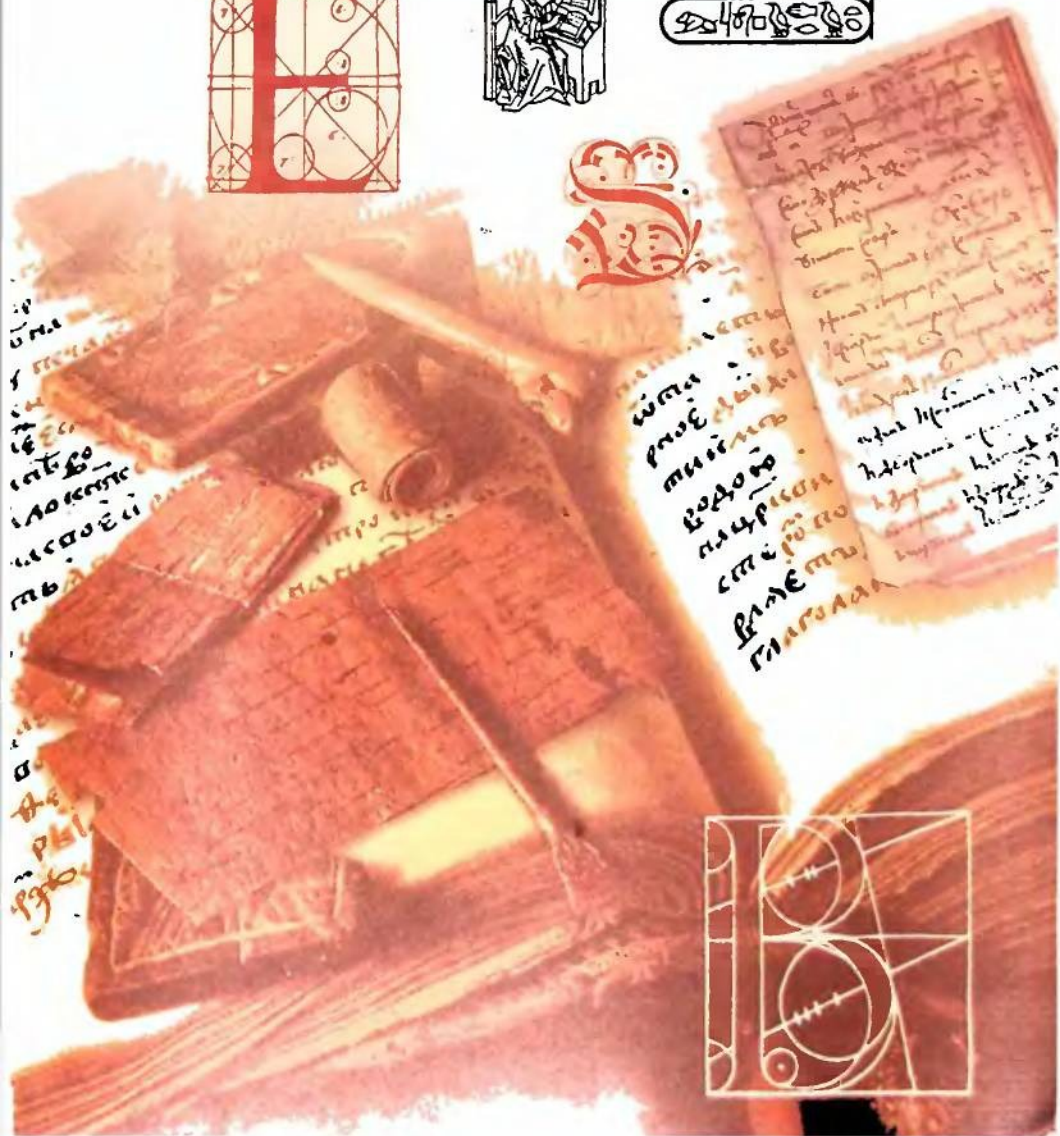
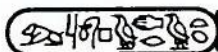
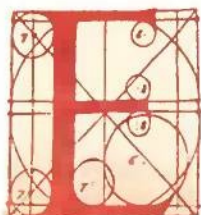
- Говоріть по черзі. Коли хтось висловлюється, іншим не можна перебивати, викрикувати з місця.
- Вислуховуйте всі думки з питання.
- Не коментуйте думок інших, а висловлюйте свої.
- Слідкуйте за чистотою вашої мови.
- Не забувайте, що в кожного може бути власна думка, яка має право на існування.

ДІВОВСВІТ
КНИГИ

ДИВОВСВІТ КНИГИ

КНИЖКА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ.

МАНДРУЄМО СТОРІНКАМИ КНИГИ СТОЛІТЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про історію книги, давні та сучасні способи виготовлення книжок;
- ✓ розповідати про книги Київської Русі;
- ✓ називати імена визначних літописців і книгодрукарів, розповідати про їхній внесок в історію розвитку книги;
- ✓ пояснювати власне розуміння ролі книги в житті людини;
- ✓ визначати і пояснювати свої читацькі інтереси.

1. Що таке література?
2. Які літературні твори, вивчені у 5-му класі, вам найбільше запам'ятались? Чому?
3. Які книжки ви читали влітку? Чим вони сподобались вам?
4. Яку книжку вам хотілося б перечитати? Поясніть чому.

Читання й письмо в нашій уяві завжди пов'язані з книгою. Людство вважає книгу найвизначнішим винаходом, але назвати ім'я винахідника і точну дату її створення не може. Книга виникла й удосконалювалася протягом значного періоду історії людства. Не припиняється це вдосконалення й досі.

За допомогою уявної Книги століть ми здійснимо цікаву подорож у сиву давнину. Отож вирушаймо негайно!

Сторінка перша. Піктографія

Працюючи в парі, уявіть себе первісними людьми, які ще не вміють писати, але бажають залишити інформацію для своїх нащадків у вигляді наскельних зображень. "Розкажіть" у такий спосіб про те, яким чином ваше плем'я здобуває собі їжу.

Свої "наскельні малюнки" продемонструйте та поясніть класові.

Уважно прочитайте текст. Розгляньте давній наскельний малюнок. Чи схожий він на ваш? Чим саме?

Наскельний
малюнок

Давні форми книги незвичні для сучасного читача. Найперша з них — книга наскельних зображень первісної людини. Намагаючись розповісти про вдале полювання, наш пращур малював фігурки людини й тварин. Ось мисливець виходить із печери, бере спис, знаходить звіра, кидає спис, убиває його, повертається із здобиччю додому.

Давньогрецький історик Геродот повідав нам про "листа", що його скіфи надіслали персам. "Лист" складався з кількох символів: жаба, миша, пташка і п'ять стріл. Читався він так: "Якщо ви, перси, не вмієте

літати, як птахи, стрибати болотами, як жаби, ховатися під землею, як миші, загинете ви всі від наших стріл”.

Спосіб передавання інформації за допомогою малюнків називається **пиктографією**. Пиктографічний запис, ніби ребус, може розгадати будь-яка кмітлива людина. Знати мову, якою розмовляв автор такого зображення, не обов'язково.

Сторінка друга. Ієрогліфи

Працюючи в парі, найпростішими знаками намалюйте людину, собаку, дерево, сонце, воду. Використовуйте такі знаки, які легко малювати і повторювати.

Покажіть свої знаки класові. Поясніть, чим вони відрізняються від ваших “наскельних малюнків”.

Перегорніть наступну сторінку Книги століть і прочитайте продовження розповіді.

Із плином часу стародавні системи письма змінювалися. З'являлися словесно-складові записи. Стіни храмів і поховань давніх єгиптян укриті мініатюрними зображеннями людей, звірів, птахів, рослин, що часто мають вигляд красивого орнаменту.

Це вже **ієрогліфи**. Кожен ієрогліф означає слово або його частину. Сучасна людина, яка не знає мови стародавніх єгиптян, може лише здогадуватися про значення окремих ієрогліфів. Ієрогліфами і сьогодні пишуть китайці та японці.

Сторінка третя. Алфавіт

Уважно почитайте наступну сторінку Книги століть. Обговоріть у загальному колі такі запитання:

- 1. Що таке алфавіт?*
- 2. Чому людство перейшло від ієрогліфів до алфавітного письма?*
- 3. Хто такі Кирило і Мефодій?*

Найдосконаліша форма письма — **алфавіт**. За допомогою невеликої кількості алфавітних знаків можна передавати величезну кількість звуків, слів і висловів людської мови. Достеменно невідомо, хто винайшов алфавіт. Науковці вважають, що таке письмо виникло наприкінці другого тисячоліття до нової ери у народів Малої Азії.

Історію алфавітного письма інколи зображують у вигляді могутнього кедра з розлогою кроною. Стовбур кедра виростає з давньофінікійського алфавіту і роздвоюється на Схід і Захід. Східний різновид письма став основою для су-

Запис імені єгипетського фараона

Кирилиця

часних грецького та слов'янського алфавітів.

Існує два різновиди старих слов'янських абеток — глаголиця та кирилиця. Їх створили брати-просвітники Костянтин (монахом він прибрав ім'я Кирило) і Мефодій. Спершу кирилицю та глаголицю використовували паралельно. Та згодом кирилівська абетка витіснила глаголицю і стала основою сучасних болгарського, російського, сербського, українського та інших алфавітів.

У 2003 році світ відзначив 1140-річчя слов'янської писемності.

Сторінка четверта. Папірус, пергамент, папір

Працюючи в парі, пригадайте і запишіть якнайбільше назв матеріалів, на яких можна писати й малювати. Наприклад, дерев'яна дошка, кам'яна брила, вапняна стіна ...

Свої варіанти повідомте класові.

Прочитайте текст. Поясніть значення слів "папірус", "пергамент", "берест".

Основа книги — матеріал, на якому її написано або надруковано. У давні часи для рукописів використовували різні матеріали. В Індії писали тушшю на висушеному листі пальми. У Межіріччі — очеретяною паличкою на табличках із м'якої глини. Наші пращури-слов'яни писали на *бересті* — верхньому шарі березової кори.

Першим універсальним матеріалом для книг був *папірус*. Ця рослина у великій кількості росте у стоячій воді й болотах дельти Нілу. Книжки з папірису не схожі на сучасні. Цей матеріал дуже крихкий і на згині

швидко ламається. Тому єгиптяни не зшивали аркушів, а згортали їх у *сувій*. Це — ще одна зі стародавніх форм книги. Розповідають, що сувій, на якому було записано поему "Іліада" великого давньогрецького співця Гомера, був завдовжки 150 метрів.

Згодом матеріалом для письма почав слугувати *пергамент*. Виготовляли його зі шкіри овець, телят, кіз. Такий матеріал можна було згинати, зшивати, писати на ньому по кілька разів.

Індійська книга з пальмового листа

Стародавні книги були надзвичайно дорогі. На написання однієї книги інколи були потрібні роки.

Добре відомий **папір** було винайдено в першому столітті нової ери у Стародавньому Китаї. Папір відіграв величезну роль в історії культури. Він зробив книгу дешевою та доступною. А це сприяло розвитку освіти та поширенню знань.

Сторінка п'ята. Гостюємо у київських князів

Ось прибули ми на рідну землю. Але ж пам'ятайте, мандруємо ми не лише в просторі, а й у часі.

Зустрічає нас у княжих хоробах Нестор-літописець. Послухавши його мудрі слова і прочитавши наступну сторінку Книги століть, обговоріть у загальному колі:

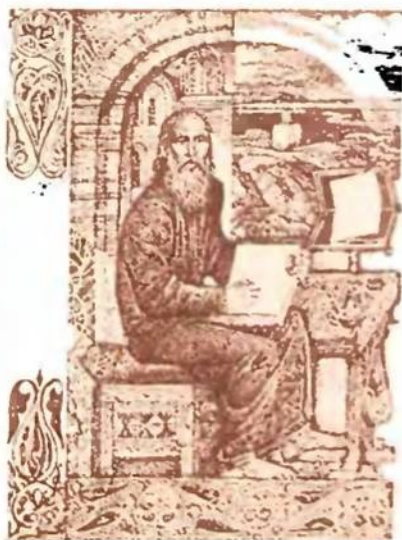
1. З якими явищами природи порівнює книги Нестор-літописець?
2. Що спільного між книгою та рікою, джерелом, вузлом?
3. Чому постать Нестора-літописця стоїть у нашій історії нарівні з великими князями київськими?

На землях України-Русі книгу здавна любили й поважали. “Велика користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою весь світ; це джерело мудрості, у книгах бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — вузда для тіла і душі. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами”.

Так писав Нестор-літописець, оповідаючи про князювання Ярослава Мудрого. Саме за любов до книжок і науки князя Ярослава назвали Мудрим. З його ім'ям пов'язаний розквіт культури, писемності й науки в Київській Русі.

Відомо, що Нестор-літописець народився між 1040 і 1056 роками. Сімнадцятилітнім його прийняли до Печерського монастиря — одного з найбільших культурних центрів Київської Русі. Там перекладали і переписували книжки, складали житія святих, вели літопис.

Дослідження вчених доводять, що літописання зародилося на Русі ще в дев'ятому чи десятому столітті. Літописи велися при дворах великих князів, у церквах і монастирях.

Нестор-літописець

Славний літописець використав праці своїх попередників для укладання літопису "Повість минулих літ", збагативши відомі писемні джерела народними переказами, вставками з Біблії й перекладами з грецької та болгарської літератур, свідченнями очевидців і власними спостереженнями.

Напівлегендарна постать Нестора стоїть нарівні з постатями наших великих предків. Його ім'я прославлено, як всі великі імена нашої історії.

Сторінка шоста. Технічний прогрес, мистецтво книги

Наступна сторінка Книги століть розповідь про способи виготовлення книжок у давнину та в наші часи.

Прочитайте текст. Працюючи в парі, запишіть 3–5 запитань за його змістом. Обговоріть ці запитання у класі.

Для виготовлення книжок спершу використовували гравірувальні дошки. За допомогою таких дощок отримували відбитки на пергаменті або папері.

Ім'я великого сина німецького народу Йогана Гутенберга знайоме кожній освіченій людині. Вважається, що він винайшов друкарський верстат і пристрій для відливання літер.

Хо́да друкарського верстата по Європі, що почалася ще за життя Гутенберга, була дійсно переможною. За 40 років було випущено у світ десять мільйонів примірників книжок. Спершу друкована книжка "розмовляла" лише латиною — мовою античності, та згодом "вивчила" всі мови писемних народів Європи.

Першим українським майстром книгодрукування був Іван Федоров. Попервах він працював у Москві, а 1574 року заснував у Львові першу друкарню.

На початку 1575 року Івана Федорова запросив на службу князь Костянтин Острозький. У своїй резиденції — Острозі — князь заснував школу та друкарню. Саме тут побачили світ Азбука, Псалтир, Новий Завіт, Острозька Біблія.

*Г. Нарбут
"Українська абетка"*

У Львівській та Острозькій друкарнях Івана Федорова вчилися майстерності й перші друкарі-українці. Один із них, Анисим Михайлов, потім працював і прославився у Москві.

У 1615 році архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький заснував друкарню. Там у другій половині XVII століття було видруковано 120 назв книжок. Нині в приміщенні колишньої лаврської друкарні міститься Музей книги та книгодрукування.

У наступні століття книжкова справа озброїлася новими технологіями й поліграфічною технікою.

Тексти сучасних книжок набирають на комп'ютерах. Потім їх оформлюють за допомогою спеціальних програм у вигляді окремих книжкових сторінок. Комп'ютер дає змогу швидко змонтувати ілюстрації, таблиці, карти, розташувати будь-які тексти у зручному для читача вигляді.

Ілюстрація, книжкове оформлення стали галуззю образотворчого мистецтва — книжкової графіки. Ще за життя здобув вітчизняне і світове визнання засновник українського "мистецтва книги" Георгій Нарбут (1886–1920). Його обкладинки, шрифтові композиції, ілюстрації вражають класичною простотою і водночас вишуканістю. Але найбільше снаги і таланту художник віддав "Українській абетці".

Останнім часом книжка отримала "нове дихання" — поруч із паперовими носіями вона існує у вигляді електронних файлів. Її можна зберегти у пам'яті комп'ютера, знайти в Інтернеті, прочитати на екрані кишенькового комп'ютера або навіть мобільного телефону.

Нові технічні засоби — не вороги, а вірні помічники книжки. Вона завжди буде тим винаходом, що, як і колесо, ніколи не зникне з життя людської цивілізації.

КОЗАК
КІМЬ
КОРАБЕЛЬ
Ккк

К

Г. Нарбут
«Літера "К"»

Сторінка сьома. Художній твір і читач

Ось і добігає кінця наша подорож сторінками Книги століть.

Прочитайте останню з них і обговоріть у загальному колі такі запитання:

1. Що необхідно вміти і знати, аби стати письменником?
2. Чому літературний твір не може існувати без читача?
3. Про що або про кого ви хотіли б написати книжку?

Хоч би яким складним був процес переписування або друкування книги, хоч би скільки папірусу, пергаменту, паперу чи пам'яті комп'ютера витрачалося на кожен її примірник, хоч би скільки вмілі переписувачі, друкарі, дизайнери працювали над її створенням, книжка ніколи не народиться без її першотворця — письменника.

Водночас твір письменника не може жити повноцінним життям без уважного, вдумливого, критичного читача. Читаючи поезії Лесі Українки, оповідання Володимира Винниченка, пригодницькі повісті Всеволода Нестайка, ми творимо власний уявний світ, у якому живуть і діють образи персонажів творів. Ми співчуваємо їм, захоплюємося ними, сміємося, любимо, ненавидимо кожен по-своєму, індивідуально. Бо не буває двох однакових людей, тотожних уявлень, як не буває двох однакових листочків

на одному дереві, двох однакових кольорів морської хвилі. Проте, щоб мати своє уявлення, розмірковувати, обстоювати свою думку, треба пасамперед уважно, вдумливо, неквапливо прочитати творіння автора.

Тож будьмо уважними й розумними читачами, працюймо над книжкою, пам'ятаючи, що художня література — це не зшитки паперу, поцятковані літерами. Це — скарбниця нашої національної пам'яті і духу, захоплюючий світ письменницької фантазії та майстерності.

Прочитайте текст. Обговоріть у класі, чи погоджуєтеся ви з думкою американського письменника-фантаста про роль книги в житті людини. Відповідь обґрунтуйте.

“Книга дає вам необхідні слова, щоби читати й перечитувати їх, коли ви цього захочете — у ліжку, за столом або ж простягнувшись на підлозі — і як ви цього хочете — не поспішаючи, швидко, все поспіль або шматочками. Але головне — книга дає вам слова, до яких ви самі добирате картини, що виникають у вашій уяві. Ви знаєте, який вигляд має д'Артаньян і Дон-Кіхот, — і це ваш д'Артаньян і ваш Дон-Кіхот... Ніколи не буде придумане що-небудь подібне до книги — спроможне дати вам стільки, скільки треба, і ніколи — занадто мало або ж занадто багато, да-ти вам одному цілий всесвіт” (Айзек Азімов).

1. Назвіть системи письма, що їх використовувало людство.
2. Які матеріали використовувались у давнину для виготовлення книжок?
3. Як ставилися до книги в добу Київської Русі?
4. Хто такі Ярослав Мудрий, Нестор-літописець, Йоган Гутенберг, Іван Федоров? Чим вони прославились?
5. Яка роль книги в житті людини? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чому твір письменника не може жити без вдумливого та уважного читача?
7. Розкажіть, які книжки ви любляєте читати. Чому?

1. Намалюйте ілюстрацію до однієї зі сторінок Книги століть. Під керівництвом учителя створіть усім класом свою “Книгу про книги”. Працюйте над нею впродовж року, доповнюючи новими матеріалами. Вона може містити розповіді про ваші улюблені книжки, цікаві замітки, поради щодо роботи з книжкою, ілюстрації тощо.
2. Перегляньте свою домашню бібліотеку. Розпитайте у батьків, як вони її збирали, які книжки для них особливо цінні і чому. Підготуйте розповідь про домашню бібліотеку.

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ

СПІВУЧИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про виникнення народних календарно-обрядових пісень;
- ✓ називати різновиди обрядової пісенної поезії, коментувати її зміст;
- ✓ пояснювати магічну силу обрядів для наших предків;
- ✓ висловлювати власну думку про місце календарно-обрядових пісень у житті нашого народу.

1. Що таке фольклор?
2. Які жанри усної народної творчості ви знаєте?
3. Які фольклорні твори називають міфами?
4. Як створювалася народна міфологія?

Як ви розумієте вираз "Пісня — душа народу"? Висловіть свої думки у загальному колі.

Об'єднайтесь у пари. Мовчки прочитайте текст. Потім один із вас стисло переказує зміст тексту, а інший уважно слухає і складає два запитання за його змістом.

Запитання представте класові й отримайте відповіді на них.

Українська народна пісня — дорогоцінне надбання й окраса нашого народу, нашої культури — набула нев'янучої слави у всьому світі, збагатила слов'янську і світову скарбницю народного поетичного фольклору. Українська пісенність творилася віками, вона охоплює весь багатогранний духовний світ нашого народу.

Народна пісня — це невеликий усний віршований твір, що співається. Творчо обдарована людина або група людей, переживаючи сильні почуття, складали поетичні наспівні рядки про певні обставини свого життя, працю та побут. Підхоплені іншими людьми, вони передавалися далі, зазнаючи при цьому деяких змін. Менш вдалі місця замінювалися кращими і таким чином удосконалювалися, поширювалися, ставали змістовнішими, мелодійнішими. У різних місцевостях та сама пісня перероблювалася різними людьми неоднаково, тому народні пісні часто мають кілька варіантів. Інколи первісний текст змінювався докорінно. Щоб більше пісня подобалася людям, то більше створювалося варіантів її виконання. Отже, народні пісні складалися колективно, їх автор — сам народ.

Г. Якутович
"Давні боги-ідоли"

Найдавнішими вважаються календарно-обрядові пісні: веснянки, колядки, щедрівки, русальні, купальські, жниварські. Вони творилися й побутували у тісному зв'язку з поганськими й релігійними віруваннями, супроводжували річні цикли сільськогосподарських робіт і тому були невіддільними від трудової та родинно-побутової діяльності людини.

Наші предки поклонялися могутнім явищам природи, вірили в магичну силу слова, ритуальних дій і заклинання. Славлення в піснях та обрядах богів мало практичну основу — прагнення домогтися від них милості й таким чином забезпечувати собі добробут і статок.

Календарно-обрядові пісні поділяють на три умовних цикли: зимовий, весняний і літній.

Напередодні Нового року по всій Україні співають колядки і щедрівки, славлячи ними господаря з господинею, всю їхню родину. Але слова і барви цих пісень не можна прикласти ні до сім'ї українця-хлібороба, ні до родини давнього українського князя або гетьмана. Вони найбільше підходять до давніх міфологічних істот, для слави яких народ співав колядки і щедрівки в доісторичні часи.

Майже всі весняні обрядові пісні та дії теж мають міфічну основу. Вони розповідають про світлі й темні небесні сили, що мають величезний вплив на життя людей. Припускають, що в давні часи весняні обряди були початком релігійного культу.

Після весняних свят починалася русальна неділя з піснями про примарних істот дівочої статі — русалок, мавок, що нібито живуть в озерах, ставках, річках, на полях і в лісах. Ці міфічні істоти — гарні, співочі, веселі, але й небезпечні для людей, як і вода, що милує своєю красою і живучою силою, але часом завдає людям великої шкоди.

У розпалі літа під час купальського свята обрядодії з танцями та життєрадісними піснями відбувалися навколо двох ідолів: Купала і Марени, що символізують вогонь і воду. Купальське багаття народ палив на честь сонця — найбільшої сили на землі. А Марена була символом дощу, який мав велике значення для всього живого на землі.

Зміст жнивварських пісень — це похвала ниві, врожаєві, господарям і трудівникам, сподівання на прихильність сил природи до праці хліборобів.

Пісенність України — невичерпне й чисте джерело тем, сюжетів, художніх образів і засобів майстрів художнього слова, малярства, декоративного мистецтва, музики, скульптури, кіномистецтва.

Прочитайте текст. У загальному колі обговоріть, у чому бачить красу української пісні російський мандрівник Лапшин.

Пригадайте українські народні пісні, що вам доводилося чути. Висловіть свої враження.

У 1816 році в “Українському віснику” російський мандрівник Лапшин так написав про своє захоплення пісенною творчістю українського народу: “Пісні їхні різні, виразні й протяжні... Гнучкістю, чистотою і приємністю мелодій вони перевершили всіх мейстерів Росії... Якщо генії цієї країни звернуть увагу на українську мову і виформують її, тоді українці в славі наукових творів своїх, можливо, будуть змагатися з найосвіченішими народами Європи”.

Такі велетні, як Тарас Шевченко — в поезії і Микола Лисенко — в музиці, зросли на ґрунті народної пісенності. І сьогодні нам не обійтися без минулого, без столітніх веснянок і щедрівок, пісень-колисанок, у

яких відлунує душа народу, його працьовитість, доброта, мрії та сподівання. Вони завжди будуть приваблювати щирістю почуттів і переживань, поетичним сприйманням навколишнього світу, народною мудрістю й красою.

Дослухаймося до думки фахівців

Українська народна пісня завоювала серця не лише закордонних слухачів, а й композиторів. Так, обрядова пісня “Журавель” вчувається у 21-й симфонії, а новорічна “Щедрівка” — в першому концерті для фортепіано з оркестром видатного композитора Петра Чайковського. Угорський композитор Ференц Ліст збагатив Захід двома українськими піснями у своїй інтерпретації “Віють вітри”, “Ой, не ходи, Грицю”. Всесвітньо відомий “Козачок” ліг діамантом у кінцівку “Апассіонати” Бетховена. Популярну пісню “Засвіт встали козаченьки” використав у своєму творі Моцарт. До джерел української пісні зверталися славнозвісні композитори Бах, Брамс, Гайдн, Шуберт, Шопен, Манюшко, Глінка.

Наш народ уклав щонайменше 500 000 пісень. Загальновідомі пророчі слова Тараса Шевченка на цю тему:

*Наша дума, наша пісня
не вмре, не загине.
От де, люди, наша слава,
слава України.*

Варті уваги висловлювання про українську народну пісню й інших видатних людей.

“Моя радість, життя моє, пісні! Як я вас люблю! Чого варті холодні літописи ... перед цими дзвінками, живими літописами!..” (Микола Гоголь, російський письменник українського походження).

“Українська музика і поезія — найпишніша, найароматніша гілка на дереві світової народної творчості ... Українську пісню всі знавці ставлять на одне з перших місць серед пісень усіх народів” (Анатолій Луначарський, російський науковець і політичний діяч).

“Українські простори є столицею ліричної пісні континенту. Звідси ліричні пісні поширювалися по всій Слов'янщині” (Адам Міцкевич, видатний польський поет).

“Українська пісня — це справжня поезія серця і почуття” (Ватрослав Ягич, російський мовознавець).

1. Чому календарно-обрядова пісенна поезія вважається найдавнішим жанром фольклору?
2. Хто є автором обрядових пісень? Чому вони мають варіативність виконання? На які умовні цикли поділяються?
3. Що лежить в основі календарно-обрядових пісень?
4. Назвіть різновиди календарно-обрядової поезії.
5. Як календарні обряди пов'язані зі світоглядом наших предків?
6. Чому давні обряди зберігаються в сучасному суспільстві?

1. Попросіть своїх батьків, бабусю або дідуся заспівати вам народних пісень. Вивчіть із ними ту, яка вам найбільше сподобалася.
2. Підготуйте усну розповідь "Улюблена пісня нашої родини".

Творчість ваших однолітків

БАБУСІ

Коли мої бабусі почнуть удвох співати,
То можна тиждень не виходити із хати!
І ту, і ту — вони пісні всі знають,
Мелодії старі не забувають.
— А в нас на Вінниччині так!
— В Полтаві ж он як! —
Змагаються і не поступляться ніяк.
Я думаю: "Така велика Україна,
Душа у тих піснях єдина.
А ми ні слів, ні музики не знаємо
І, як бабусі, вже не заспіваємо".

*Олена Савранська
м. Корсунь-Шевченківський
Черкаської області*

ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ називати календарні обряди літнього циклу;
- ✓ розрізняти основні ознаки русальних, купальських і жнивварських пісень;
- ✓ виразно і вдумливо читати народні пісні.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Які літні народні свята ви знаєте?
Хто такі русалки? Що ви знаєте про цих істот?

Прочитайте текст. Обговоріть у парах і дайте відповіді на запитання:

1. Як виникли русальні пісні?
2. Коли вони виконувалися?
3. Чому батьки застерігали дітей від русалок?

Русальні пісні дуже давні походженням. Вони супроводжували обряди слов'янських народів, що проводилися наприкінці травня й на початку червня. Люди вірили, що, виконуючи певні обряди, співаючи русальних пісень, вони матимуть милість у міфічних русалок (мавок), що ті не

шкодитимуть посівам, оберігатимуть людей від хвороб, а поля — від стихій.

Із русальним, або мавським, тижнем пов'язані численні народні повір'я, що беруть початок з дайбозької¹ пори. Вважалося, що русалками стають померлі нехрещеними діти, дівчата або молоді жінки, що втопилися. Тому у цей час батьки забороняли молоді ходити по квіти на луки, поля, у ліс, купатися в річці, бо "русалки залоскочуть". У цій засторозі простежується давня господарська турбота: саме о цій порі птахи і звірі вигодовували своє потомство, колосилися жита, достигали трави. Народна мораль вимагала на цей час забезпечити спокій і тишу всім творінням матінки-природи (подібно до сучасного природоохоронного заходу — "місячника тиші").

Отже, основою змісту русальних пісень і обрядів були хліборобські турботи, а також пошана до природи, поетизація її таємниць.

Прочитайте вголос виразно русальні пісні. Обговоріть в малих групах запитання:

1. Яке значення в русальних піснях має діалог?
2. Знайдіть у текстах пестливі слова. Яке їх призначення?
3. Який інший жанр фольклору використовується у пісні "Ой біжить, біжить мала дівчина"?

Повідомте свої думки класові.

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок
сорочки:

— Ви дівочки, подружки,
Да дайте мені сорочки,
Хоча худенькую, да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
— Послухай мене, красна панно,
Загадаю лиш три загадочки.
Як угадаєш — до батька пущу,
Не угадаєш — з собою візьму.

— Ой що росте та без кореня,
Ой що біжить та без повода,
Ой що цвіте та без цвіточок?
Панночка загадок не вгадала —
Русалка панночку залоскотала.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не
ходили,

Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку.
А наші дівочки у віночку.

¹ Дайбозька пора — така, що стосується язичницької дохристиянської релігії, коли верховним богом був Даждьбог (Дайбог).

1. Які спостереження за навколишнім світом і піклування про нього знайшли своє втілення в обрядах русального тижня?
2. Які повір'я, пов'язані з русалками, живуть у народі і в наші часи?

- Русальними піснями, або русаліями, називають пісні та обряди, що виконують на русальний, або зелений, тиждень, під час християнського свята Трійці, щоб захистити людей і господарство від "нечистої" сили.
- В основу русальних пісень і обрядів покладено хліборобські атрибути, що беруть початок із дайбозької пори з міфологічно-фантастичними уявленнями про природу, добрі та злі сили.

Дослухаймося до думки фахівців

Проводи русалок — це спеціальні обряди, щоб тих русалок позбутися. В ці дні дівчата в полі, на житах роблять спільний обід — тризну¹ в честь русалок. Після тризни дівчата ходять по полях із розплетеними косами й вінками на головах, співаючи русальні пісні.

У сусідній із нами Білорусії обряд проводів русалок зберігся повніше; дівчата плетуть собі вінки, вибирають з-поміж себе русалкою найкращу високу дівчину, вбирають її квітами та стрічками і, тільки-но зійде місяць, ідуть, співаючи, на поля розкладати вогнище, водити хороводи. До дівчат приєднуються хлопці. Веселі ігри та забави тривають допізна.

У багатьох слов'янських народів зелений тиждень має назву "русалії": так, у болгарів — "русальніци"; у сербів і хорватів — "русалії"; у словенців — "русале"; у чехів — "русадле". По-словенському "русалчек" навіть стало назвою місяця травня.

У всіх народів Європи з давніх-давен були відомі русалки, тільки під різними іменами. Так, у Німеччині вони називалися водяними німфами, дунайськими дівами, у Великій Британії — морськими дівчатами, у литовців — вунданами і віліями (від річки Вілія), у Польщі — світезянками (від озера Світязь), а в Сербії — вілами, що живуть у горах, скелях і на берегах річок та озер.

Подібні вірування знаходимо і в сучасних греків; грецькі телонії й чудесні жінки нагадують наших лісових мавок...

Отже, вірування в існування русалок — це загальне вірування всіх європейських народів.

За Олексом Воропаєм

¹ Тризна — релігійне поклоніння, поминання.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Як виникло свято Івана Купала (Купайла)? З якими віруваннями наших предків воно пов'язане?

Прочитайте текст. Обговоріть у загальному колі такі запитання:

1. Які обряди виконували на свято Івана Купала?
2. Яка роль купальського вогнища у цих обрядах?
3. Чи доводилося вам спостерігати свято Івана Купала? Розкажіть про свої враження.

Літній пісенний цикл розпочинався в ніч проти 7 липня народним святом Івана Купала (Купайла). Обряд Купала — це самоочищення від злих духів за допомогою води й вогню. У ньому озиваються прадавні часи з поетичним обожнюванням дерев, води, квітів.

У різних місцевостях України головними атрибутами свята були уквітчані гілки дерев і опудала з соломи, що уособлювали Купала, Марену або Кострубонька.

Молодь збиралася біля води: річки, озера чи ставка. Хлопці розкладали багаття, а дівчата вбирали квітками та стрічками Марену, вносили хороводи, плели вінки, ворожили, пускаючи їх на воду.

Як велів звичай, кожен, хто приходив на свято, повинен був "очиститися" вогнем — перестрибнути через купальське багаття і водою — скупатися чи облитися нею. Все це діяло, що закінчувалося за північ, супроводжувалося співом життєрадісних жартівливих купальських пісень.

Насамкінець сміливіші хлопці, розділившись на ватаги, йшли до лісу, щоб побачити, як цвіте папороть. За повір'ям, саме в ніч на Івана Купала вона має цвісти. А хто побачить цей цвіт, той матиме чудодійні властивості: розумітиме мову тварин і рослин, лікуватиме хвороби, знаходитиме скарби тощо.

Християнська релігія змушена була об'єднати поширене й популярне в народі свято молодості, краси та кохання з ім'ям пророка Івана Хрестителя.

Про купальську ніч існує багато легенд, народних оповідань. Це поетичне свято здавна надихало митців слова, пензля і музики на створення високохудожніх творів.

Уважно розгляньте картину народного майстра І. Сколозди "На Івана Купала". Працюючи в загальному колі, обговоріть:

1. Який момент купальського свята зобразив народний художник?
2. Який настрій має твір?
3. Якими засобами майстер передав святковість купальського дійства?

І. Сколоздра
"На Івана Купала"

Прочитайте вголос виразно купальські пісні. Працюючи в парах:

1. Розкажіть, як пісня "Заплету віночок" відтворює один із купальських обрядів.
  2. Знайдіть у купальських піснях постійні епітети. З якою метою вони використовуються?
- Повідомте свої думки класу.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

Купайло, Купайло,	Ночувало в стрісі;
Де ти зимувало?	Зимувало в пір'ячку,
Зимувало в лісі,	Літувало в зіллячку.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,	На щастя, на долю,	} 2 рази
Заплету шовковий	На милого вроду.	
На щастя, на долю,	} 2 рази	Ой поплинь, віночку, Прудко за водою
На чорнії брови.		
Ой пушу віночок	На щастя, на долю	} 2 рази
На биструю воду	Милому зо мною.	

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрепцятий барвінку!
 А я тебе плела вчора до вечора.
 Виси, мій віночку, на золотім кілочку,
 На золотім кілочку, шовковим шнурочку.
 А матінка взяла, миленькому дала.
 Якби-м була знала, ще б краще 'го вбрала,
 Злотом взолотила, м'ятою обвила.

Дослухаймося до думки фахівців

Подібні звичаї існували або існують ще й тепер і в багатьох інших індоєвропейських народів. Так, чехи роблять із солом опудало на людську подобу, піднімають його на палиці, виносять за село, там топлять у воді або розривають на шматки і розкидають навколо.

Німецькі парубки в Баварії роблять солом'яне опудало на людську подобу, яке топлять у криниці. В Тюрингії хлопчачки обходять селянські двори, збирають солом, роблять із неї опудало, прив'язують його до колеса, запалюють і пускають з гори.

Роблять солом'яне опудало і в Австрії та багатьох інших європейських країнах.

У Великій Британії ввечері на свято Івана люди йшли колись у ліс, ламали зелене гілля з дерев, несли додому і прикрашали тим клеченням двері своїх будинків. Це робилося з великими веселощами й радістю. Па-

пороть і тут відігравала визначну роль у святоіванівських віруваннях. Англійці хіба що шукали не квітки, як у нас, а насінину цієї рослини, вірячи, що знайдене насіння папороті може зробити людину невидимою.

Щодо купальських вогнів, то свого часу горіли вони по всій Європі. У великих європейських містах і столицях вогнища розкладалися перед ратушами¹, а честь запалювати їх належала самому меру (посадникові міста).

Та найміцніше і найдовше зберігався цей звичай у слов'янських народів. Так, білоруси в ніч на Івана Купала вбивають у землю великий кіл, обкладають його соломом та кострицею² і запалюють. Коли вогонь розгориться, господині кидають на вогнище березові гілки й примовляють: "Хай мій льон буде такий же великий, як ця берізка!"

Щодо нашого купальського гільця (або вільця), то ми знаходимо щось подібне аж в Індії, де хлопці й дівчата несуть у село молоде деревце "корма", ставлять його на площі посеред села та оздоблюють шматками барвистої матерії або папером, а потім танцюють і бавляться навколо нього.

За Олексом Воропаєм

- Обрядові пісні, що їх виконують на свято Івана Купала — в найкоротшу ніч проти 7 липня, називають купальськими піснями.
- Давня поганська назва бога родючості, врожайного літа і лікарських рослин Купала (у день цього свята кожен мав скупатися, тобто очиститися водою — звідси і назва) з часом перетворилася на Купала.

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ

Які сільськогосподарські роботи виконували селяни влітку? Чому українці супроводжували свою працю піснями?

Прочитайте текст. Обговоріть у загальному колі:

1. Які обрядові пісні називають жниварськими? У чому полягає їхня відмінність від інших обрядових пісень?
2. Які настрої мають жниварські пісні? Чому?

Український жниварський обряд позначений особливим багатством сюжетів і поетичністю пісенних текстів. Німецький письменник Я. Глац, перебуваючи свого часу в Україні під час жнив, писав: "Надзвичайна любов до співу — головна й прекрасна риса слов'ян. Радісно бувати в полі під час жнив. Рідко зустрінеш мовчазну слов'янську жінку, яка б не щибетала або не співала..."

Залежно від виду хліборобської праці жниварські пісні умовно поділяють на зажинкові, жнивні та обжинкові.

Основний зміст цих пісень дуже реалістичний: вдячність родючому полю, нарікання на тяжку працю без відпочинку, сподівання на винагороду, гордість і радість за врожай.

¹ Ратуша — будинок міської влади.

² Костриця — солома коноплі або льону.

Зажинкові пісні співали під час обрядів на початку жнив, коли жінки роби́ли перший зажинок. Скрашували роботи жнивними піснями, в яких навіть мотив втоми від важкої праці під гарячим сонцем не засмучував загальної радості та надії на заслужений відпочинок.

Обжинкові пісні — це обрядові величальні наспіви, які виконувалися під час закінчення жнив і переходили в урочисте й радісне обрядове свято завершення збирання врожаю.

Жінці залишали куц жита, якого називали “бородою”, підв’язували його червоною стрічкою, прикрашали польовими квітами й залишали на полі до початку оранки. Із зібраних на стерні колосків або з останнього обжинку плели обжинковий вінок, якого врочисто, з піснями несли в село, ставили на покуті в господі.

Колосистий вінок як символ довершеної праці постійно супроводжує цикл жнивварських пісень і є їх лейтмотивом¹.

Прочитайте вголос виразно жнивварські пісні. Працюючи в парах:

- 1. Знайдіть серед поданих пісень зажинкові, жнивні та обжинкові. Чим вони відрізняються?*
- 2. Що символізує вінок у жнивварських піснях?*
- 3. Знайдіть у текстах приклади персоніфікації (надання предметам і явищам людських властивостей). Для чого використовується такий засіб?*

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі² лежати.
До межі, жінчики, до межі,
Бо мої пиріжечки у діжі.
До краю, жінчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю³.
Котився віночок по полю,
Просився у жінчиків додому:

— Возьміте мене, жінчики,
з собою
Та занесіть мене до господаря
в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся.
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощичку напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там жінчики жали,
Золоті серпи мали,
Срібнії юрочки,
Що в’язали снопочки.

Добрії були жінці —
Дівчата й молодці.
Дівчата — косаті,
А хлопці — вусаті,
Молодиці — білолиці.

¹ Лейтмотив — основне положення, думка.

² Стодола — будівля для зберігання снопів, сіна.

³ Покраяти — порізати.

А СОНЕЧКО КОТИТЬСЯ, КОТИТЬСЯ

А сонечко котиться, котиться.
Нам додому хочеться, хочеться.
Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко під липкою, липкою,
Труси, пане, калиткою¹, калиткою.
Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко на ріллі, на ріллі,

Нас кусають комарі, комарі.
Хазяїне наш, нам додому час!
Вже сонечко за кушем, за кушем,
Завтра в поле вийдем ще, вийдем ще.
Хазяїне наш, нам додому час!
Давно час і пора, і пора,
Зійшов місяць і зоря, і зоря.
Хазяїне наш, нам додому час!

Уважно розгляньте репродукцію картини М. Пимоненка „Жниця”. Працюючи в загальному колі, обговоріть:

1. Що зображено на картині?
2. Чому жниця вдягнена у святкове національне вбрання?
3. Яке обличчя у трудівниці? Що ви можете сказати про її ставлення до хліборобської праці?
4. Ілюстрацією до якої відомої вам жнивварської пісні може бути цей мистецький твір?

- Обрядові пісні, що виконувалися під час проведення жнив, називаються жнивварськими піснями.
- Їх поділяють на три основні групи: зажинкові, жнивні та обжинкові.
- Основна тема жнивварських пісень — тяжка, але почесна хліборобська праця, вдячність ниві-годувальниці, побажання господарям гарного нового врожаю.

М. Пимоненко
„Жниця”

1. Які календарні обряди літнього циклу ви вивчили?
2. Коли виконувалися русальні, купальські та жнивварські пісні? Які основні ознаки кожної групи?

1. Розпитайте в батьків і родичів, що вони знають про русальні, купальські та жнивварські обряди. Розкажіть їм про те, що дізналися на уроці.
2. Вивчіть напам'ять одну з обрядових пісень літнього циклу.

¹ Калитка — шкіряний гаманець.

ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про виникнення та особливості обрядових пісень зимового циклу;
- ✓ пояснювати відмінність між колядками та щедрівками;
- ✓ знаходити в текстах пісень відображення народних уявлень про добробут;
- ✓ самостійно складати і виконувати пісні-віншування.

1. Які народні свята відзначають узимку?
2. В яких різдвяних і новорічних обрядах ви брали участь?
3. На яке свято співають колядки, а на яке — щедрівки?

Прочитайте текст. Обговоріть у загальному колі:

1. Як виникли колядки і щедрівки?
2. Які міфологічні уявлення українців відбилися в цих обрядових піснях?
3. Які обряди виконуються під час колядування і щедркування?
4. Що символізують різдвяна зірка, коза?

До зимового циклу календарно-обрядових пісень належать колядки та щедрівки. Це здебільшого величальні пісні з новорічними вітаннями, побажаннями успіху в новому рілльницькому році господареві та членам його родини, славленням хліборобської праці.

Колядки співали перед Різдом, щедрівки — перед Новим роком.

Хлопці й дівчата ходили селом від хати до хати з “козою” (дійова особа обряду, вдягнена у вивернутий кожух, у масці з рогами), зіркою на палиці, обсипали збіжжям людей і кутки в хаті, співали жартівливих і величальних пісень.

Більшість колядок спрямовується до господаря, господині, їхніх дітей. Їхні імена підставляються в текст пісні, тому складається враження, що колядка придумана спеціально для тієї чи тієї особи. Щедрівки виконували переважно дівчата. Вони висловлювали в них побажання здоров'я, добробуту всій родині, рідному краю.

У перший день Нового року хлопчики-посівальники новорічними віршами віншували господарів і посипали зерном їхні помешкання.

Пісенно-поетичну урочистість колядок і щедрівок підсилювали звертання до господарів, яких називали панами, царівнами, багатирями, князівнами, а гостей — славними та величними.

Колись величально-поздоровчим словам надавалося магічне значення: люди вірили в те, що все сказане збудеться. Тому колядники та щедрувальники, вітаючи людей, ідеалізували¹, прикрашали їх самих та їхнє майбутнє життя: описували повний достатку дім і багатий двір, де сам господар — Місяць, господиня — Сонце, діти — зірочки. Закінчувалися колядки побажанням урожаю: “Сійся, родися, жито, пшениця, всяка пашниця...”

¹ Ідеалізувати — вважати когось кращим, ніж є насправді.

Іван Франко зазначав, що колядки і щедрівки переносили думки простого трудівника "в якийсь світ, близький і рідний їм, а при тім зовсім відмінний від того, серед якого мінає їхнє убоге клопітливе життя... Пісня радуги його, а глухе почуття дійсних життєвих клопотів хоч на хвилю уступає на бік, впливає сльозами, — не гіркими, але такими, що облягшують душу. Оце і є сила і суть поезії".

Уважно розгляньте репродукцію картини народного художника І. Сколозди "Рік новий народився!". Працюючи в загальному колі, обговоріть:

1. Чому картина має таку назву?
2. Що робить гурт молоді?
3. Які елементи різдвяного обряду ви бачите? Яке їхнє призначення?
4. Яке враження справляє на вас витвір народного майстра?

І. Сколозди
"Рік новий народився!"

Прочитайте вголос виразно колядки. Працюючи в парах, обговоріть:

1. Які зимові свята згадуються в колядці "Добрий вечір"?
2. Назвіть персонажів християнської релігії, які фігурують у пісні "Нова радість стала".
3. Чому колядки та щедрівки називають величальними піснями?
4. Яких життєвих гараздів бажають колядники у цих піснях?
5. Які надії та сподівання трудівників висловлюються у щедрівках?

ДОБРИЙ ВЕЧІР

Добрий вечір тобі, пане господарю, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 Застеляйте столи та все килимами, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 Та кладіть калачі з ярої пшениці, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 Бо прийдуть до тебе три празники в гості, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 Ой перший же празник — то Різдво Христове, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 А другий же празник — Василя Святого, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 А третій же празник — Святе Водохреща, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
 А що перший празник зішле тобі втіху, радуйся!
 Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що другий празник дошле тобі щастя, радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що третій празник зішле всім нам долю, радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не була:
Над вертепом зізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами, убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,
На небесі і на землі мир проповідать.

Давид виграє, в гуслі ударе,
Чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
Із Марії рожденного смиренно благаймо:

— Просим тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашої славній Україні.

Прочитайте вголос виразно вішувальний новорічний вірш "Засівна" та щедрівку. Працюючи в парах, обговоріть:

1. Які дії виконуються під супровід цих творів?
2. Чому в щедрівці звучать весняні мотиви?
3. Найдіть у текстах вірша та щедрівки епітети, пестливі слова, порівняння. З якою метою вони використовуються?

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чуба, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата,
Часник — як бик,
Цибуля — як зозуля,
Пшениця — як рукавиця.

Щоб була з дітей утіха,
А грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.
Віншую вас Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.

Там овечки покотились,
А баранці народились.
А ягнички — клаповушки,
Скачуть собі кругом грушки.
А баранці — круторіжки,
Скачуть собі край доріжки.

Прочитайте вголос виразно текст пісні. Працюючи в парах, обговоріть:

1. Хто такий Святий Миколай?
2. Як нині він ушановується в Україні?
3. Які обряди виконуються під час святкування?
4. Звертаючись до Миколая, люди висловлюють певні сподівання для України. Що вони їй бажають?
5. Чому українці просять гараздів не тільки для себе та своїх близьких, а й для Батьківщини? Про які риси характеру українців це свідчить?

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, —
Тому, святий Миколай,
На всякий час помагай, } (двічі)
Миколаю!
Ой глянь, глянь на Вкраїну рідну,
Ой глянь, глянь на змучену, бідну.

Ми тебе, всі люди, молим:
Проси в Бога ти їй долі, } (двічі)
Миколаю!
Ой проси долі для Вкраїни,
Ой нехай встане із руїни.
Доля й щастя най витає,
В славі й волі хай засяє,
Миколаю!

- Анафора — єдинопочаток, повторення слова або групи слів на початку речення або віршованого рядка.
- Рефрен — слово, вислів або низка рядків, що повторюються в кінці строфи.
- Рефрен надає творів особливого навантаження, посилює його загальний настрій та основну думку.

Обговоріть у загальному колі:

1. Визначте, які національні риси українського народу знаходять відображення в колядках і щедрівках.
2. Які художні засоби, характерні для усної народної творчості, використовуються в обрядових піснях зимового циклу? З якою метою?
3. Який настрій викликають у вас колядки та щедрівки?
4. Чи доводилося вам колядувати або щедрувати? Що найбільше сподобалось у цих обрядах?

Уважно розгляньте репродукцію картини М. Пимоненка "Святочне вродження". Працюючи в малих групах, обговоріть:

1. Як зміст художнього полотна пов'язаний із різдвяними обрядами?
2. Що вам відомо про різдвяні дівочі ворожіння?
3. Складіть невелике усне оповідання за картиною.

- Колядки — давні походженням обрядові величальні пісні, що їх церква віднесла до зимових різдвяних свят. Їх виконують ватаги колядників напередодні Різдва і на Різдво.
- Назва пісень походить від поганської назви богині неба, що в найдовшу зимову ніч народжує божича — нове сонце, яке поверне людям нове тепло, пробудить природу, а з нею і сподівання на новий щедрий урожай і добробут.
- Щедрівки — це обрядові величальні пісні, що виконуються напередодні Нового року і на Новий рік гуртами дівчат. У щедрівках сплелися давні весняні мотиви (у наших предків Новий рік починався навесні) і пізніші християнські.

М. Пимоненко
“Святочне ворожіння”

Дослухаймося до думки фахівців

Свято української Коляди відзначається впродовж двох тижнів — із 7 до 19 січня. Це період так званого зимового повороту сонця. В народі казали: “Сонце на літо, а зима на мороз”. За дайбоськими уявленнями, це — зустріч нового сонячного року, а звідси і Свято народження Сонця — найзнаменніший зимовий празник, що об’єднувався каскадом¹ обрядових дій. Усі вони так чи інак стосувалися хліборобського циклу, що підтверджують численні ритуалізовані дії (кутя, посівання зерном, виготовлення Дідуха тощо).

З прийняттям християнства розпочався інтенсивний наступ на традиційний святковий календар дайбожичів. Особливу боротьбу повела церква зі Святом народження Сонця, зокрема з Колядою, замінивши його народженням Христа.

Народ не бажав одрікатись од своїх давніх поетичних обрядів. Довелось, отже, піти на певні поступки. Свято народження Сонця християнська релігія змушена була пов’язати з народженням Ісуса Христа, залишивши при цьому в повсякденному побуті чимало давніх структур, зокрема колядки та щедрівки. Щоправда, спершу намагалися вилучити з ужитку і цей високопоетичний жанр, у якому оспівується щедрість ниви, врожаю, звучать величальні господарям дому та їхнім дітям, побажання щастя і здоров’я в Новому році. Практично всю сюжетну структуру колядок і щедрівок у їх первісному варіанті сфокусовано на вшанування природи і людини.

За Василем Скуратівським

¹ Каскад — стрімкий потік явищ, фактів.

1. З якими поганськими віруваннями наших предків пов'язані обрядові пісні зимового циклу?
2. Як християнство вплинуло на зимові обряди?
3. Чим відрізняються колядки та щедрівки?
4. Які побажання найчастіше зустрічаються в текстах пісень?
5. Завдяки яким художнім засобам колядки та щедрівки звучать урочисто?

1. Вивчіть на вибір три пісні зимового циклу, які вам найбільше сподобались.
2. Прочитайте зразки віншувань. Скориставшись наведеними текстами народних пісенних поздоровлень, складіть новорічне віншування та побажання для членів своєї родини, вчителів, друзів.

КОЛЯДКА-ВІНШУВАННЯ ДЛЯ ГОСПОДАРІВ

Слава нашим господарям,
Що так гарно нас приймали!

Приспів:

Святий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Що так гарно нас приймали,
Ще й дарами дарували.

Приспів

Хай же буде ця зустріч
Поміж нами не остання.

Приспів

Многі літа вам прожити
Ми бажаєм на прощання.

Приспів

ВІНШУВАННЯ

За сим словом бувайте здорові,
Бувайте здорові, пане господарю,
Не самі з собою — з господинею,
З усім родом, із святим Богом!

КОЛЯДКА-ВІНШУВАННЯ ДЛЯ ХЛОПЧИКА

Ой у полі, полі на облоні.

Приспів:

Ой грай, море,

Радуйся, земле, вік од віку!

Військо стояло, ладу не знало.
(Ім'я) прийшов, лад війську знайшов.
Наказав війську кіп'єм орати.
Кіп'єм орати, стрілками сіяти.
Насіяли жита, жита-пшениці.
Вродило жито сильне, буйнеє.
Пішов (ім'я) женців збирати.
Назбирав женців — дівчат та хлопців.
Наставили кіпок, як на небі зірок.
Ходить (ім'я) поміж кіпками,
Як ясен місяць поміж зірками.

ВІНШУВАННЯ

Рости великий, будь довговічний,
Будь довговічний, людям величний,
Батьку й матері на втіху,
А людям добрим на порадожку.

ЩЕДРИВКА З ВІНШУВАННЯМ ДЛЯ ДІВЧИНКИ

Ой вижду, вижду на круту гору.

Приспів:

Щедрий вечір, добрий вечір!

Ой бачу, бачу в морі корабля.

В тому кораблі трое оконців.

Перше оконце — яснее сонце.

Друге оконце — ясен місячик.

Третє оконце — дрібна зіронька.

Дрібна зіронька — (ім'я)-дівонька.

ВІНШУВАННЯ

Бувай здоровенька, Богу миленька,
Велика рости, на весілля проси!

Народні різдвяні свята у творчості українських поетів

Прочитайте вірші та дайте відповіді на запитання.

1. Чим вірші про зимові свята українських поетів нагадують народні?
У чому відмінність між авторською і народно-обрядовою поезією?
2. За допомогою яких художніх засобів автори поетичних творів розкривають велич і красу зимової природи? Яку роль відіграють у текстах звертання, оклики, спонукальні речення?
3. Поет Яр Славутич присвятив свій різдвяний вірш матері. Як ви думаєте, чому спогад-сон про неньку нероздільно пов'язаний з різдвяним святом? Знайдіть підтвердження своїм думкам у тексті вірша.

МАТЕРІ

Мені приснилась біла паляниця,
Накритий стіл і сонячна кутя,
І понад хатою в лету жар-птиця,
Що ловить зорі й знає майбуття.
Я завжди бачу — грає сніговія,
Міцні морози розкривають зів,
А ти стоїш на покуті, як мрія,
Як Божа Мати серед образів.
Сім'я сідає до святого столу,
Де пахне сніп і де стоїть узвар;
З ясної стелі, мов з небес, додолу
Лампадка ронить сєво, як жар.

Дзвенить молитва над столом
святково,

І на долівці сіно шелестить...
О, не забути боговите слово,
Що всім явило благодатну мить!
Мені приснилась біла паляниця,
Накритий стіл і сонячна кутя...
Нехай навіки спомином іскриться
Той добрий час — на все мое
життя!

Яр Славутич

КОЛЯДКА

Ой ішла Колядка
Вулицями в місті,
У стрічках сріблястих,
В світлому намисті.
Іскорки веселі
На сніг розсипала,
“Божий син родився!” —
Усім сповіщала.

Стукала у вікна:
“Відчиняйте двері,
Дозвольте співати
Вам на Свят-вечері”.
Назустріч Колядці
Вибігали діти —
Очі в них, мов зорі,
Усмішки — мов квіти.

Ніна Мудрик-Мрищ

Творчість ваших однолітків

РІЗДВЯНИЙ ВЕЧІР

Старий дідусь — святий Різдвяний
вечір — В кутку стоїть вівсяний сніп і гордо
Благословляє з Рождеством усіх,
Зайшов у хату, сповнену тепла. І долинають коляди акорди
Кутю матуся витягла із печі І голосний, дзвінкий дитячий сміх.
Й поклала, наче скарб, серед стола. Христа родила нині Діва-Мати —
Затріпотіла свічечка багряна, У всьому світі новина з новин.
Два васильки вмостились на столі. Благослови, Ісусе, нашу хату
Війнуло літом від куті духмяно і Україну всю благослови.
І скибою травневої ріллі.

Степан Андрійович,

с. Солуків Івано-Франківської області

ВЕСНЯНКИ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про давні обряди зустрічі весни;
- ✓ пояснювати художні особливості веснянок;
- ✓ знаходити у текстах пісень відображення поганських вірувань давніх українців;
- ✓ виразно і вдумливо читати веснянки.

1. Як зустрічали весну в давній Україні?
2. Чому прихід весни для хліборобів був таким довгоочікуваним?
3. Які пісні, пов'язані із закликанням весни, ви пам'ятаєте з початкових класів?

Прочитайте текст. Обговоріть у парах:

1. Як наші предки уявляли прихід весни?
  2. Чому веснянки називають закличними піснями?
  3. З яким настроєм і з якою метою вони виконувалися?
- Представте результати своєї роботи класові.

Веснянки — найдавніші й найпоетичніші календарно-обрядові пісні. Починався цикл весняних обрядів ранньої весни із закличок, а закінчувався з настанням весняних польових робіт піснями та хороводами, у яких рухами відображувалися підготовка до сівби, хліборобські знаряддя тощо.

Закликали весну, вірячи, що цим прискорюють її прихід, в основному жіночі та дівочі гурти і діти. Матері випікали обрядове печиво — “жайворонки”, що мали форму різних пташок. Діти носили від хати до хати зроблену з дерева ластівку і прославляли прихід весни, а потім, облюбувавши один із пагорбів, ставали в коло і починали грати в “журавля”.

Коли весна входила у свої права, а нива вимагала щоденної праці, часу до розваг ставало менше і весняні забави молоді закінчувалися. В кожному селі влаштовували обрядове дійство. Хлопці заздалегідь готували опудало, яке символізувало зиму. Цю ляльку прив’язували до жердини і з піснями несли на сільську луку або до ставка, де дівчата, зодягнені у святковий одяг, вели хороводи. Вони утворювали два великих кола, які рухалися протилежно одне одному, а в центрі найвродливіша дівчина — “весняночка” — рухами імітувала текстовий зміст пісні.

Завершальним хороводом був “кривий танець”. Четверо дівчат, ставши на певній відстані одна від одної, утворювали чотирикутник. Інші учасники, узявшись за руки, вели навколо них зигзагоподібний (звідси й назва) хоровод із різноманітними сценічними рухами.

Насамкінець свята хлопці підпалювали опудало, що уособлювало зиму, супроводжуючи дію жартівливими діалогами. Коли ж вогнище згасало, кожен з учасників мав узяти трохи попелу й однести його до річки, щоби швидка течія зміла останні сліди зими.

І. Сколоздра “Веснянки”

Прочитайте виразно тексти пісень.

Зверніть увагу, що веснянка “Ой весно, весно, днем красна” побудована у формі діалогу людини і весни. Прочитайте її в особах, увиразнюючи голосом інтонацію, темп, логічний наголос, паузу в кожному реченні.

Працюючи в загальному колі, обговоріть:

1. Яких дарунків чекали люди від весни, на що сподівалися? Знайдіть підтвердження своїм міркуванням у текстах веснянок.
2. Чому у веснянках так багато звертань, повторів, пестливих слів, постійних епітетів? Обґрунтуйте свою думку за допомогою прикладів із текстів пісень.
3. Чим вас приваблюють веснянки?

ОЙ ВЕСНО, ВЕСНО, ДНЕМ КРАСНА

— Ой весно, весно, днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця
І усякая пашниця.

— Весно красна,
Що ж ти нам принесла?
— Коробочку з веретенцями,
А скринечку з червінцями,
Старим дідам по кийочку,
Старим бабам по серпочку,
Малим дітям по яблучку,
А дівчатам по віночку,
А хлопчатам по батожку.

— Ой весно, весно, днем красна,
Що ж ти нам, весно, принесла?

— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
А вам, дівчата, по вінку
З хрещатого барвінку,
А вам, парубки, по кийку —
Гоніте товар на гірку,
А вам, бабусі, по ціпку —
Попід хатами ходити,
Малих діточок глядіти.

Ой весно, весно, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травицю
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко,
Минає неділя.
Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,
Співай, співай, товаришко,
Минув понеділок.
Ой кувала зозуленька,
Та й кувала сорок,

Співай, співай, товаришко,
Минає вівторок.
Ой кувала зозуленька,
Сіла на віконце,
Співай, співай, товаришко,
Бо заходить сонце.
Співай, співай, товаришко,
Бо вже не будемо,
Та не знаєм, товаришко,
Чи на рік діждемо.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

Ми кривого танцю йдемо,
Кінця йому не найдемо,
То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину...
...А ми кривому танцю
Не виведемо кінця,
Його треба вести,
Як віночок плести...
Дівки-чарівниці
Терем будували,
Терем будували,

Вікон не виймали,
Щоб не вилетів
Сивий соколонько
Та щоб не виніс
Дівочої краси.
Дівочої краси,
Весняної роси...
Вже ж весна воскресла, —
Що ж ти нам принесла?
— Принесла вам росу,
Дівочую красу!..

- Закличні пісні, що співаються під час весняних обрядів, називаються веснянками.
- Залежно від місцевості вони можуть мати й інші назви: гаївки, гаїлки (в Галичині), маївки, рогульки (на Волині, Поліссі).
- Після прийняття християнства веснянки стали традиційними для Зелених свят і Великодня.

1. Як зустрічали весну в давнину?
2. Якими обрядовими діями супроводжуються пісні?
3. Які художні засоби використовуються у веснянках?
4. Поясніть зв'язок пісень весняного циклу з віруваннями давніх українців.

1. Знайдіть у текстах веснянок речення, зміст яких близький до прислів'їв і приказок про весну. Доберіть або складіть до таких речень відповідники у вигляді прислів'їв чи приказок.
2. Вивчіть напам'ять одну з веснянок.

Веснянки у творчості українських поетів

Прочитайте вірші та дайте відповіді на запитання:

1. Чим веснянки українських поетів нагадують народні? У чому відмінність між авторською та народнообрядовою поезією?
2. За допомогою яких художніх засобів автори поетичних творів розкривають велич і красу весняної природи? Яку роль відіграють у текстах звертання, оклики, спонукальні речення?

ВЕСНЯНКА

Розвивайся, лозо, — борзо,
Зелена діброво!
Оживає зомертвіла
Природа наново.
Оживає, розриває
Пути зимовії,
Обновляйся у свіжі сили
Й свіжі надії.

Зеленійся, рідне поле,
Українська ниво!
Підоймися, колосися,
Достигай щасливо.
І щоб всяке добре сім'я
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

Іван Франко

ВЕСНЯНКА

Весно моя, нене,
Нахились до мене,
Дай моїм думкам підняти
Пагіння зелене.
Дай води дзвінкої
Для душі стрімкої,
Щоб вона не засихала
В мертвім супокої.
Щоб не спалювали землю
Блискавки й пожари.
Щоб не було граду

На твою принаду,
Ні на жито, ні на лози
Саду-винограду.
Весно моя мила,
Ти мене вродила,
Ясним сонцем, наче хлібом,
Поблагословила.
Дай же мені, мати,
Гілля підіймати
І думками, наче листям,
Цілий світ обняти.

Дмитро Павличко

ВЕСНА

Повітря дихає весною,
І враз, прокинувшись від сну,
Змахне зеленою рукою
Трава, вітаючи весну.
Земля вже чеше чорні коси
І прибирається в траву.

Весни похресник — дощик босий
Про пору сповіща нову.
Дерева вітер обіймають,
А він летить, летить, летить
І слуха пісню, що співають
Весна, і квіти, і блакить...

Оксана Самара, Київ

КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про призначення й особливості колискових пісень;
- ✓ пояснювати, як у колискових піснях виявляються материнські почуття й побажання;
- ✓ коментувати зміст пісень, знаходити в них типові художні засоби;
- ✓ висловлювати свої почуття до мами, родини, рідної домівки.

1. Пригадайте колискові пісні, вивчені в молодших класах.
2. Які колискові пісні співала вам мама в дитинстві?
3. Розкажіть, які почуття, спогади виникають у вас, коли ви чуєте колискову.

Уважно прочитайте текст. Працюючи в загальному колі, дайте відповіді на запитання:

1. У чому особливість колискових пісень?
2. Які художні засоби в них використовуються? З якою метою?
3. Які почуття, сподівання висловлюються в колискових?

І. Сколздр
"Мене мати на камені
колисала"

Народні колискові пісні — це напроцуд ніжні, прості, а водночас — художньо довершені поетичні твори. Ліричні й мелодійні, вони містять теплоту материнської любові до дитини, щирість почуттів, тремтливую надію та мрії про її майбуття. Вони ронять у дитячі душі перші зерна доброти і народної моралі.

Характерною ознакою українських колискових є те, що вони здебільшого не багатослівні, проте глибокі за змістом. Дитина, її щастя, здоров'я — завжди в центрі сюжету. Дії, що в них відбуваються, насичені добрими уособленими образами. Це Котик — оберіг від усякого лиха, лагідні Гулі, що обдаровують дитину, Дрімота, яка тихенько гойдає колыску, Мати, що невтомно робить усе можливе для того, щоб її дитя росло здоровим і щасливим.

Рядки-повтори у народних колискових не лише для ритмомелодики, а й для того, щоби висловлені сподівання щасливої долі набули магичної сили заклинань. Низочки з пестливих слів заспокоїливо оповили, при-спали дитячий неспокій і материнську тривогу.

Через колискову пісню дитина вперше пізнавала світ, відчувала єднан-ня з природою, рідною мовою.

Виразно прочитайте тексти колискових пісень. Працюючи в парі, обговоріть відповіді на запитання:

- 1. Які характерні ознаки мають колискові пісні? Навіщо їх співають?*
- 2. Які персонажі діють у колискових піснях? Що вони уособлюють?*
- 3. Знайдіть у текстах пестливі слова. Чому їх так багато?*
- 4. Якою уявляє мати свою дитину в майбутньому? З яких рядків колискових ви це зрозуміли?*

Представте результати своєї роботи класові.

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіда,
Покіль мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:
Ой перву зросливу,
А другу сонливу,

А третю щасливу.
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло,
На серденько не кволіло.
Сонки-дрімки в колисьоньку,
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки,
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спати!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що перву сонливу,
А другу дрімливу,
А третю щасливу.

Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добру годину
На малую дитину.
Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

Працюючи в малій групі, уявіть себе мамою чи татом, що тримає в руках дитину. Яку колискову заспівали б ви їй? Спробуйте скласти свою — особливу і неповторну. Вона може бути без рими, бездоганного ритму, але якщо ви знайдете щирі слова, епітети й порівняння, в які вкладете частинку свого серця, ваша колискова зазвучить як пісня. Скористайтеся поданими реченнями, які треба закінчити. Деякі з них слід повторювати 2–3 рази. Цей засіб надасть текстові колисковій поетичного звучання і виразності. Заспівайте класові свій варіант пісні.

Спи, моя ...	Нехай тобі сняться
Спи, як ...	... ..
Дивлюсь я на тебе,	В житті хай ... ..
Така ти ...	... ..
Ти схожа на ...,	Й ніколи, нізачо ... ..
На ... .., на ...	Спи, мій ... ..
	Рости, як ... ..

Дослухаймося до думки фахівців

Усе починається з дитинства, з колискової, з голосу материнської душі над колискою. Уже тоді — з першої почутої мелодії — маленька дитина відчуває багатоголосся життя і світу. Звідти беруть початок її радощі, смуток і веселість, тривоги і сподівання. І головне — взаємність із життям, зі світом. Колискова — це душа, яка ходить навшпинець.

Микола Сингаївський

Для мене колискова — це та коштовна перлина, з якої починається наше духовне життя. Адже колискові мелодії — перше джерело, з якого ми черпаємо почуття краси, музики, звучання.

Заслужена артистка України Алла Кудлай

Народна пісня — то моє окрилення.

*Народна артистка України,
лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка
Ніна Матвієнко*

Колискова — моє перше пробудження. Колискова — то безконечна пісня. Допоки людство, допоки життя на землі, — і вона житиме.

Солістка Національної опери України Вікторія Лук'янець

- Народні пісні, що їх співають, коли треба заколисати, приспати дитину, називаються колисковими.
- Колисковим пісням властиві неквапливий розмірений ритм (у такт гойданню колиски), пестливі слова, образи, доступні для сприйняття маленької дитини (котик, півник, інші свійські тварини, птахи, квіти тощо), звертання.
- У колисковій пісні відображуються почуття любові матері до дитини, думки про її майбутнє, висловлюються побажання, щоб дитя виросло здоровою, щасливою, доброю, працьовитою, сильною людиною.

1. Що таке колискова пісня?
2. Чим вона відрізняється від інших видів народних пісень?
3. У який спосіб мати виявляє в колисковій свої почуття й побажання?
4. Які художні засоби використано в текстах запропонованих творів? А які використали б ви у своїх піснях?
5. Як ви розумієте висловлювання поета Миколи Сингаївського про колискову пісню: "Це душа, яка ходить навшпинець"?

1. Намалюйте ілюстрацію до колискової пісні, яка вам сподобалась.
2. Запишіть у зошит текст однієї-двох колискових пісень, які співала вам мама.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ.

ПІСНІ-ГІМНИ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ пояснювати відмінності між народними піснями й піснями літературного походження;
- ✓ визначати особливості пісень-гімнів;
- ✓ переказувати історію створення національного гімну;
- ✓ розповідати про відображення в піснях-гімнах віри у щасливе майбутнє народу;
- ✓ висловлювати власне розуміння почуття патріотизму.

1. Навіщо кожній країні державний прапор, герб, гімн?
2. Чи знаєте ви Державний Гімн України? Під час яких заходів він виконується?
3. Як треба поводити себе під час виконання гімну? Чому?

Прочитайте текст, обговоріть у загальному колі такі питання:

1. Чому деякі авторські твори стають народними піснями?
2. Твори яких українських поетів виконуються як народні?
3. Що таке гімн?

Як ви вже знаєте, народне мистецтво живить і збагачує творчість письменників. Веснянки, колядки, колискові пісні надихають поетів на створення власних віршів, чимало народних казок стають основою для літературної казки, в оповіданнях і повістях письменників минулого й сьогодення ми помічаємо фольклорні образи.

Авторська література впливає на розвиток народної творчості. Найкращі твори, близькі народові за змістом, духом, настроєм, стають народними. Часто імена їхніх творців забуваються, бо люди вважають, що їх створила сама рідна земля, народний геній.

Однією з найвідоміших народних пісень літературного походження є гімн "Ще не вмерла Україна". Гімн — це вродлива пісня на честь певного героя, визначної події чи держави. Національні гімни звеличують народ, оспівують його єдність, силу, прославляють боротьбу за свободу та кращу долю. Найяскравіші з національних гімнів стають державними — своєрідними офіційними емблемами країни.

Уважно прочитайте розповідь про Павла Чубинського. Працюючи в малих групах, підготуйте 3–5 запитань до цього тексту. Озвучте ці запитання у загальному колі й отримайте на них відповіді.

Павло ЧУБИНСЬКИЙ (1839–1884) — автор нашого національного гімну. Він був визначним фольклористом, етнографом¹, юристом, організатором перших недільних шкіл, поетом.

Народився у містечку Борисполі (тепер Київської області) у родині збіднілих дворян. Батьки були добрими й освіченими людьми, чуйно ставилися до селянських дітей, які жили на хуторах поблизу їхнього маєтку, навчали їх грамоти, лікували, коли вони хворіли.

Освіту Павло Чубинський здобув у Другій київській гімназії, а потім на юридичному факультеті Петербурзького університету. Перебуваючи в Росії, він бере участь у роботі петербурзької української громади, під час літніх канікул подорожує Україною, збираючи фольклорні матеріали, товаришує з видатним українським композитором Миколою Лисенком, якому передає записані на сільських ярмарках і святах українські народні пісні.

Молодий юрист переймався проблемами народної освіти, збирав кошти на відкриття недільних шкіл для дітей із народу. Був захисником простого люду в судах.

Звинувачений у підбурюванні селян проти свавілля поміщиків, Чубинський був засланий царським урядом до Архангельська. Але й там Павло Платонович продовжував виконувати велику народознавчу роботу.

Згодом він написав текст пісні “Ще не вмерла Україна”, якій судилося стати державним гімном нашої Батьківщини.

Вірш Чубинського став відомим у Наддніпрянській Україні, а музику до нього написав галицький композитор Михайло Вербицький. У середині XIX ст. в Галичині поширився рух за національні права українського народу. Отож пісня, створена українськими митцями по різні боки кордону, стала символом відродження та об’єднання нашого народу.

Просвітницька діяльність Павла Чубинського лякала царський уряд, і поета вдруге висилають з України до Петербурга. Нездійснені життєві плани, розлука з родиною та Батьківщиною позначилися на здоров’ї Павла Платоновича. Він повернувся в Україну тяжко хворим і помер на своєму хуторі поблизу Борисполя, не доживши одного дня до сорокап’ятиліття.

Довгі роки про Чубинського не можна було згадувати, його праці були закриті для дослідників. Але попри заборону й переслідування, яким піддавалося його ім’я з боку офіційної влади, вірш “Ще не вмерла Україна” після Шевченкового “Заповіту” був чи не найпопулярнішим твором української поезії. Він звучав таємно всі роки заборон і переслідувань, надихав борців за незалежність, давав сили для нових звитяг.

¹ Етнограф — науковець, який вивчає народну культуру.

Наприкінці 1989 року, ще за радянських часів, над могилою Чубинського в Борисполі відродився наш гімн, підхоплений численною громадою тих, хто прийшов ушанувати пам'ять вірного сина свого народу.

Ім'я Павла Чубинського і все, пов'язане з ним, варті того, щоби повернути із забуття і віддати йому належну шану.

Виразно прочитайте текст гімну. Працюючи в загальному колі, дайте відповіді на запитання:

1. Чим поезія Павла Чубинського "Ще не вмерла Україна" близька до народної пісні?
2. Який настрій створює цей твір? Поясніть свої враження.
3. Які риси українського народу звеличує автор? До чого він закликає?
4. Знайдіть у тексті приклади порівнянь і персоналізації. З якою метою застосовано ці художні засоби?

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Слова Павла Чубинського

Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла Україна,
Ні слава, ні воля,
Ще нам, браття-українці,
Усміхнеться доля.

Згинуть наші воріженьки,
Як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття,
У своїй сторонці.

Станем, браття, всі за волю,
Від Сяну до Дону,

В ріднім краї панувати
Не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє.
Що на нашій Україні
Доленька доспіє.

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Дослухаймося до думки фахівців

Перш ніж стати соборним всеукраїнським твором, музичним гербом духовного відродження нації, урочистою патріотичною присягою, що стали символом єдності нашого народу, пісня "Ще не вмерла Україна" пройшла тернистий шлях.

Спершу був вірш, який, щойно народившись, залунав на мотив сербської пісні, задзвенів одухотворювальним і єднальним кличем до боротьби проти імперського насильства.

Пісня "Ще не вмерла Україна" в першому своєму виконанні звучала істинно інтернаціональним¹ гімном боротьби народу проти імперських зазіхань. Адже співали її українці й серби, поляки та болгари, євреї й росіяни. А було це, як згадує приятель Чубинського Леонід Білецький, так: київська українська громада дружила із сербами та болгарами, що виховувались в університеті, і запрошувала їх часом до себе на вечірки. На

¹ Інтернаціональний — міжнародний, той, що стосується всіх народів.

одній із таких вечірок співали сербську хорову пісню, у якій були слова "серце біс і крив лїє за свою свободу". Чубинському дуже сподобалась ця пісня. Він раптом щез, а згодом вийшов зі своєї кімнати з написаною піснею "Ще не вмерла Україна" на мотив сербської пісні. Тут же під керівництвом Павла Платоновича хор розучив цю нову пісню у спільному запалі.

Особливо широкого розголосу пісня набула на західноукраїнських землях. Нову мелодію вона отримала завдяки композиторові Михайлу Вербицькому (1815–1870).

За Федором Погребенником

Виразно прочитайте текст народної легенди про дівчину-Україну та пісню-гімн Олександра Кониського.

Працюючи в парах, поясніть:

1. Що спільного у цих творах?
2. Чому дівчина-Україна постає в легенді безталанною?
3. Чому О. Кониський назвав свою поезію "Молитва"?
4. Що просить автор у Бога для українського народу?
5. Поясніть роль символів у народній легенді та поезії "Молитва".

НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ, ЯКУ ГОСПОДЬ ОБДАРУВАВ ПІСНЕЮ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущуються з удів та сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня.

МОЛИТВА

*Слова Олександра Кониського
Музика Миколи Лисенка*

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимося, Боже єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни!

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа!
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

- Гімн — урочиста пісня. Гімни давнього походження прославляли богів і героїв.
- Гімни бувають державні, партійні, революційні, релігійні, на честь видатних подій, героїв. Виконуються переважно під час свят і урочистостей, парадів.
- Основою гімну нашої держави став вірш "Ще не вмерла Україна" видатного українського фольклориста Павла Чубинського. Музику до сучасного тексту гімну написав композитор Михайло Вербицький.

Поясніть зв'язок між фольклором та художньою літературою.

- Як виникають пісні літературного походження?
- Що таке гімн? Поясніть його особливості.
- Розкажіть, як було створено гімн "Ще не вмерла Україна".
- Які риси українського народу відображено в піснях-гімнах?
- Чому такі твори вважаються патріотичними? Що для вас значить бути патріотом?

Вивчіть напам'ять тексти пісень-гімнів "Ще не вмерла Україна" П. Чубинського та "Молитва" О. Кониського.

Творчість ваших однолітків

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ

Мій рідний край, моя земля,
Квітуча Україна.
Тут народились ти і я,
І вся моя родина.
Твоя краса немов роса,
Немов струмочок в гаю.
Твої пісні — то дивина,
Я їх багато знаю.
Ми українці, ми народ,
Ніхто нам не загроза.
Та поодинокі ми ніщо,
Лиш разом гідна сила.
Отож давайте всі гуртом
Єднатись, жити в мирі!
І не дамо зганьбити нас
І весь народ наш вільний!

Владислав Новак,
м. Шостка Сумської області

Марійка Шевченко
"Україна", м. Славутич
Київської області

ЛІРИЧНІ ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ називати визначних українських поетів-піснярів;
- ✓ коментувати провідні мотиви пісень літературного походження;
- ✓ пояснювати роль символів у піснях;
- ✓ висловлювати власне ставлення до пісенної творчості українських поетів.

1. Що таке пісні літературного походження?
2. Як авторська пісня стає народною?
3. Назвіть поетів минулого, пісні яких стали народними.
4. Які пісні на слова сучасних українських поетів ви знаєте?

Прочитайте текст, обговоріть у загальному колі такі запитання:

1. Кого з українських майстрів слова можна назвати поетами-піснями?
2. Чому пісні Андрія Малишка, Володимира Івасюка, Василя Діденка, Дмитра Луценка стали народними?
3. Які зі згаданих у статті пісень ви чули? Чи подобаються вони вам? Чим саме?

Наша земля багата на поетів-піснярів. Недарма кажуть, що кожна гілочка дерева в Україні має свого поета і кожна стеблинка трави на квітучих рівнинах відлунюється піснею. Пісня — це твір, у якому гармонійно поєднуються поетичний текст і мелодія. Народжується вона у творчій співпраці поета і композитора. Найкращі з кращих пісень народ називає своїми, вони є окрасою репертуару співаків в Україні: Дмитра Гнатюка, Софії Ротару, Назарія Яремчука, Василя Зінкевича, Таїсії Повалій.

Знаковою сторінкою української літератури, музики й естради є творчість поета і композитора **Володимира Івасюка**. Його “Червона рута”, “Два перстені”, “Я піду в далекі гори”, написані у сіддесятих роках ХХ ст., і досі лишаються хітами, бо в них поєднано чарівні мотиви карпатських мелодій, проникливі слова про найчистіші людські почуття й нові ритми естрадної пісні. На жаль, творчий лет поета був обірваний за не відомих досі обставин, коли Володимирові Івасюку було всього тридцять років.

Перлиною пісенної творчості **Василя Діденка** є твір “На долині туман”. Щемливо бринять рядки радісної, щасливої пісні. Доля ж самого поета склалася інакше.

Василь Діденко народився 3 лютого 1937 р. на Запоріжжі. Закінчивши школу, працював у колгоспі. Його вабили наука і творчість. Поезію почав писати з п’ятнадцяти років, вірші виникали наче самі собою, бо

відчуття слова пронизувало кожну його клітину. Вступив до Київського університету, де сподівався розвинути свій талант. Але стати загальноновизнаним, “модним” поетом Діденкові не судилося. Замкнувшись у собі, він часто лишався наодинці зі своїми віршами. Василь Симоненко називав його “ночобродом”, бо Діденко не спав ночами, ходив кімнатою, бубонів вірші, переглядав книги... В останні роки життя блукав нічним Києвом. Життєва невлаштованість, хвороба підточували його сили. 15 квітня 1990 року поета не стало.

Улюблені в народі пісні “Києве мій”, “Біла хата”, “Мамина вишня”, “Осіннє золото” створив відомий поет-пісняр Дмитро Луценко. Народився він 1921 р. на Полтавщині. Ще в ранньому дитинстві Дмитра зачарувала народна пісня. Письменник згадував: “Тепла батьківська хата завжди була сповнена сумних і веселих мелодій. Співали їх мої батьки, люди працьовиті й голосисті. До роботи вставали ні світ ні зоря, і для мене, малого, ці передранкові години були найщасливішими. Лежимо покотом на дощатому полу, накрившись ліжником, і чуємо чарівний спів: співають батьки — дуєтом, кожний за своєю роботою: мати пряде, а батько лагодить взуття малечі...”

Пісня і слово — це справді нелегкий вантаж, що ніс іще з дитинства сільський хлопчина. Луценкові мелодійні вірші наскрізь просякнуті народною стихією. Його пісні любили й співали по всій Україні.

Щоденна наполеглива праця без відпочинку, пережите горе — втрата доньки — забрали здоров’я поета-пісняра... Останні слова Дмитра Омеляновича, сказані дружині перед смертю, були такі: “Тепер мені не страшно й умирати — я залишив людям пісні...” Дмитро Луценко помер 1989 р. і похований на Байковому кладовищі поряд із могилою своєї доньки. А пісні його продовжують жити, і народ свято шанує пам’ять поета-пісняра.

У 2001 р. започатковано премію імені Дмитра Луценка, яка вручається кращим поетам-піснярам, співакам, композиторам. Серед лауреатів — відомі співаки Раїса Кириченко й Олександр Вашненко, композитори Анатолій Пашкевич та Ігор Поклад, поет-пісняр Микола Луків.

Виразно прочитайте тексти пісень. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. З якою народною легендою пов’язана пісня “Червона рута”?
2. Знайдіть у тексті В. Івасюка порівняння. Поясніть, з якою метою вони використані.
3. Які почуття викликає у вас текст пісні “На долині туман”? Поясніть чому.
4. Якими художніми засобами поети відтворюють теплі й ніжні почуття?

5. Прослідкуйте, як вишукано й виразно автор зображує вишню постійним супутником свого життя. Як через образ вишні поет передає материнські й синівські почуття?
6. З якою квіткою, рослиною ви можете порівняти свою маму? Поясніть чому.
Повідомте свої відповіді класові.

ЧЕРВОНА РУТА

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ті чари,
Я без тебе всі дні
У полоні печалі.
Може, десь у лісах
Ти чар-зілля шукала,
Сонце-руту знайшла
І мене зчарувала?

Червону руту
Не шукай вечорами, —
Ти у мене єдина,
Тільки ти, повір.
Бо твоя врода — то є чистая вода,
То є бистрая вода
З синіх гір.

Бачу я тебе в снах,
У дібровах зелених
По забутих стежках,
Ти приходиш до мене.
І не треба нести
Мені квітку надії,
Бо давно уже ти
Увійшла в мої мрії.

Володимир Івасюк

Вогораї

Віс Тар вага, та бистра, а куди-не знає
Залиши слів. А сніг широкі, та не вбачає
Він сніг заїхав в гору вогораї
І широким його сніг-світлим нам
Засне...

І Ой вогораї, вогораї, вогораї
Таке сніг-світлим та не вбачає
Ой вогораї, вогораї, вогораї
Ой вогораї, вогораї, вогораї
Ой вогораї, вогораї, вогораї
Ой вогораї, вогораї, вогораї
Ой вогораї, вогораї, вогораї
Ой вогораї, вогораї, вогораї

Він вогораї, вогораї, вогораї
Та вогораї, вогораї, вогораї
Він вогораї, вогораї, вогораї
Він вогораї, вогораї, вогораї
Він вогораї, вогораї, вогораї
Він вогораї, вогораї, вогораї
Він вогораї, вогораї, вогораї
Він вогораї, вогораї, вогораї

В. Івасюк

п. Чортків. Зима 1970 року.
Писано на снігу. Під звуки
майбутнього каліграфічного.

НА ДОЛИНІ ТУМАН

На долині туман,
На долині туман упав.
Мак червоний в росі,
Мак червоний в росі скупав.

По стежині дівча,
По стежині дівча ішло.
Тепле літо в очах,
Тепле літо в очах цвіло.

На долині туман,
На долині туман упав.

Білі ніжки в росі,
Білі ніжки в росі скупав.

Понад гору дівча,
Понад гору дівча ішло.
Мак червоний в село,
Мак червоний в село несло.

За дівчам тим і я,
За дівчам тим і я ступав,
Бо в долині туман,
Бо в долині туман розтав.

Василь Діденко

МАМИНА ВИШНЯ

Знову наснилось дитинство
Тепле, як гарна весна.
Вишня вдяглася в намисто,
Мама щаслива й сумна.
Там за село проводжала
Долю свою молоду...
Щедро мені щебетала
Мамина вишня в саду.

Вдаль голубими вітрами
Весни за обрій пливли.
Раннім туманом у мами
Коси, як дим, зацвіли.
Мати в тривогах вінчала
Щастя жадане й біду...
Радо мене зустрічала
Мамина вишня в саду.

Здавна близьке й сокровенне
Все там, аж терпне душа.
Начебто й мама до мене
Стежкою в сад поспіша.
Знов, як бувало, до столу
Кличе, лиш в хату зайду...
Ронить зацвіток додолу
Мамина вишня в саду.

Пісня любові й дитинства
В серці бринить, як струна.
Наче священна молитва,
З рідного краю луна.
Та не порадує літо
Душу мою молоду...
Плаче тепер білим цвітом
Мамина вишня в саду.

Дмитро Луценко

Працюючи в малих групах, поміркуйте, якими рисами має володіти автор справжньої пісні. Повідомте свої думки класові. Порівняйте їх із поданими висловлюваннями.

Коли я запитую себе, що було головним у Володі Івасюкові, доходжу думки, що стрижнем його була дуже висока, не розрахована на близький і короткий час мета: стати Великим Композитором. Тому він ніколи не говорив про славу, ніколи не спекулював своїм іменем, яке було тоді у мільйонів людей на вустах, був скромний як справжній художник, який працює на майбутнє, а не купається у теплій ванні сьогоdnішньої слави доти, доки вона не стане крижаною. Ні жестом, ні словом він ніколи не підкреслював свою перевагу над іншими, а це було особливо дивним для хлопчиська, на якого зненацька впала слава.

Поет-пісняр Юрій Рибчинський

Я не поет і мені дуже важко викласти на папері всі почуття вдячності і поваги до цієї доброї людини. Скажу: я щаслива, що в моєму житті і в моїй творчій долі був Дмитро Омелянович Луценко.

Дмитро Омелянович дуже влучно вилив зі своєї ніжної душі чудові слова, що торкаються особистої долі кожної людини — любов до матері, до рідної землі, до білої української хати, де лишилося коріння роду. А талановита мелодійна музика Анатолія Пашкевича ще більше поглиблює ці людські почуття...

*Народна артистка України
Райса Кириченко*

Вірші для пісні потребують витонченої простоти, ароматної, кришталево чистої поезії, проникливої щирості. У широкий світ пісні мене вивела ласкава мелодія материнської колискової. У моєму доробку є чимало пісень, присвячених їй — найдорожчій, найріднішій людині на землі: про мамині очі, про руки, які не мають спочинку, про серце, яке ніколи не втомлюється нас чекати до рідного порога, про вічну синівську любов і вдячність.

Від моєї мами і починається моя поезія.

Дмитро Луценко

1. Назвіть видатних українських поетів-піснярів.
2. Які почуття оспівано у розглянутих піснях? Наведіть приклади з текстів.
3. За допомогою яких художніх засобів автори увиразнюють свої думки й переживання? Наведіть приклади.
4. Яка з вивчених пісень найбільше вам сподобалась? Чому?

1. Поміркуйте, яким має бути вірш, щоб стати піснею. Свої думки сформулюйте і стисло запишіть у робочому зошиті.
2. Знайдіть аудіозаписи популярних пісень на слова українських поетів. Послухайте їх на наступному уроці, обговоріть, чому ці пісні здобули популярність.

СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ переказувати основні факти про діяльність січових стрільців;
- ✓ розповідати про виникнення стрілецьких пісень;
- ✓ відрізняти стрілецькі пісні від інших видів пісень;
- ✓ пояснювати зміст і художні особливості стрілецьких пісень;
- ✓ висловлювати власне ставлення до пісні як відображення героїзму борців за волю України.

1. Що ви знаєте про українське військо княжої доби, доби козаччини, Першої світової війни?
2. Що таке січ? Якого періоду історії України стосується це поняття?
3. Чи допомагала пісня у збройних змаганнях? Як саме?

Працюючи в парах, уважно прочитайте текст і складіть до нього 3–5 запитань. Поставте свої запитання класові й отримайте на них відповіді.

Вам уже відомо, що український народ повсякчас змушений був боронити свою землю зі зброєю в руках. Мужні воїни Київської Русі захищали наш край від загарбників, відбивали набіги печенігів, половців, монголо-татар. Втративши державність, українці не корилися загарбникам, постійно піднімали народні повстання, а найзавзятіші з них утікали на вільні землі Запоріжжя, де постала своєрідна республіка вільних воїнів-козаків. Вона дістала назву “Запорозька Січ”. Назва “січ” походить від слова “сікти”, бо козаки будували свої укріплення, висікаючи дерев’яні колоди та обгороджуючи ними своєрідні фортеці.

На початку ХХ ст. на західноукраїнських землях, що перебували у складі Австро-Угорської монархії, виникали спортивно-культурні товариства. Кожне товариство називало себе "січчю", підкреслюючи цим зв'язок із героїчною історією козацтва.

*Зустріч січових стрільців із махновцями.
Умань, 1920 р.*

У 1914 р. спалахнула Перша світова війна, і молодь, об'єднана навколо січових товариств, стала основою Легіону українських січових стрільців. Бойовий дух українських вояків підкріплювався високим патріотизмом, усвідомленням обов'язку боронити рідну землю.

Легіон українських січових стрільців налічував багатьох високоосвічених українців. Серед них були поети, музиканти, творча молодь.

Над згарищами Першої світової війни багатоголосим хором лінули стрілецькі пісні. Авторами були Роман Купчинський та Олесь Бабій, брати Левко і Богдан Лепкий, Антін Лотоцький, Степан Чернецький і багато інших поетів-піснярів.

Найвідомішою серед стрілецьких пісень є маршова пісня "Ой у лузі червона калина похилилася". Її текст написаний поетом і театральним діячем Степаном Чернецьким і доповнений командиром сотні січових стрільців Григорієм Трухом. Музика пісні вважається народною.

Пісня "Ой у лузі червона калина похилилася" спочатку лунала в загонах січових стрільців, потім поширилася по всій Галичині, серед українців Канади і США. Вона й нині є одним із національних гімнів, бо пройнята духом єднання роз'єднаних на той час українських земель, наповнена народною символікою, закликами до постійної боротьби та праці заради вітчизни.

Слухають цю пісню, як і гімни "Ще не вмерла Україна" та "Молитва", стоячи.

Виразно прочитайте тексти пісень. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Чому пісня "Ой у лузі червона калина похилилася" є маршем?
2. З якою метою автори використовують вислови "червона калина", "білий цвіт", "яра пшеничка", "золотистий лан", "буйнесенький вітер"? Для яких творів характерні ці вислови?
3. Як січові стрільці мають "розвеселити" Україну? Чому саме це дієслово використано в тексті?
4. Які риси січових стрільців змальовано в пісні "Гей, видно село"? Наведіть приклади з тексту.
5. З якою метою Левко Лепкий використовує повтори та порівняння?

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Марширують наші добровольці у кривавий тан¹
Визволяти наших українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!
Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

*Степан Чернецький,
Григорій Трух*

ГЕЙ, ВИДНО СЕЛО

Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть наші січові стрільці до бою:
Іде, іде військо крізь широке поле,
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!
Ха-ха, ха-ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди чимскоріше до вікна:
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!
Гей, видно село, широке село під горою.
Гей, там ідуть наші січові стрільці до бою:
Попереду ідуть старші отамани,
Хто має охоту, хай іде із нами!
Ха-ха, ха-ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди чимскоріше до вікна:
Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!

¹Тан — танок, битва.

Гей, видно село, широке село під горою.
 Гей, там ідуть наші січові стрільці до бою:
 А хто піде з нами, буде славу мати,
 Ми йдем за Україну воювати!
 Ха-ха, ха-ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, гей!
 Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
 Вийди, вийди, вийди, вийди чимскоріше до вікна:
 Хлопці ж бо то, хлопці, як соколи!

Левко Лепкий

1. Хто такі січові стрільці?
2. За яких умов було створено Легіон Українських січових стрільців?
3. Назвіть причини появи стрілецьких пісень.
4. Чи схожі стрілецькі пісні на народні? Доведіть прикладами з текстів.
5. Які почуття викликають у вас розглянуті пісні? Поясніть чому.

Вивчіть напам'ять текст пісні "Ой у лузі червона калина похилилася".

Творчість ваших однолітків

СТРІЛЕЦЬКА МОГИЛА

Кружляє світ у білому танку.	І панахиду править мертва мить.
Стоїть сама серед зими й тремтить	Приходить сніг до неї — біла січ,
Калина у червоному вінку.	І вогник пам'яті засвічує блакить.
Стрілецька слава у могилі спить.	Стрілецька слава у могилі спить.
Молитву шепче в чорній хустці ніч,	Зима ридає, стогне і тремтить...

Оксана Гринів, м. Львів

МИКОЛА ВОРОНИЙ (1871–1938)

*Книга — завжди дзеркало,
 в якому відбивається не тільки дійсність,
 а й особа самого автора.*

Євген Гуцало

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ переказувати основні факти біографії Миколи Вороного;
- ✓ розповідати про історичну основу поеми "Євшан-зілля";
- ✓ визначати головну думку поеми;
- ✓ характеризувати образ головного героя;
- ✓ пояснювати співвідношення подій минулого із сучасністю;
- ✓ давати визначення понять "ліро-епічний твір", "поема";
- ✓ висловлювати власне розуміння вірності Батьківщині.

1. Що таке легенда?
2. Які легенди, вивчені в попередніх класах, ви пам'ятаєте?
3. Чи можете народна легенда бути основою літературного твору? Наведіть приклади.

Працюючи в загальному колі, прочитайте біографію Миколи Вороного й обговоріть відповіді на запитання:

1. Як на літературне майбутнє Вороного вплинула його родина?
2. Де майбутній поет здобував освіту?
3. Розкажіть про громадсько-політичну діяльність Миколи Вороного.
4. У чому трагізм долі Миколи Вороного?

Микола Кіндратович Вороний — один із найталановитіших українських поетів кінця XIX — початку XX ст.

Він народився 6 грудня 1871 р. на Дніпропетровщині в заможній родині ремісника. Батько походив із селян, був онуком кріпака, нащадком гайдамаки. Мати — з роду відомих українських діячів Колачинських (прапрадід був ректором Києво-Могилянської академії). Від матері Микола разом із піснями й казками засвоїв першу науку, яку потім продовжував у гімназіях і школах Харкова й Ростова-на-Дону. Та найбільший вплив на хлопця мав дід Павло, який прожив майже 100 років. Навіть після двадцятирічної служби в царському війську він не зрусифікувався, завжди говорив добірною українською мовою, любив рідну землю, степ і прищепив цю любов своєму онукові.

Навчаючись у гімназії, Вороний разом з іншими учнями організував гурток “Українська громада”, за що був виключений із сьомого класу. Три роки перебував він під наглядом поліції без права проживання в столиці та в університетських містах. Щоби продовжувати свою освіту, юнак рушає за кордон, до Австрії, навчається у Віденському університеті. Згодом переїздить до Львова і стає студентом Львівського університету. Саме на цей час припадає його знайомство з Іваном Франком, яке переростає у щире дружбу.

У 1910 р. Вороний прибуває до Києва, де видає перші збірки своїх віршів під назвою “Ліричні поезії” та “В саяві мрій”. У Києві його застає звістка про Лютневу революцію 1917 р. в Петрограді. Він радо її вітає, створює глибоко патріотичний вірш “За Україну”, який став справжнім гімном борців за незалежність. Музику до неї написав композитор Ярослав Ярославенко.

Жовтневі події 1917 р. розкололи світ навпіл. Розчарувавшись у революційній дійсності, поет емігрує з України і деякий час живе у Варшаві. Навесні 1926 р., коли туга за рідним краєм стає нестерпною, повертається на Батьківщину й активно включається у творче життя Києва. Та невдовзі насунулась чорна хвиля сталінських репресій. На початку 30-х років Миколу Вороного заарештували, виселили з Києва. Потім засудили на три роки заслання до Казахстану. Аби полегшити несправедливий вирок батькові, з Москви до нього приїздить син Марко, відомий

на той час дитячий письменник. Тоді він не знав, що допомога батькові коштуватиме йому життя. Після другого ув'язнення Миколи Вороного був заарештований і Марко. Його заслали на Соловецькі острови, звідки він уже не повернувся.

Земний шлях поета, який мав право на європейську славу і щасливу старість, завершився двома страшними папірцями:

“Витяг з протоколу засідання Трійки при УНКВС по Одеський області 29 квітня 1938 року.

Слухали: справу ... Вороний Микола Кіндратович, 1891 р. народження ...

Постановили: Вороний Микола Кіндратович, розстріляти”.

Нещодавно стало відомо, що поета було розстріляно 7 червня 1938 р. Сам того не відаючи, батько пережив свого сина майже на рік.

Виразно прочитайте літописну легенду. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Про який період історії України розповідає легенда?
2. Які історичні постаті згадуються у творі? Що ви про них знаєте?
3. У якому реченні вміщено головну думку легенди? Чому ви так уважаєте?

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ¹

Легенда із стародавнього літопису

А було це по смерті великого князя Романа², незабутнього володаря всієї Русі, що поборов усі поганські народи та мудро виконував Божі заповіді. Він-бо завзявся був на поган, як і лев, а був сердитий, як і рись, і губив їх, як і крокодил, і пролітав через їхню землю, як і орел, був-бо зоровий, як і тур. Наслідував-бо свого діда Мономаха³, що погубив поганих ізмалтян, званих половцями, що прогнав Отрока до обозів на Залізні ворота, а Сирчан залишився над Доном і жив рибою. Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, і здобув усю їхню землю, і прогнав проклятих агарян. А по смерті Володимира залишився у Сирчана один співець, що звався Ор. Він вислав його до обезів сказати:

— Володимир помер, а вернися, брате, ходи до своєї землі. Перекажи йому мої слова, співай же йому половецьких пісень; а як не захоче, дай йому понюхати зілля, що зветься євшан.

Коли він не хотів вертатись, ані слухати, дав йому зілля; а коли понюхав, заплакав і сказав: “Та краще у своїй землі лягти головою, ніж у чужій бути славним”. І прийшов до своєї землі...

1. Прочитайте поему Миколи Вороного “Євшан-зілля”.
2. Складіть тлумачний словничок рослин, яким, за народними віруваннями, властиві чарівні сили.

¹ Євшан-зілля — степовий запашний полин.

² Роман Мстиславович — галицький князь; помер 1205 р.

³ Володимир Всеволодович, на прізвище Мономах, — великий князь київський (1113–1125).

Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Що спільне у літописній легенді про євшан-зілля та поемі?
2. З якою метою Микола Вороний використовує легенду у своєму творі?
3. Чому половецький хан посилає до сина саме гудця?
4. Як пісні намагається нагадати полоненому юнакові народний співець?
5. Як гудець повертає юнакові його історичну пам'ять?
6. Які художні засоби, символи використовує автор, щоб передати палку любов до рідного краю?
7. Як епіграф до поеми допомагає розкрити головну думку твору?
8. Яку роль відіграють у поемі пролог і епілог?
9. Прочитайте рядки, в яких поет звертається до сучасників. Чи справедливі його застереження?

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

Поема

*Да луче есть на свой земли костью лечи,
ине ли на чуже славу быти.*

Літопис, за Іпатіївським списком

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

***

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради,
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

“Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіля мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу удачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу рідного привілля”.

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу:

Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарські походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий —
І замісто його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В п'ятьмі ночі потопас...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку.

І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталося?
Твар поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвався на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди.

“Краще в ріднім краї милім
Полягти кістками, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!” —

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно походили —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

***

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні, —

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

Висловлюючись по черзі в загальному колі, поясніть, як ви розумієте поняття “вірність Батьківщині”.

- Ліро-епічний твір — літературний жанр мішаної форми, в якій поєднуються описово-розповідні елементи (що властиве епічним творам), ліричність їх викладу й зображення образу ліричного героя (що властиве ліриці).
- Поема — великий віршований твір із розгорнутим сюжетом, на тлі якого зображуються важливі події, яскраві, сильні характери персонажів.
- Зображення подій супроводжуються авторськими ліричними відступами.
- Основна увага автора приділяється створенню образу ліричного героя та найбільш гострим його переживанням.
- Поему частіше відносять до ліро-епічного жанру.
- Ліричний відступ — відступ від основної розповіді, в якому автор висловлює своє ставлення, почуття й думки щодо зображуваних подій у творі.

1. Що ви знаєте про життя і творчість Миколи Вороного?
2. Розкажіть про історичну основу поеми “Євшан-зілля”.

3. Дайте визначення понять "ліро-епічний твір", "поема".
4. Хто є головним героєм поеми? Які риси характеру притаманні цьому персонажу?
5. Як можна пов'язати події, описані в поемі, із сучасністю?
6. Якою є головна думка поеми? Чому ви так вважаєте?

1. Підготуйте близький до тексту усний переказ уривка поеми, який вам найбільше сподобався.
2. Які рослини для вас, для членів вашої родини є символами Батьківщини? Підготуйте розповідь про це.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

*Це справжнє щастя для нації —
мати такого поета, як Шевченко.*

Григорій Ключек

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Т. Шевченка;
- ✓ виразно й усвідомлено читати твори Т. Шевченка;
- ✓ визначати провідний мотив вірша "Думка";
- ✓ пояснювати історичну основу та художні особливості поем "Іван Підкова" і "Тарасова ніч";
- ✓ пояснювати поняття "ліричний твір", "строфа";
- ✓ висловлювати власне розуміння лицарських чеснот українських козаків і значення історичного минулого для сьогодення.

1. Що ви знаєте про життєвий шлях Тараса Шевченка?
2. Які твори поета ви вивчали в попередніх класах?
3. Прочитайте один із тих віршів, який ви вивчали напам'ять. Яким настроєм прийнято цей твір?

Опрацюйте в загальному колі першу частину біографії Тараса Шевченка та обговоріть відповіді на запитання:

1. Хто такі кріпаки? Від кого залежало життя кріпака?
2. Чому малий Тарас змушений був поновіряти по чужих людях?
3. Складіть усний портрет малого Тараса. Які риси характеру йому притаманні?

Великий поет українського народу Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 р. в сім'ї селянина-кріпака у селі Моринцях на Черкащині. Родина Шевченків належала багатому й жорстокому поміщикові Енгельгардту. Через два роки після народження Тараса батьки переїжджають до села Кирилівки.

У дев'ять років Тарас утратив матір. Батько одружився з удовою, яка теж мала трьох дітей. Коли ж через три роки помер і батько, життя вдома стало нестерпним і він пішов у найми до чужих людей. В "Автобіографії" поет з гірким гумором пише про це так:

“Знайшов він притулок у дяка у школі у вигляді школяра-попихача [...]. Дячок, переконавшись у досужості свого школяра-попихача, посилав його замість себе читати Псалтир по усохлих кріпацьких душах, за що і платив йому десяту копійку яко винагороду. Але незважаючи на таку поблажливу до себе увагу суворого спартанця¹ учителя, в один з багатьох днів і ночей ... утік до містечка Лисянка, де і знайшов собі вчителя живопису отця диякона, також спартанця. Терпляче бродяга школяр носив із Тикича три дні відрами воду й розтирав мідянку на залізному листі і на четвертий день утік.

[...] Утративши всяку надію зробитися коли-небудь хоч посереднім маляром, із зажуреним серцем волоцюга повернувся до свого рідного села з наміром найнятися в погоничі чи пасти громадську ватагу і, ходячи за отарою овець і свиней, читати ... книжечку.

І це не здійснилося. Поміщикаві ... знадобився кмітливий хлопчик, і обірваний школяр-волоцюга потрапив прямо у тикову куртку, у такі самі шаровари і, нарешті, у кімнатні козачки”.

Змалку в Тараса прокинувся талант художника. Вугіллям, крейдою, олівцем він малював скрізь, де тільки міг: на стінах, парканах, папері.

“На посаді козачка він тишком змальовував поцупленим у конторника олівцем картини ..., котрі прикрашали панські покої.

[...] 1829 року грудня 6 пан і пані поїхали ... на бал, у домі все заспокоїлось, послуло. Тоді він ..., обравши [портрет] козака Пілатова, узявся благоговійно-ретельно копіювати. Уже дійшов до маленьких козачків, які гарцювали навколо дужих копит коня козака Платова, як відчинилися двері, пан і пані повернулися з балу. Пан із остервенінням видрав його за вуха, надавав ляпасів за те, мовляв, що він міг не лише дім — місто спалити. На другий день пан звелів кучерові Сидору висікти його гарненько, що й було виконано ретельно”.

Продовжте читати біографію. Обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. Як Шевченко опинився в Петербурзі?
2. Як відбулося знайомство Тараса з Іваном Сошенком?
3. Що було найголовнішим для петербурзького періоду життя Шевченка? Чому ви так вважаєте?

Переїжджаючи разом із Енгельгардтом, юний Шевченко опиняється в Петербурзі. У столиці тодішньої Російської імперії Тарас не лише здійснює свою мрію стати художником, а й отримує несподівану волю від кріпацтва.

“У 1832 році у С.-Петербурзі, за невідступним його проханням, поміщик законтрактував його на чотири роки різних малярських справ цеховому майстрові, такому собі Ширяєву. Ширяєв був заповзятливішим за всякого дячка-спартанця. Та незважаючи ні на які притиснення, він у світлі літні

¹ Спартанець — загартована, витривала людина.

ночі бігав до Літнього саду малювати [...]. У цьому саду і в цей самий час почав він робити етюди у віршувальному мистецтві [...]. Під час одного з цих сеансів познайомився він з художником Іваном Максимовичем Сошенком [...].

У 1837 році І. М. Сошенко представив його конференц-секретареві Академії мистецтв В. І. Григоровичу, щоб визволити його із жалюгідного стану. В. І. Григорович просив про нього В. А. Жуковського, а В. А. Жуковський, заздалегідь дізнавшись про ціну від поміщика, просив К. П. Брюллова написати його, В. А. Жуковського, портрет для імператорської фамілії, щоб розіграти його в лотерею у царському сімействі. Великий Брюллов очоче погодився. Портрет написано [...]. В. А. Жуковський із допомогою графа М. Ю. Вільгоровського влаштували лотерею на 2500 рублів асигнаціями, і цією ціною було куплено волю Т. Шевченкові 1838 року, квітня 22.

Від того самого дня почав він відвідувати класи Академії мистецтв, і згодом зробився одним із улюблених учнів-товаришів великого Карла Брюллова [...].

Розгляньте автопортрет Тараса Шевченка. Обговоріть у загальному колі:

1. Як риси власного характеру хотів передати художник?
2. Якою людиною ви бачите молодого Шевченка? Розкажіть про його мрії та сподівання.
3. Чи викликає він у вас симпатію? Чому?

Продовжте читати біографію. Обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. Чому Тараса Шевченка було відправлено у заслання?
2. В яких умовах довелося творити поетові на засланні?
3. Як Шевченко опікувався вихованням української молоді?
4. Яке значення для вітчизняної та світової літератури має творчість Шевченка?

Т. Шевченко
"Автопортрет"

Саме тоді, коли Шевченко стверджувався як художник, він почав складати поезії, які згодом принесли йому і всьому українському народові світову славу.

У 1840 р. побачила світ перша книжка поезій Тараса Григоровича "Кобзар". Від назви цієї збірки, яка набула нечуваної популярності, Тараса Шевченка стали називати Кобзарем.

У квітні 1847 р. за участь у таємній політичній організації — Кирило-Мефодіївському товаристві — Т. Шевченка було заарештовано і засуджено до солдатчини у далекі безводні оренбурзькі степи із суворою забороною писати і малювати. У засланні, в умовах невсипущого нагляду і муштри,

він крадькома пише нові поезії, веде “Щоденник”, створює малярські твори.

Десятилітнє заслання підірвало здоров'я поета. В останні чотири роки життя Шевченко особливо гостро відчував несправедливість суспільного ладу, вболівав за свій пригноблений народ, мріяв про майбутнє, у якому

*...на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Одним із найкращих дарунків для дітей, яких поет дуже любив (йому не судилося створити свою сім'ю, мати власних дітей), стала його остання книжка — “Буквар”. Зібрані від продажу книжки кошти передавалися на користь недільних шкіл. “Буквар” Т. Г. Шевченка — перший підручник для навчання грамоти, арифметики в школах України, написаний українською літературною мовою.

Услід за “Букварем” письменник мріяв написати ще низку підручників для початкової школи, мав намір стати вчителем малювання в Київському університеті. Однак передчасна смерть не дозволила йому здійснити свої мрії. Помер поет 10 березня 1861 р. Спершу був похований на Смоленському кладовищі в Санкт-Петербурзі. У травні того самого року прах Кобзаря перевезений в Україну і перепохований, як побажав він у своєму “Заповіті”, на Чернечій (нині Тарасовій) горі над Дніпром біля Канева.

Мабуть, немає в Україні такої людини, яка не знає й не любить твори Шевченка, немає поета чи прозаїка, на творчість якого не вплинуло б Шевченкове слово. І не тільки в Україні! Шевченко визнаний близьким і рідним для багатьох різних народів. “Я люблю український народ, який дав світові такого титана, як Тарас Шевченко”, — писав на початку ХХ ст. видатний російський письменник Антон Чехов. Його твори читають і люблять у Німеччині, Італії, Франції, Великій Британії, Угорщині, Румунії. Справжню славу здобули вони на Американському континенті: в Бразилії, Аргентині, Канаді, США. До народів країн Сходу (Корея, Японія) Шевченко прийшов у 1914 р. зі сторіччям від дня свого народження. Весь світ відзначав цю знаменну дату. На всіх континентах вдячні люди звели йому пам'ятники.

А скільки пісень написано на слова Шевченка! Багато з них стали народними. “Шевченко для людей — це безсмертний Прометей”, “Шевченкові думки переживуть віки”, “Сяє геній Кобзаря, мов у темряві зоря”, “Слово Тараса — наша зброя і окраса” — ці кілька прислів'їв, що склали народ про Шевченка, — ще одне свідчення найвищої любові, пошани і вдячності до свого сина.

Доки існуватиме український народ, звучатиме українська мова, доти в серцях мільйонів людей житиме наш Кобзарь.

Прочитайте текст і вірш Т. Шевченка "Думка". Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Чому вірш називається "Думка"?
2. Які художні засоби, використані Т. Шевченком, наближають цей твір до народних пісень? Наведіть приклади з тексту.
3. Який провідний мотив вірша? Чому ви так вважаєте?
4. Як вірш "Думка" пов'язаний із долею самого поета? Поясніть.
5. Які почуття викликає у вас ця поезія? Повідомте свої відповіді класові.

"Думка" ("Тече вода в синє море...") — один із перших віршів Т. Шевченка, що дійшли до нас. Він був написаний 1838 р. у Петербурзі. Назву "Думка" Шевченко дав творові, готуючи добірку своїх поезій до публікацій в "Кобзарі" 1860 р. Думками (думами) поети інколи називали вірші-роздуми, вірші-переживання описово-розповідного характеру, що своїм змістом, образністю й тематикою були наближені до народних пісень.

Пошуки долі молодим козаком, самотність на чужині та образи, через які ці теми розкриваються, мають численні перегуки в українських народних піснях ("Ой не шуми, луже, зелений байраче...", "Ой зелений дубе, чого нахилився..."). Шевченко природно використовує у своєму вірші схожі народнопісенні інтонації та засоби (образи долі, яку шукає молодий козак, чужих і рідних людей, уособлення серця, думки, горя, плачу), постійні епітети ("шляхи биті", "ненька старенька", "молода дівчина"), народну символіку ("шляхи биті заросли тернами"), значеннєві повтори.

Життєва доля Шевченка, змалку круглого сироти, кріпака, який зазнав багато поневірянь і був закинутий далеко від рідного краю, простежується в рядках поезії, проникнутих смутком і безнадією.

П. Жаров "На рідній землі"

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:

"Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку стареньку,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити".

Сидить козак на тім боці, —
Грас синє море.
Думав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.

А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

- Лірика — один з основних літературних родів, у якому людина зображується через відтворення її переживань, почуттів, роздумів у певний момент життя.
- Центральним образом ліричного твору є ліричний герой в особі автора або ліричного персонажа твору.
- Ліричні твори здебільшого мають віршовану мову: це пісня, гімн, вірш, поема та ін.
- Особливістю ліричних творів є те, що в них з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення автора або ліричного героя твору до зображувальної дійсності.
- Строфа — найбільша ритмічна одиниця віршованого твору, група віршованих рядків, пов'язаних між собою змістом, римою та інтонацією.

1. Вивчіть напам'ять вірш "Думка".
2. Подумайте, чи можна вважати вірш "Думка" ліричним твором. Підготуйтеся до пояснення своєї позиції класу.
3. Прочитайте поему Т. Шевченка "Іван Підкова".

Прочитайте текст і поему Т. Шевченка "Іван Підкова". Працюючи в малих групах, дайте відповіді на запитання:

1. Чому поет звертається у своїй творчості до історичного минулого українського народу? Які паралелі проводить?
2. Які події були історичною основою поеми?
3. Що ви знаєте про Івана Підкову як історичну особистість? З якою метою веде він своїх побратимів до Царгорода?
4. Які деталі свідчать, що він справжній отаман і користується великою повагою у запорожців?
5. Яку роль у поемі відіграє опис шторму на морі? Які художні засоби використовує автор поетичної оповіді в описі штормового моря і бою?
6. Визначте головну думку поеми. Повідомте свої думки класу.

Поему "Іван Підкова" Тарас Шевченко написав 1839 р. в Петербурзі.

На чужині, далеко від рідного краю, митець цікавився історією України та її видатними діячами й намагався у своїх творах якнайповніше висвітлити героїчні події, теми запорізького козацтва, які були для нього символами волі й державності в житті українського народу.

Патріотизм, сміливість і винахідливість запорожців завжди приваблювали Тараса Шевченка. Тому і з'явилася в нього ідея розповісти про морський похід січовиків.

Твір складається з двох частин: перша — своєрідний зачин і водночас погляд у минуле історії Запорізької Січі, друга — розповідь про один із походів запорожців на Царгород (давня слов'янська назва Стамбула, колишньої столиці Туреччини).

Прототипом героя поеми Шевченка була історична особа — Іван Підкова, запорізький ватаг, який, імовірно, очолював воєнні походи козаків у другій половині XVI ст.

Постать отамана змальовується в постійному русі; навіть у глибокій задумі (не помічає, як “гасне люлька в роті”) він не зупиняється, напружено працює над ризикованим планом походу. Аж ось рішення прийнято, умовний знак товаришам “пановам-молодцям”, коротка чітка промова, гучне схвалення обраного напрямку й цілі — Царград.

Оспівуючи славні перемоги запорожців, поет використовує рефрен “було колись”, опис козацьких могил — свідків гучної “слави дідівщини”, сподівається, що нащадки теж добудуть “і славу, і волю”.

Іван Підкова.
Малюнок XVII ст.

ІВАН ПІДКОВА

I

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.

Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то виє.
Дніпра гирло затопило.
“А нуте, хлоп’ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!”

Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
“Трай же море!” — заспівали,
Запінилися хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка¹ літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Походжає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;

¹ Рибалка — народна назва чайки.

Поглядає сюди-туди —
Де-то быть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
“Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана

Поїдемо в гості!”
“Добре, батьку отамане!” —
Кругом заревіло.
“Спасибі вам!” —
Надів шапку.
Знову закипіло
Сине море; вдовж байдака
Знову походжає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

1. Підготуйте усний переказ поеми близько до тексту.
2. Прочитайте поему Т. Шевченка “Тарасова ніч”.

Об'єднайтеся в пари. Хтось один із вас читає вголос абзац тексту і одним-двома реченнями підсумовує прочитане, відповідаючи на запитання: “Про що йшлося?”. Інший партнер теж ставить 1–2 запитання до прочитаного (всі запитання записуються). Обидва відповідають на запитання. Потім другий з пари читає, а перший ставить запитання. Такий обмін ролями відбувається до кінця читання.

Після завершення читання всього тесту повідомте класові найцікавіші запитання. Ті з них, на які ви не змогли знайти відповіді, обговоріть у загальному колі.

В основу поеми “Тарасова ніч” покладено історичну подію — повстання українського народу проти поневолення його польською шляхетською армією Конецьпольського, що навесні 1630 р. разом з уніатами силою намагалася підкорити українську православну церкву католицькій (Ватиканові).

Д. Безперчий
“Бандурист”

Після трьох тижнів упертої боротьби повстанців у ніч проти 22 травня під Переяславом стався вирішальний переможний бій.

Прототипом головного героя поеми був курсунський полковник Тарас Федорович (у деяких історичних працях його названо Трясилом), якого в 1629 р. козаки обрали гетьманом. Він очолив військо повстанців і довів, що козаки вміють обороняти рідний край і свої громадянські права. Поет надає мужньому гетьманові рис козацького батька, який не міг миритися з безкарністю панків-шляхтичів, що грабували, нищили і пљондрували Україну.

Висловивши свою тугу і гнів, бажання помститися за скоєне ляхами зло, Тря-

сило звертається до козаків за порадою. Між гетьманом і козацьким військом відбувається діалог, який Шевченко передав у народнописаній манері. Саме ж взяття повстанцями міста Переяслава поет не описує. Він зосереджує увагу читачів на промислових наслідках воєнної баталії та штурму, які дають змогу уявити, як і що відбувалося насправді.

Поряд з образом Тараса Трясила поет змальовує напрочуд яскравий образ старого кобзаря, що своїм мистецтвом, волелюбними патріотичними піснями-думами, духом своїм доносить до народу пам'ять про козаччину, гетьманщину, звияту народних героїв, журливу надію на те, що "тії слави козацької повік не забудем!"

Виразно прочитайте поему Т. Шевченка "Тарасова ніч". Працюючи в загальному колі, дайте відповіді на запитання:

1. Навіщо автор використовує у творі образ кобзаря? Що ви знаєте про народних співців-кобзарів?
2. Про які події з історії України співає кобзар?
3. Чому Шевченко говорить, що Україна "зажурилась"? Як називається такий художній засіб?
4. Які історичні персонажі діють у творі?
5. Як характеризує автор героїв поеми? Наведіть приклади з тексту.
6. Які художні засоби використовує поет для змалювання героїзму та мужності козаків?
7. Яку основну думку хоче донести автор до своїх нащадків?
8. Доведіть, що "Тарасова ніч" є ліро-епічним твором.

ТАРАСОВА НІЧ

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспіває —
Аж лихо сміється...
"Була колись гетьманщина,
Та вже не вернеться.
Було колись — панували,
Та більше не будем!

Тії слави козацької
Повік не забудем!"

Встає хмара з-за Лиману,
А друга з поля;
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись.
Виростають нехрещені
Козацькі діти;
Кохаються невінчані,
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,

В церкву не пускають!
 Як та галич поле криє,
 Ляхи, уніати¹
 Налітають — нема кому
 Порадоньку дати.
 Обіззався Наливайко²
 Не стало Кравчини³
 Обіззавсь козак Павлюга⁴
 За нею полинув!
 Обіззавсь Тарас Трясило
 Гіркими сльозами:
 „Відна моя Україно,
 Стоптана ляхами!”
 Україно, Україно!
 Серце моє, ненько!
 Як згадаю твою долю,
 Заплаче серденько!
 Де поділось козацтво,
 Червоні жупани?
 Де поділась доля-воля,
 Бунчуки, гетьмани?
 Де поділися? Згоріло?
 А чи затопило
 Синє море твої гори,
 Високі могили?..
 Мовчать гори, грає море,
 Могили сумують,
 А над дітьми козацькими
 Поляки панують.
 Грай же море, мовчить, гори,
 Гуляй, буйний, полем!
 Плачте діти козацькії, —
 Така ваша доля!”
 Обіззавсь Тарас Трясило
 Віру рятувати,
 Обіззався орел сизий,

Та й дав ляхам знати!
 Обіззався пан Трясило:
 “А годі журиться!
 А ходім лиш, пани-брати,
 З поляками битися!”

Вже не три дні, не три ночі,
 Б'ється пан Трясило.
 Од Лиману до Трубайла
 Трупом поле крилось.
 Ізнемігся козаченко,
 Тяжко зажурився,
 А поганий Конецпольський
 Дуже звеселився;
 Зібрав шляхту всю до купи
 Та й ну частувати.
 Зібрав Тарас козаченьків —
 Поради прохати:
 “Отамани товариші,
 Брати мої, діти!
 Дайте мені порадоньку,
 Що будем робити?
 Бенкетують вражі ляхи
 Наше безголов'я”.
 “Нехай собі бенкетують,
 Нехай на здоров'я!
 Нехай, кляті, бенкетують,
 Поки сонце зайде.
 А ніч-мати дасть пораду —
 Козак ляха знайде”.

Лягло сонце за горою,
 Зірки засіяли,
 А козаки, як та хмара,
 Ляхів обступали.
 Як став місяць серед неба,
 Ревнула гармата,

¹ Уніати — прибічники унії, проголошеної 1596 року в м. Бресті. За цією унією православна церква в Україні й Білорусії була об'єднана з церквою католицькою.

² Северин Наливайко — один із ватажків народного повстання проти шляхетської Польщі наприкінці XVI століття (1594–1596); був захоплений у полон і страчений у Варшаві 1597 року.

³ Кравчина — Кравченком називали Северина Наливайка (походженням із кравців).

⁴ Павлюга — Павло Михнович Бут (Павлюк) — один із керівників повстання українського селянства проти панської Польщі 1637 року, страчений у Варшаві 1638 р. У поемі історична неточність, бо Павлюк виступив пізніше — після повстання під проводом Тараса Трясила.

Прокинулись ляшки-панки,
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли круки з поля
Ляшків-панків їсти.

Налетіли чорні круки
Вельможних будити;
Зібралось козацество
Богу помолитись.
Закрякали чорні круки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славною стала
Тарасові, козацеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє,

Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак гетьманщину,
Згада та й заплаче!
Було колись, панували,
Та більше не будем!..
Тії слави козацької
Повік не забудем!
Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізоньки втирають.
Пішов кобзар по вулиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:
“Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там знайду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З воріженьків покепкую”.

Уважно розгляньте репродукцію картини А. Монастирського “Запорожець”. Працюючи в парах, обговоріть, хто зображений на портреті, що можна сказати про долю, риси характеру, настрій, думки й переживання персонажа картини. Якими засобами відобразив це художник? Представте результати своєї роботи класові.

1. Які факти з життя Тараса Шевченка вам запам'яталися?
2. Визначте основну тему поезії “Думка”.
3. Дайте визначення понять “ліричний твір”, “строфа”.
4. Які історичні події покладено в основу поем “Іван Підкова” і “Тарасова ніч”?
5. Які лицарські чесноти українського козацтва оспівує Тарас Шевченко?

А. Монастирський
“Запорожець”

6. Що прагнув передати поет у духовний спадок своїм нащадкам?
7. Як ви розумієте вислів українського письменника Олесь Гончара: "Улюблений герой Шевченкових поезій — витязь народний, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає охоронником рідного краю, носієм народної правди й честі"?

1. Пригадайте одну з поворотних подій у житті Шевченка петербурзького періоду. Уважно розгляньте репродукцію картини Г. Меліхова "Молодий Шевченко у К. П. Брюллова". Складіть розповідь за картиною.

Г. Меліхов "Молодий Шевченко у К. П. Брюллова"

2. Намалюйте ілюстрацію до одного з вивчених творів Тараса Шевченка.
3. Знайдіть фото, книги, публікації в засобах масової інформації, присвячені вшануванню Кобзаря в Україні та світі. Організуйте у школі виставку цих матеріалів.

Я І СВІТ

ЛР

۵۵۱	۵۵۲
۵۵۳	۵۵۴
۵۵۵	۵۵۶

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(ЛАРИСА ПЕТРІВНА КОСАЧ)
(1871–1913)**

*Ні! Я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає.*

Лєся Українка

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про дитинство Лєсі Українки, роль батьків і родини у вихованні поетеси та її творчості;
- ✓ характеризувати Лєсю Українку як сильну духом людину;
- ✓ виразно та вдумливо читати поезії;
- ✓ характеризувати образ ліричної героїні поезій Лєсі Українки;
- ✓ висловлювати власне ставлення до провідних рис поетеси: мужності, волелюбства, впевненості, цілеспрямованості.

1. Що ви знаєте про Лєсю Українку?
2. Які твори Лєсі Українки ви вивчали в попередніх класах?
3. Під яким псевдонімом увійшла в літературу мати Лєсі Українки? Які її твори ви вивчали у 5-му класі?

Прочитайте біографію Лєсі Українки та спогади її сестри Ольги Косач-Кривинюк. Обговоріть у загальному колі:

1. В якому родинному середовищі зростала Лєся?
2. Як мальовнича волинська природа вплинула на її творчість?
3. Чому юна поетеса обрала собі псевдонім Лєся Українка?
4. Коли і як сформувалися провідні риси характеру Лариси Петрівни?
5. Яке місце у світовій літературі посідає Лєся Українка? Чому?

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 року в місті Новограді-Волинському в родині відомої письменниці Олени Пчілки та юриста Петра Антоновича Косача.

У сім'ї Косачів було шестеро дітей, вихованню яких батьки приділяли багато уваги. Панувала атмосфера поваги до народних традицій і звичаїв, української культури та мови. Діти зростали серед чудової волинської природи. Давні фольклорні традиції краю назавжди полонили уяву вразливої дівчинки. Мавки, русалки, водяники, перелісники та інші казкові й міфічні істоти згодом стали персонажами її чудових творів.

У дев'ять років вона написала перший вірш, а перша публікація — поезія "Конвалія" — відбулася, коли дівчинці виповнилося тринадцять. Мати порадила дочці підписатися псевдонімом Лєся Українка. Лариса була тоді ще зовсім юною, в сім'ї її звали зменшувальним ім'ям Лєся, а прізвище "Українка" мало означати, що авторка — дівчинка з України. Під цим іменем вона й увійшла в історію української та світової літератури.

Під час свята Водохреща в Луцьку у дівчинки намокли ноги у крижаній воді й вона дуже застудилася. Діагноз лікарів був невтішним — туберкульоз

кісток, легенів, нирок. Та Леся засвоїла правило: аби не плакати, треба сміятися, навіть без надії сподіватися на краще.

Лише сорок два роки прожила письменниця, але встигла зробити стільки, що не кожному під силу. Твори Лесі Українки ввійшли до скарбниці світової літератури. Нині в Україні засновано літературну премію на честь письменниці, яку присуджують за кращі твори для дітей та юнацтва.

Спогади про Лесю

Леся Українка було всього на півтора року молодша за свого брата Михайла. Михайло навчився дуже рано читати, а що Леся навчалася разом із ним, то в чотири роки вона вже цілком справно читала. А на початку шостого року життя навчилася писати для того, щоб написати першого в житті листа до своїх любих дядька та дядини Драгоманових.

Ляльок у Лесі ніколи не було, бо вона не любила їх і гратися ними не хотіла, може, й тому, що гралася з братом, а він нехтував ляльками... Леся ж не тільки не завдавала нам, своїм молодшим сестрам, жалю, не знущалася над нашими ляльками, а ще й робила нам влітку із трави прехороших зелених "мавок", убираючи їх в одіжку з листу і квіткових пелюсток. А нашим купованим лялькам майстерно вишивала сорочки, шила гарну одіжку, плела віночки з малюсінських квіточок, низала намисто з різних зернят.

Як було Лесі десять із половиною років, то вона в Києві почала вчитися з учителями разом із Михайлом і всього того, чого він учився, готуючись вступити до класичної хлопчачої гімназії; отже, вчилася Леся й стародавніх мов — грецької та латинської.

Через недугу Леся вже ніколи більше не вчилася правильно з учителями, ніколи не була в жодній школі, однак була, врешті, високоосвіченою людиною, знала багато мов, гарно грала, між іншим, часто грала власні композиції-імпровазації, яких вона, на жаль, не вміла записати.

Всю свою освіту Леся здобула собі сама, завдяки своїй великій охоті щодо науки та своїй надзвичайно сильній, мужній вдачі, якими не раз перемагала біль, тугу й жаль, що так сумно минають її дитячі та юнацькі літа, і, часто й лежачи, читала і вчилася тим читанням безперестанно все своє життя.

Леся була така "сильна духом", що не лише сама інколи не втрачала мужності, а ще й знаходила в собі снагу підбадьорювати інших.

...Найкращою шаною для пам'яті Лесі Українки, цього втілення благородства духу, лагідності, доброти, а водночас незламної сили й мужності, буде те, коли її юні земляки з незламною надією в серці будуть працювати над собою, щоб стати гідними громадянами її коханої України.

Ольга Косач-Кривинюк

Підготуйтеся до виразного читання віршів Лесі Українки "Мрії", "Як дитиною, бувало...", "Тиша морська".

Виразно прочитайте вірші Лесі Українки "Мрії" та "Як дитиною, бувало...". Працюючи в загальному колі, дайте відповіді на запитання:

1. Що об'єднує ці два поетичні твори?
2. Про що мріяла Леся "у дитячі любі роки"?
3. Як ви розумієте слова: "Я була малою горда, — Щоб не плакати, я сміялась"?
4. Які почуття й роздуми викликають у вас ці твори?

МРІЇ

***

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, суперника зваливши,
Промовляли люто: "Здайся!"

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: "Убий, не здамся!"

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

"Що болить?" — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакати, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма, —

Безпощадний зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

Виразно прочитайте вірш Лесі Українки "Тиша морська". Працюючи в загальному колі, дайте відповіді на запитання:

1. Який настрій передає поетеса у своєму творі? За допомогою яких художніх засобів їй це вдається?
2. Чи можна віднести цей вірш до пейзажної лірики? Чому ви так вважаєте?
3. Якими рисами характеру наділяє Леся Українка свою ліричну героїню? Підтвердіть свою думку прикладами з тексту.
4. Які почуття, думки викликає у вас цей вірш?

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що була негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводні каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

Уважно розгляньте репродукцію картини М. Глуценка "Ранок на морі". Працюючи в парах, обговоріть:

1. Що вас приваблює в цій картині?
2. Порівняйте враження від картини М. Глуценка та поезії Лесі Українки.

1. Розкажіть про дитинство Лесі Українки.
2. Якими почуттями й переживаннями наділяє поетеса свою ліричну героїню? Робіть посилання на тексти віршів.
3. Які риси характеру Лесі Українки гідні поваги й наслідування? Чому ви так вважаєте?
4. Яке враження справили на вас поезії Лесі Українки?

М. Глуценко
"Ранок на морі"

1. Вивчіть напам'ять поезію "Як дитиною, бувало...".
2. Уявіть себе композитором. Яку музику ви створили б до цієї поезії?

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО (1880–1951)

*Перекажіть мій, так би мовити,
скромний заповіт людям... Скажіть їм,
нема більшої, нема почеснішої, нема
великодушнішої і прекраснішої мети
та сенсу існування як окремих людей,
так і цілих націй, як творення щастя.*

Володимир Винниченко

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життєвий шлях Володимира Винниченка;
- ✓ пояснювати поняття "епічний твір", "головний герой", "другорядні герої";
- ✓ аналізувати епічний твір;
- ✓ коментувати риси характеру Федька, що вирізняють його з кола друзів;
- ✓ формулювати основну думку оповідання;
- ✓ висловлювати власне розуміння духовного багатства, порядності й чесності людини.

1. Що таке прозовий твір? Які види прозових творів ви знаєте?
2. Які оповідання про дітей ви читали? Які з них вас найбільше вразили? Чому? Назвіть авторів цих творів.

Прочитайте текст у парах, поставте до нього не менше п'яти запитань. Два найцікавіші запитання зачитайте класові для обговорення.

Володимир Кирилович Винниченко народився 28 липня 1880 р. в Єлисаветграді (стара назва міста Кіровограда) в незаможній родині. Спершу хлопчик учився в народній сільській школі, потім у єлисаветградській гімназії, але через матеріальні нестатки не зміг її закінчити. Наймитовав у поміщицьких маєтках і вчився самотужки. Екстерном блискуче склав іспити за гімназійний курс і став студентом юридичного факультету Київського університету.

Сповнене негараздами дитинство, заробітчанські мандри і праця на заможних хазяїв, мрії та віра у можливість справедливого суспільства спонукали юнака до активної революційної діяльності. Ще в 14 років Винниченко написав свій перший літературний твір. То була поема про Запорозьку Січ, за яку він, як сам згадував, "дістав перше політичне ув'язнення в гімназії (тиждень темного карцеру)". Як неблагонадійного, його виключили з першого курсу університету, а потім заарештували й віддали в солдати...

Арешти, солдатчина, переслідування, ув'язнення змусили Винниченка часто виїжджати за кордон.

Він жив в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії, проводив підпільну революційну діяльність, писав нові літературні твори. Коли перемогла Лютнева революція 1917 р., Володимир Винниченко очолив перший уряд Ук-

раїнської Народної Республіки, був призначений генеральним секретарем Міністерства внутрішніх справ, де відстоював ідеї суверенності та незалежності України. Працювати доводилось до виснаження, бо, крім політичної та державної діяльності, його нестримно приваблювала літературна творчість.

Після падіння Української Народної Республіки, у вересні 1920 р., коли Україна була в розпалі громадянської війни, Володимир Кирилович із сім'єю назавжди виїжджає до Австрії. У 1934 р. родина оселяється у Франції в невеличкому селі Мужен поблизу Канн, де письменник і прожив до самої смерті.

На чужині Володимир Винниченко не пориває зв'язок з Україною, турбується її долею, багато і плідно працює на літературній ниві. Він створив понад сто оповідань, десятки п'єс, 14 романів. Але з 1933 р. ім'я Володимира Винниченка згадувати було заборонено, а його книжки вилучено з бібліотек.

Письменник тяжко переживав замовчування його творчості на Батьківщині. Після війни, на схилі років, він просив радянський уряд дати дозвіл на повернення в Україну, але йому відмовили.

6 березня 1951 р. Володимир Винниченко помер. Із набуттям державності України твори письменника було повернуто із забуття.

Прочитайте назву твору. Обговоріть у загальному колі:

Як ви розумієте слово "халамидник"? Яким ви уявляєте собі Федька?

Дочитайте уривок до кінця. Обговоріть у загальному колі:

- 1. Чи справдилися ваші очікування?*
- 2. Як автор ставиться до Федька?*
- 3. Які риси характеру хлопчика особливо виразно прослідковуються в його вчинках?*
- 4. Прокоментуйте епізод покарання Федька батьком. Чи змінилося щось у вашому ставленні до героя? Чому?*

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

(Скорочено)

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму "закадишному" другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця, і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будівництва хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском — і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хатки можна тин виліпити, а за тином натикати насінинок — і сад є.

А між хатками йде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться — і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробує, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде й пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий, — ні будинків, ні магазинів, розбіглись є де. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротах сидіти. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій виривається, але зразу ж козирає й б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змії плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує й хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче щось на вухо то з одного боку, то з другого. А як дирчатки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змії у йому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно й він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чути летиться од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стюпка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка уже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну та нічого — розсотуй далі.

Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій все далі й далі в'ється в небо, стає менший та менший.

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик націплюється на нитку й підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, виривається, от трохи не крикне вниз: "Не пускають!" Але тут треба шарпнути нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змії прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі із змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько іде змія однімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає.

Але тікати й не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то допоможе?

— Давай змія! — підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає із землі камінь і кричить:

— Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить:

— Давай сюди змія!

Та він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку й піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою:

— Даєш змія?

— А це твій змій?

— Одніму, та й буде мій.

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змії тільки диркає далеко вгору та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! Боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-сь-ко! — раптом кричить Спірка. — Сю-да-а!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кидає його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапає нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змії диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку й помалу задом іде додому. Вигляд у його гордий. Спірка й Стьопка кидаються на його, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Федько все іде та іде. Змії уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко й не можуть йому нічого зробити, він раптом повертається й віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть:

— На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу, зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводитися. Він не плаче, не проситься, не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом наліті, худі-худі, борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знає? — питає він, глянувши на Федька.

Федько ще більш насуплюється і починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питає батько в Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю?! Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо одмовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здимає із себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати. — Хоч би попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши "сибіряку", батько виймає з кишені дві або три копійки й дає йому:

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, — він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо справді не брехав. Якби він схотів, то міг би одбрехатися, але Федько брехати не любив.

Не любить також Федько і товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само сердиться:

— Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати. Розумний батько, вчить сина. Замість того, щоб провчити його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що й бити, а за що й хвалити...

Так-так! Хвали його, хвали...

1. Прочитайте оповідання "Федько-халамидник" до кінця.

2. Опрацюйте "Вузлик на пам'ять" (див. с. 90).

А найбільше Федькові доставалося за Толку. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепуренький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задріпаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула і теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толку.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так? — жахалась вона.

Толя, плачучи, казав, що він не винен, що Федько призвів на те.

В той же вечір батько Федьків допитував уже "сибіряку":

— Ти лазив з Толею драть горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вміє лазити, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалась мати.

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як із Стьопкою. Та через тебе нас з квартирі виженуть... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. Із свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти моє! І за що мене Бог покарав такою сибірякою... А батько нічого йому не каже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з квартирі...

Батько мовчить і хмуρο дивиться у вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутно вибиваються звуки ніжної музики. Тепло й затишно там. Батько Толин десь походить собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя — чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожилці їм знесуть плату за квартири, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько спідлоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чутно питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати застається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знов спокуює Толю...

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз підвечір Стьопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

В цей час вийшов Толя на ґанок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ґанку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли від води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Всі кинули кораблики й підбігли до нього:

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт:

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була!
— Та де ж ти був? Яка робота?
— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піді подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там, на річці, крига йде. Але він терпів не міг, як йому цей Федько говорив "Толька". Наче він йому товариш.

Толя одвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. А так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся і сказав:

— Здорово! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатися, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А наро-о-ду на березі — повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз, до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там десь дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— А то ж куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах. Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не достав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка і Стюпка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти. Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зійдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стюпку... і Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята! Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався:

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трішки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди дивись, — згодився Федько й почав витягати з снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще з гвіздком: як устроиш у кригу, не посковзнеться. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушкою. Смішно було дивитися, що він став такий пузатий.

— Наче твій тато... — сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. "Тато"... Зовсім не "тато", а "папа". А потім, що ж тут такого, що у його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битись поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок, — стало видно річку. Поводі ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комашнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

[...] Толі страшенно хотілось подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть з криги, а всі потім будуть з його сміятися. Хай не задається.

— Нізащо не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися й між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді плавала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутилися і десь зникали, — так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — вмить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш? Як перейду, даси мені свій ніжик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижики. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижики, — навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку! Спірка, перебивай!

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватись, оддавши Стюппі свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором сказав усім Федько. — А то як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!

Федько підперезався, взяв у руку палицю, спробував її й насунув цілніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега й раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стюпка й Толя дивилися за ним із замиранням серця.

— А куди ти там? — закричав до Федька якийсь робітник збоку. — Куди понесло тебе? Вертайся назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, — угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав іншу — ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулася і заспокоїлася.

— Та що він, сказився, паршивець! — закричали вже інші на березі. — Куди його потягла нечиста сила? Ей ти, вертайся сюди зараз!

— Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

— Та біжіть стягніть його, сукиного сина!

Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе й завзяте.

— Та чий він? — питалися кругом.

— Федько, Івана типографчика син. Халамидро звісно.

— Ну й пробийголова... Ач, яке виробляє! Ах ти ж, Боже наш!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею й перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не залишить од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалася на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї й бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики замерли з роззявленими ротами й широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом "шибеника". Як той щось заметься, так всі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Вправо, вправо бери, сукин син!

— Куди вправо? — махає на порадника другий рукою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміння у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-хамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопча, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиці — чиїсь мури й тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчаєним хлопцем. Ніхто вже не кричав поради, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збиралися розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги й ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався із скрутного місця.

А “шибеник” все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця спорснула. Ударив дужче в лід і знову уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопча вже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно й гаряче. Нічого там страшного нема на тих крижинах. А зате як цікаво, як весело! От би взяти та собі побігти. Тільки скинути калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узяти у Федька палицю, встромляти в лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його отовпили хлопці і з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плеч на землю й підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю, — сказав він.

Федько здивовано подивився на панича:

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік!

— Куди?

— На той бік.

Спірка й Стюпка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Тільки... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один умієш! Ну давай палицю. Що, може, жалко?

Спірка й Стюпка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— На... — стиснув плечима Федько. — Тільки гляди...

Толя взяв палицю й пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само як Федько, побіг далі і стрибнув на другу крижину. В цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега. Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворухились, лізли одна на одну, тріщали, крутилися.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтервся, хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А заду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напірає на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руках стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзнули по льоду. Хотілося упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли разом з крижиною, на якій стояв і плавав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тим часом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх слюзями.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах до Толі з другого боку, але крига угиналась, ломилась під ними, й один швець навіть трохи не впав у воду.

В цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтервся на льоду і всі побачили, що злякався, десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

— Ага! Злякався, стервин син! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушились, бігали й не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз по раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка і Стюпка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держиться добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Всі розступились на крик. А диви, знов цей шибеник! Але він з палицею, чи не рятувати панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе. Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався й хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти підожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижини і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розламалась надвоє, і Федько зник з льоду.

Всі так і завмерли.

Але Федько не потерявся, він ухопився руками за кригу й зо всієї сили пнув, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Тольо! Тольо! — кричав Федько. — Подай мені палицю свою. Подай палицю свою... Я вилізу...

Але крижину в цей час підбило до берега, й Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю. Федько весь посинів уже й хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, залякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розвалитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене, — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній, — крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько простягнув руки, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він. — Руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби й мотнув головою, мовляв: "Тягни!" Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись, ще трошки! Браво! Федько був весь синій од холоду й того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав:

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялися папа й мама Толині, а з ними мати Федька. Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них:

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули й потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька й так торсоннула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроче! Ось я тобі покажу! — і знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав й голосно плакав. Батьки йому щось одповідали й шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Федька.

Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що в батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи й жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько і знов повернувся до Федька: — Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше і з страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і цхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула:

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там, у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили вдарила Федька по голові. Федько аж упав на одно коліно й закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

— Підждіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Федька. — Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не брешти й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсоннула його мати.

Федько глянув на Толю, той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись у куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

— Ну говори ж, Федьку, — нетерпляче сказав батько Толин.

Федько одвів очі від Толі, похилився й тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав: — Надіюся, що на цей раз чоловік ваш покарає його як слід... Інакше лучче очистіть мені квартиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже й жаліла його.

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи.

Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ременем. Що, єсть жар?

— Єсть... — тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто, і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав уже нічого. Він тільки як крізь сон бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав додолу й не рушився.

— Вставай-ай!!! — ревновав батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знову падав непритомний. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись із смертю. Але смерть поборолася.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли всі хлопці з усіх сусідніх вулиць. Спірка, Стюпка й Гаврик плакали навзрід.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховалась за рогом вулиці й не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекутившись на одній нозі й побіг гратися з чижином.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

- Епос, поряд із лірикою та драмою, є одним із трьох основних родів (видів) художньої літератури.
- Епічні твори — описово-розповідні твори прозової форми, у яких змальовується життя людей та їхні долі. Події подаються в минулому часі як такі, що вже відбулися. Життєві явища відтворюються багатогранно й широко.
- До епічних творів належать: оповідання, повість, роман, нарис, новела, казка та ін.
- В епічних творах можуть бути елементи лірики, драматичні епізоди з монологами й діалогами.

1. Що таке епічний твір?
2. Що таке сюжет, персонажі твору?
3. З яких основних частин складається композиція оповідання?
4. Як ви розумієте літературознавчий термін "головний герой" твору?

Працюючи в малих групах, оберіть одне із запропонованих запитань та обговоріть його. Представте вашу відповідь класові. Інші групи ставлять запитання щодо вашої відповіді.

1. Що у вчинках Толі ми маємо право засуджувати, а що — ні?
2. Яку роль в оповіданні відіграє художня деталь про те, як Толя бавиться з щигликом?
3. З якою метою використано у творі такі художні засоби, як портрет, пейзаж, діалог?
4. Як ви розумієте й оцінюєте дії дорослих у ставленні до Федька і Толі?
5. Яким виросте Толя? Якою людиною став би Федько, якби він передчасно не загинув?

Прочитайте текст. Працюючи в парах, зіставте думки авторів із власними враженнями від твору. Чи збіглися вони? У чому саме?

Ви прочитали оповідання Володимира Винниченка "Федько-халамидник". І, напевно, історія хлопця-шибайголови не лишила вас байдужими.

Оповідання “Федько-халамидник” — твір біографічний. У спогадах матері про дитинство письменника є схожі деталі з оповідання. Наприклад, про те, як Володимир тримав сусідських дітей “трохи в терорі”. Федьків батько — працівник друкарні, а в родині Винниченків друкарем був старший брат Володимира. Довкілля, змальоване у творі, багато в чому нагадує Єлисаветград тих часів. Та найголовніше — письменник надав своєму героєві чимало власних рис характеру.

Проаналізувавши твір — композицію, роль деталей, образів, ви змогли побачити за вчинками Федька і Толі їхні характери, знайти причини, які призвели Федька до загибелі, а Толку — до підлості та зради, визначили основну думку твору.

Художній зміст оповідання В. Винниченка розкривається в зіставленні характерів і вчинків Толі, сина заможного домовласника, і Федька, батько якого боїться виселення своєї сім'ї з квартири. Федько-халамидник не такий, як усі. Він винахідливий і відчайдушний ватажок дітей, надійний товариш. “Спокій був його ворогом”, — сказано про Федька. І це справді так. Ключові епізоди — “Федько на крижині” і “Толя на крижині”.

Відчайдушний шибайголова і правдолюб Федько, побачивши “повні страху й тоски” очі Толі, його сльози, які той “злизував язиком” і чекав “чогось страшного”, раптом підтверджує брехливе звинувачення панича. Нікчемний, слабкодухий боягуз, що ледве тримається на ногах від пережитого страху на крижині й очікуваного покарання, викликає у мужнього Федька жалість, тому хлопець бере його провину на себе. Його гідність не дозволила відвернутися від пригніченого страхом товариша, і рятівник панича стає жертвою жорстокості й недалекоглядності дорослих. Брехня і нищість Толі, які повною мірою розкриваються у фіналі оповідання (Толя і щиглик), виявилися життєздатнішими, сильнішими, ніж шляхетність.

Талановитий письменник, змальовуючи небуденні події буденного життя, спонукає нас задуматися над його справжніми цінностями й тим потворним, якого ми іноді не помічаємо.

Оповідання “Федько-халамидник” уперше було опубліковане 1912 р. на сторінках київської газети “Рада”. Письменникові тоді було 32 роки, і жив він далеко від України — у Франції. Це оповідання, разом з іншими творами для дітей, було перекладено іноземними мовами, й історія українського відчайдушного хлопчини по праву зайняла чільне місце поруч з історіями про Тома Сойєра М. Твена, Гавроша В. Гюго, п'ятнадцятирічного капітана Ж. Верна. Бо головне в цих історіях — той виклик, який кидають його герої обставинам,

О. Венеціанов
“Захарко”.

Фрагмент з картини

кривдникам, жорстокості. Горді, неординарні, кмітливі герої вміють захистити і власну честь, і стати на захист інших, слабших від себе.

Уважно розгляньте портрет хлопчика з картини О. Венеціанова "Захарко". Дайте відповіді на запитання:

1. В які часи, на вашу думку, жив хлопчик Захарко?
2. Що ви можете сказати про його вдачу, характер?
3. Кого з героїв прочитаних творів вам нагадує Захарко?
4. Складіть усне оповідання про цього хлопчика.

- Люди, зображені в художніх творах, називаються дійовими особами. Синоніми до цього терміна — персонаж, герой твору, образ людини. Дійові особи у творі поділяються на головні, другорядні, епізодичні.
- Головний герой твору завжди в центрі уваги письменника: навколо нього розгортається сюжет твору, йому дається найповніша характеристика, його ім'ям часто називається твір (наприклад, поема Т. Шевченка "Іван Підкова", оповідання В. Винниченка "Федько-халамидник").
- Головних героїв у великих творах (повістях, романах) може бути кілька. В оповіданнях — один—два.
- Другорядні герої зображуються поряд із головними більш стисло. Вони доповнюють своїми діями, характерами, стосунками з головними героями основний сюжет твору і відіграють важливу роль у глибшому розкритті образу головного персонажа. Але їм приділяється менше авторської уваги.
- Епізодичні персонажі з'являються в одному або кількох епізодах. Вони не мають самостійних характеристик, зображуються для того, щоб яскравіше вирізнити якийсь епізод у сюжетній розповіді, рису характеру головного героя.

1. Розкажіть про життєвий шлях Володимира Винниченка.
2. Розкрийте поняття "епічний твір", "головний герой", "другорядні герої".
3. Які епізоди в оповіданні "Федько-халамидник" є експозицією, зав'язкою, розвитком дії та розв'язкою? Поясніть свою думку.
4. Назвіть найважливіші риси характеру Федька, що вирізняють його з кола друзів.
5. Сформулюйте основну думку оповідання.
6. За якими вчинками людини можна зробити висновок про її духовне багатство, порядність і чесність? Обґрунтуйте свою думку.

Складіть у зошиті порівняльну характеристику Федька і Толі за таким планом:

1. Зовнішній вигляд героїв.
2. Поведінка та вчинки.
3. Внутрішній світ героїв (почуття, думки, переживання, мрії тощо).
4. Самохарактеристика героїв.
5. Ставлення до інших дійових осіб твору.
6. Ставлення інших персонажів до Федька й Толі.
7. Ставлення автора до них.
8. Ваше ставлення до Федька й Толі.

СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО (1876–1940)

Спиридон Черкасенко пережив трагедію митця, закинутого долею на чужину... Він не став "перекопилолем", створив свій поетичний ідеал вільної України.

Олекса Мишанич

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя С. Черкасенка;
- ✓ переказувати зміст оповідання "Маленький горбань";
- ✓ аналізувати поведінку, вчинки головного героя, ставлення до нього інших персонажів, автора твору;
- ✓ складати план характеристики образу героя;
- ✓ висловлювати власні міркування про зовнішню і внутрішню красу людини.

1. Що таке поезія, оповідання, драма?
2. Що таке літературний портрет?
3. Твори яких письменників-емігрантів ви вивчали у 5-му класі?

Прочитайте біографію С. Черкасенка. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Коли і де народився С. Черкасенко? У які часи він жив і творив?
2. Який випадок змінив життя письменника, вплинув на його подальшу творчість?
3. Як склалася життєва і творча доля митця?

Ім'я і творчість талановитого прозаїка, поета, драматурга, педагога Спиридона Феодосійовича Черкасенка незаслужено замовчувалися десятки років. Як і інших відомих письменників-емігрантів, які не прийняли Жовтневого перевороту, його було зараховано до ворожого табору націоналістів. Лише 1990 р., коли почалися зміни в українському суспільстві, ставлення до творчого доробку С. Черкасенка змінилось, і у світ вийшла книжка вибраних творів письменника.

Спиридон Черкасенко народився 24 грудня 1876 р. в містечку Новий Буг на Миколаївщині в селянській родині. Закінчив двокласну школу, потім — Новобузьку вчительську семінарію. Навчаючись у російськомовному навчальному закладі, він почав писати вірші теж російською мовою, мріяв стати письменником. Лише згодом педагогічна праця в народних школах Катеринославщини (нині Дніпропетровщина), знайомство з творами українських письменників повернули молодого автора до рідної йому з колиски української мови.

У біографіях визначних людей можна знайти чимало прикладів, коли книжка значною мірою впливала на їхню долю. І в Черкасенка книжка була першопричиною зміни життєвих обставин, світогляду.

Він згадував у "Автобіографії": "... року 1903-го ... сталося моє прозріння, коли я, цілком випадково, довідався, „хто ми, чіїх батьків, ким, за що

закуті". [...] Я побачив якось на столі книгу: розгорнув її й здивовано прочитав — „Вік", т. 1. Пішов з книгою в садок, щоб ніхто не заважав, і гарячково став гортати цупкі картки з портретами невідомих мені поетів, з їх куценькими біографіями й зразками поезій, перечитуючи їх, і ... щораз більше дивувався. ... Я мав зробитись „руським писателем" ... десь видаються не тільки українські книжки, а й журнали, й газети; я ж про це навіть не чув. [...] Мрія зробитись „писателем" одразу розвіялась..."

Твори таких відомих українських письменників, як Л. Глібов, Леся Українка, С. Руданський, І. Франко, Т. Шевченко, ввели Спиридона Феодосійовича у світ рідної літератури. Він починає активну літературну працю в україномовних часописах, а образи прадавнього, овіяного легендами й озвученого народними піснями південноукраїнського степу, улюблених народних героїв-визволителів, людей-трудівників, хліборобів і шахтарів, їхніх дітей стали провідними в його численних поезіях, оповіданнях і п'єсах.

Як учителя за покликанням і фахом, Спиридона Черкасенка особливо гнітила і тривожила дитяча доля. У 1912 р. в серії "Ілюстрована бібліотека для дітей" видавництво "Український учитель" видало збірку "Маленький горбань" та інші оповідання. "Дітям праці, нужди й горя присвячує цю книжку автор" — такий напис зробив письменник на її сторінці.

В оповіданнях "Маленький горбань", "Яма", "Безпритульні", "Великодня ніч", "Сашків кінець" та ін. — відлуння прожитих між шахтарями років, радості, втіхи і страждання дітей робітників і селян, їхні світлі, щирі, беззахисні образи.

Уряд Української Народної Республіки доручив йому поїхати за кордон, до Відня, щоби вивчити там видавничу справу і згодом налагодити її на Батьківщині. Не думалося тоді Спиридону Феодосійовичу, що покидає рідну землю назавжди. Письменник тяжко переживав еміграцію. Про це свідчать виразні й зворушливі патріотичні мотиви, що пронизують цикл його віршів "На чужині":

*Про Україну ані чутки!
Живе? Умерла? Міцно спить?
У серці разом в'ються смутки,
Душа завмерла і мовчить...*

Невдовзі він одержав звістку про смерть сина Віктора, який загинув у боротьбі за українську державність, і змучене серце письменника не витримало нових страждань. 7 лютого 1940 р. Спиридона Черкасенка поховали на Ольшанах у Празі, неподалік від могили іншого славетного українського поета-емігранта — Олександра Олеся.

1. Прочитайте оповідання "Маленький горбань".
2. Випишіть у зошит цитати з тексту, які стосуються: зовнішнього вигляду Павлика; вразливості його душі; милосердя, доброти; мрійливості; сміливості його маленького серця; готовності стати на захист скривдженого; уміння прощати.

Квітень. Свято.

Весело й шумливо на вигоні за шахтарською слобідкою. Ген далі до залізниці зібралась доросла молодь: парубки в червоних, синіх, зелених, жовтих сорочках під пояс, у піджаках і новеньких картузах, в гарних чоботях з блискучими халявами; дівчата в різнобарвних спідницях, у вишиваних сорочках, у намисті й стрічках, у новеньких хусточках — водять короля, співаючи пісень під гармошку, а деякі сидять просто на траві, дивляться на вигадливий танок, балакають, луцять насіння.

Малеча, ближче до хат, захоплена своїм, — дівчатка окремо, хлопчики окремо. Дівчатка, порозсідавшись невеличкими купками, граються в крем'яхи; хлопці, поділившись на дві лави, змагаються в м'яча. Якого не прийнято, той сидить тут, осторонь, і з цікавістю стежить за грою.

Біганина, галас, регіт...

Халупка, де живе дід Антип з удовою-дочкою й онуком Павликом, стоїть край слобідки, нічим не огорожена, як і всі інші шахтарські хатки. За нею починається вигін, а за вигоном, через великий шлях, зелений тепера, — барвистий панський степ.

Світить сонечко, припікає. Тепло й радісно. Ясний, погожий день викликав з халупки навіть старого колишнього шахтаря, тепера шахтового конюха, діда Антипа.

Покурюючи люлечку, сидить він під вікном на призьбі, а поруч його — Павлик. Обоє захоплені хлопчачою грою в м'яча, обом сіяють обличчя од великої втіхи: короткими, уривчастими вигуками й гучним сміхом вони виявляють своє задоволення, ніби самі беруть участь у грі.

— Ось глянь, дідусю... ось глянь на Проньку!.. тх-х-хи-хи-хи-и! — захлинається од реготу Павлик, нагинаючи голову аж до худих, гострих колін і коливаючи великим горбом.

— Хе!.. Здорово, шибеник!.. А, який, матері його мішок груш!.. Ну й біга... Ага, не влучив!.. Ні, брат, Проньку не влучиш! Пронька, брат, як тая куля, хе-хе-хе! — хвилюється й собі старий Антип, притупуючи ногою, й спльовує набік.

— Тхі-гі-гі-і-іх! — аж вищить, сміючись, Павлик.

— Гоп-гоп! Та-та-та-та!.. Хе-хе-хе! втік, матері його мішок груш!.. Чий такий? — питає дід ще про якого-небудь меткого пустауна.

— Який? Отой... найбільший? — перепитує Павлик і показує пальцем. — То ж тітчин Явдошин... Захарко.

— Ну й прудкий! Як заєць.

— Він, дідусю, тютюн курить.

— Ов?.. А, який! — обурюється дід. — Вишпарити поганця! Небезпременно вишпарити ремінякою. А, який! Тютюн... хм! А бігає здорово! Конем не доженеш. А-та-та-та! Ач, як ушкварив! Треба, треба буде Явдосі сказати. Вишпарити брикуна, щоб не привчався казна до чого!..

- Він, дідусю, й гроші в матері краде на тютюн.
- Ов?.. А, який!..
- Дідусю... піду й я до них...
- Ти?.. Хм...

Дід Антип глянув скося на Павлика, сковзнув очима по горбу, по глибоких, променистих, розумних очах його, що одсвічували далеко захованим тихим смутком, і одвернувся, наморщивши чоло й најживши свої кострубаті, сиві, як попіл, рясні брови.

— Хм... та-ак.. туди, говориш?

— Еге.

— Розбишаки вони, сину. Ще битимуть. Ач, які зайдиголови!.. Пронька, Пронька — глянь, що виробля! А, який! — заминав дід мову.

Старому було ніяково. Не від того він був, щоб потішити онука. Незважаючи на його страшний, химерний горб, дід дуже любив хлопця. Але він гаразд знав вдачу всіх отих Захарків, Проньок та інших, знав, що за великим Павликовим горбом діти ще не вміють побачити чудового серця його, тому боявся, що пустуни зобидять хлопця: вже не раз доводилося йому, йдучи з роботи, рятувати Павлика й скубити за чуба напасників.

— Я, дідусю, до дівчат.

— До дівчат? — зрадів дід. — Хе-хе-хе! До дівчат, сину, можна... Дівчата, сину, — вони, той... не такі, як оті паливоди, хлопці. Вони тихі... оті дівчата. До дівчат можна — вони не зобидять.

Павлик пішов.

[...] — Павлику, до нас! — гукали дівчатка, вгледівши горбаня.

— В нас краще, Павлику, — перебивали інші.

— “У вас”... И-и, Боже сохрани!

— А ви не “Боже сохрани”? — змагалися дівчатка за Павлика.

Вони й справді любили з ним гратись, дивитись у його журні сині очі, слухати його поважну, повчальну мову, коли він щось розповідав їм — або роз'яснюючи, як треба гратись, або розказуючи якусь цікаву побрехеньку чи довгу заплутану казочку.

II

Знав Павлик їх, тих казочок, чимало.

Ще як був меншеньким, довгими зимовими вечорами, коли набрид-не слухати, як бурхає за обмерзлим вікном завірюха, набридне дивитись, як скаче голка в худих материних руках, коли під свист вітру в грубі й дідове хропіння на лаві починає дріматись і злипаються очі, Павлик, бувало, каже матері:

— Спатки, мамо.

— Зараз, мій любий, — підіймає голову неня й одкладає набік шитво. — Ходімо, серце.

— Ти ж посидиш коло мене? — умовляється Павлик, роздягаючись.

— Посиджу, соколику, посиджу. Лягай, моя дитино.

— І казочку розкажеш?

— І казочку розкажу.

— А пісеньки співати не тре-е-ба, — надимає губенята й махає ручкою Павлик.

— Пісеньки не треба, — підтакую неня.

— Пісеньки такі сумні...

— Сумні, моя дитино...

— ...і ти знову плакатимеш од пісеньки.

— Плакатиму?.. Ні, любий, я не плакатиму... Спаси й помилуй, Царице Небесна; — вкриває хлопця ряденцем і хрестить мати, присовую ослін до ліжка й уможується на нім.

— Ну да, плакати не треба, — щебече Павлик. — Голова болить тому, хто плаче. Ти, мамо, краще казочку.

— Казочку, казочку, моє серце. Спи з Богом!..

— Ну, розкажуй. Оту — знаєш?.. Де зайчик сів під дубком та й плаче...

Павлик шується під ряденцем і лагодиться слухати.

— Гаразд, гаразд, — відповідає мати й починає довгу, цікаву казку про діда в червоних чоботях, брехливу Козу рогату, про Зайчика-Побігачика. — От Зайчик злякався, вибіг з хати та й сів під дубком. Сидить та й плаче...

— Та й пла-а-че, — притакує, спочуваючи Зайчикові, Павлик, і страдальницька тінь пробігає йому видочком, а великі очі його затыгає сльозою.

З цієї сумної казкової пригоди Павликова думка починає потужно працювати. Мати скінчила одну казку, починає другу, про короленка й королівну, про Івасика-Телесика абоощо, та Павлик уже не слухає, й материні слова тихим струмочком ринуть мимо.

І стоїть в думках Павликових темний, густий ліс із зеленими галявинами, а на одній галявині збудував собі Зайчик манісіньку хатку, таку завбільшки, як у панового Гектора, цепового собаки; круг тієї хатки походить страшно, напівоблуплена Коза-Дерева з великими та гострими рогами й чигає на Зайчикове життя. З лісу, з-поза кущів, виглядають боягузи — грубий, вайлакуватий Ведмідь-Набрідь, завжди голодний Вовчик-Братик і хитра Лисичка-Сестричка. І стискається боляче серденько Павликове жалем до сердешного Зайчика й жахом за його бідолашну долю.

— Мамо, — перебиває Павлик материну казку, — а Зайчик-Побігачик боїться Кози?

— Що? га?.. — не розуміє неня одразу несподіваного питання. — Боїться, боїться, моя дитино... Та ти, бачу, не слухаєш казочки. Може, вже годі?

— Ні, ні, я слухатиму, розкажуй.

Знову точиться нитка перерваної казки. Павлик одразу силкується уважно слухати, але потроху думки його звертають знову до лісу з його хижими звірями й сердешними беззаступними зайчиками.

— Мамо, — знов питає Павлик, — і нащо та погана Коза-Дерева?

— Що?.. Нащо — Коза?.. Так Бог дав, сину, — відповідає мати й гомонить далі.

І думає, думає, думає Павлик, аж поки йому голова втомиться, аж поки тиховійний сон потроху, непомітно склепить йому віки й од довгих

густих вій його ляже на личко темна тінь. Та бистра думка його не заспокоюється. Скута, зв'язана своїм ворогом, міцним сном, вона ще борсається, рветься, живе — і Павлик бачить химерні, чарівні сни. Таких цікавих казок, як його сни, й неня не розкаже йому.

Пам'ять у Павлика прегарна, й він завжди пригадує свої сни до найменших подробиць і переказує їх дівчаткам, як нову казку, тільки ніколи не каже, що то сон, а з часом і сам забуває про те.

Павлик ріс, нешвидко ріс...

Через його страшний горб товариші цурались його, й він звик бути здебільшого самотнім, на самоті зі своїми думками, жив ними, тишився, розважався ними. Лагідний, добрий, гарний світ нениних казок зробив і ті думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися створінням малим та беззахисним. Павлик любив звірят, любив пташок і плакав, навіть зомлівав, коли при нім хто з хлопців розбивав пташині яєчка або скручував голови горобеняткам.

III

Підсівши до однієї купки дівчаток, Павлик почав гратись із ними в крем'яхи.

Хлопцям, мабуть, набридло гратись. За якусь дурницю вони посварились, позмагались, полементували трохи...

Той, чий був м'яч, заховав свою власність у кишеню й рішуче сказав, що м'яча більше не дасть.

Захарко вхопив його ззаду за поперек, повалив на землю і надавив коліном.

— Смерті чи життя? — питав Захарко, піднявши над хлопцем кулака.

Він чув і бачив, що так роблять і кажуть, борюкаючись, дорослі — парубки, та й собі ото робив так само.

Хлопець плакав під ним.

— Облиш! Не чіпай його! — гукнув на Захарка Павлик і ладен був і собі заплакати.

— Ов? — зареготав Захарко. — Чи не заступник з'явився!..

— Бо як скажу дідусеві...

Захарко пустив хлопця й підійшов до Павлика.

— "Скажу дідусеві"... — перекинув він Павлика й показав йому язика. — Боюсь я твого дідуся!.. Ось як дам тобі по горбу, тоді йди, кажи своєму дідусеві, горбатий!

— Ну-ну! — оступились за Павлика дівчатка. — Йди геть! Як ви гралися, то ми не втручались до вас.

— Ме-ме-ме! — перекинув їх Захарко й вибив у однієї з рук крем'яхи. Та заголосила.

— Кинь, не лізь до їх, — промовив Пронька. — Ходімо краще по катран¹.

¹ Катран — степова рослина, що квітує білим цвітом.

[...] — Авжеж є, — підтакнули дівчатка.

— Ну, ходімо, — сказав Захарко. — Як нема, то яєць жайворонячих пошукаємо. Хто з нами?

Всі, як один, підвелись і посунули в степ.

— Мо', й ми підемо? — вагалися дівчатка.

— Авжеж, ходімо. Катрану нарвемо.

[...] Йти було недалечко. Зараз за вигоном, через великий шлях, починався розкішний цілинний панський степ.

Павлик і раніш любив ходити сюди, коли дідусь був у шахті, а неня у панів на поденщині. Діти були або в школі, або також на роботі, коло шахти, і Павлик не боявся самотою мандрувати в степ.

Дітвора, як овечки без вівчаря, розбрелись по велетенському зеленому килимові: дівчатка шукали квітів, в'язали їх у пучечки, переплітаючи з волохатою, мітластою ковилою, а хлопці ганяли далеко один од одного й шукали катрану.

Павлик сів собі на горбочку й тішився з того: сині, як небо, очі його дивилися спокійно й задоволено. Чулим ухом ловив хлопець ніжну, дзвінку пісеньку жайворонка, що висів недалечко від нього в повітрі й тріпотів крильцями. А думки — гарні-гарні, як і сни його казкові, тихо линули одна за одною, низались у пишний разок чарівної казки. Дівчатка порозбігались, а то яку б чудову нову казочку розказав їм Павлик про музику-жайворонка, що літає високо-високо й розмовляє там з небом глибоким: з хмарками ясносяйними; кучеряві хмарки плывуть з далекого чужого краю, од самого моря, багато бачили вони, багато чули дивного, прегарного, і є їм що розповісти сіренькому музиці...

IV

— Гей! Ге-е-ей! Хло-о-опці! — гукнув Захарко, нахилившись над чимсь у траві. — Гніздо-о знайшов!.. жай-воро-о-оняче!..

— Та бре-е-е...

— Їй-бо-о-о!..

Павлик раптом насупився. Серденько йому тьохнуло й боляче занило од страху. Він хутко підвівся і перехильцем побіг і собі до хлопців та дівчаток, що нахилилися над манісіньким гніздечком, де лежало на дні четверо сіреньких, з ряботинням, яечок.

— Іду я, брат ти мій, — розповідав тим часом із захопленням Захарко, — коли це споперед мене тільки — фррр!.. Я сюди: до-овго шукав, насили знайшов.

— Ой-ой-ой, які ж гарні-і-сінькі! — аж присідала од радощів одна з дівчаток.

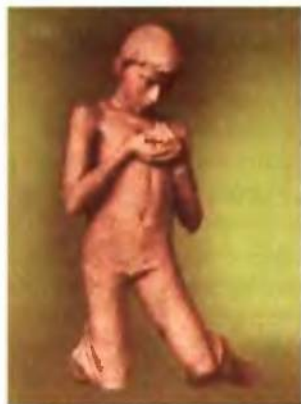
— Ги-и-и! Славнюсінькі, манюпусінькі, — підстрибувала друга, плещучи в долоні.

— Ану, я в руки візьму, — простяг руку Пронька.

— Не чіпай! Не бери! — закричали на нього дівчатка.

— Чого "не чіпай"? Що вони — ваші, чи що?

О. Токарев
"Жайворон"

— Авжеж не зачіпай, — уважно промовив Захарко, і Павликові на душі полегшало. Він знав, що коли Захарко не чіпатиме та ще й іншим накаже, то гніздечко буде ціле.

— Чого?

— Бо як візьмеш у руки, то жайворончиха прилетить і зараз пізнає, що брали в руки.

— Ну, то що?

— І більш не повернеться до гнізда. А ми даваймо от що зробимо: застромимо коло гнізда паличку, щоб знати, де воно, й приходитимемо дивитись щодня; як вилупляться жайвороненята, ми й позабираємо...

— Не треба забирати, — промовив Павлик.

— Чом — не треба? Шкода тобі?

— Авжеж, шкода: пташка плакатиме.

— И-и! Вже горбатий і скаже! — промовив Захарко. — Ти бачив, як птахи плачуть? Я он скільки горобенят драв і ні разу не бачив, щоб горобчиха або горобець плакали.

Пронька вже й паличку приніс. Застромили. Павлик одійшов набік, засмучений.

— Ходімо ще шукати! — гукнув Захарко.

— Ходімо.

— Гайда, хлопці, дівчата!..

За кілька хвилин хлопці знайшли ще одне гніздо й устромили коло нього паличку. Шукали ще.

Павлик сидів на траві й замислено, не кліпаючи, дивився в землю. Він думав про те, як прилетить пташка, побачить, що пташенят-діток немає в гніздечку, й жалібно пищатиме, битиметься крильцями, сіреним тільцем об землю й шукатиме-шукатиме. А їх немає... їх Захарко забрав і пороздирав, як роздирав видраних горобенят...

Павлик здригнувся й хутко підвівся. Побачивши, що хлопці одійшли геть, він висмикнув із землі паличку коло гніздечка й закинув її в траву. Потім, не поспішаючи, пішов до другої.

— А що то ти, горбатий, робиш? — гукнув Захарко, вгледівши, що Павлик ухопився за паличку. — Га?.. Ось я тобі!..

— Хлопці!.. Та він і цю виїняв і закинув, — гукав Пронька, одшукуючи в траві перше гніздечко.

Павлик зблід, побачивши, що Захарко чимдуж наближається до нього, махаючи кулаками. Він скрикнув з жаху й заплакав.

Хижим звірям наскочив на нього Захарко, огрів кулаком по горбу, а коли Павлик упав, то він придавив його коліном і садив кулаками під ребра, під груди. Позбігались діти...

Павлик замовк.

— Що ти робиш? — кричали, плачучи, дівчатка, але боялись оборонити Павлика од озвірілого розбишаки Захарка й тільки верещали:

— Ой, матінко! Він уб'є його!

Та вже хлопці стягли того з Павлика.

Побачивши, що Павлик уже не кричить і не плаче, а лежить із заплющеними очима, розкинувши руки й ледве дихаючи, діти, як сполохані горобці, кинулися врозтіч.

V

Павлик сидів уже й тихенько хлипав, коли дід Антип з дівчатками прибіг до нього.

— Ах ти ж, брат ти мій! А!.. — побивався дідусь, підіймаючи на руки онука. — Що наробили поганці!

— То все Захарко, діду, — щебетали одна поперед одної дівчатка.

— Трохи не вби-и-в...

— Еге... трохи не задавив, та хлопці стягли.

— Ба який!.. Ах він паршивець!.. Ну, стривай же, я тебе доскочу! Начувайся... Мій хороший, мій любий... Болить, сину, де болить?.. — турбувався дід.

Павлик мовчав і тихо стогнав та заплющував очі, як дуже знеможений. Йому не так боліло, як злякався він. Сам лагідний, сумирний, він давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе, і воно завжди лякало його. Коли він угледів був, як горіли злістю, мов у вовченяти, хижі чорні очі Захаркові, то аж зомлів з жаху.

— Ну, нічого, синку! Вже йому це так не минеться, матері його мішок груш! — заспокоював Павлика старий Антип. — А не минеться! Якщо Явдоха не захоче вишпарити, то ... я сам, своїми руками розмалюю йому спину!..

— Його тепер не знайдете, діду, — розказували дівчатка, попереджаючи старого.

— Що? Не знайду?

— Еге... Він як заховається, то мати шукає-шукає...

— Ну, то брехня!.. Дід знайде!..

— Він на старій шахті ховається, на зданії...

— Або в шурф залізе та й сидить на драбині, а мати й боїться спускатись...

— Прохає ще, щоб виліз...

— Боїться, що впаде в шурф.

— Ну, то дурниця! Дід не Явдоха, не злякається... Лазив він і не по шурфах... Ото, диво яке! За вуха виволочу звідти...

Розбалакуючи отак з дівчатками, дід Антип приніс Павлика до хати, роздяг його і поклав у ліжко.

— Їстки, сину, не хочеш?

— Ні, — прошепотів Павлик, заплющуючи оченята.

— Ну, то ось я чаю нагрію, а тим часом і мати приїде.

Покрехтуючи, старий налив великого бляшаного чайника, поставив на плитку й почав розпалювати вогонь.

Стомлений, схвилюваний Павлик заснув.

Смеркало. З вигону чути було веселі парубочькі й дівчачі співи. Дід зачинив віконце; світла не світив, щоб не розбудити онука. Сів перед печею й довго бурчав щось й покрехтував, набиваючи й запалюючи люльку. Ясно-червоне полум'я освітлювало його сиву, поруділу бороду, із закуреними кострубатими вусами, волохаті груди, що виднілися з-під розхристаної сорочки, виблискувало, вигравало на лисині, ніби намагаючись розгладити йому зморщене чоло, розсунути насуплені, настовбурчені брови, розвіяти його чорні думи.

А старий і справді замислився. Думав про те, яка доля судилася його кожному, нещасному, калікуватому онукові, котрого всякий здолає зобидити.

— Ех, яка там доля таким! — зітхав дід. — З їхньою долею далеко не заїдеш. Жива ненька, живий дід, то й доля жива, а помремо... Ех, дала серце, та не дала вроди... А нема вроди, нема й щастя. І за віщо покарав Господь?.. І неня ж гарна, добра людина вдалася, хай Бог дає на здоровля... Він ... це він, батько ... це за нього, п'яницю, Господь покарав калікою. Та він умер ... йому тепер байдуже...

VI

Павлик прокинувся од ранкового сонечка, що заграло йому на видочку цілим снопом золотистого, сіяючого проміння.

Він повернув голову до вікна й посміхнувся.

— Ні, брат, то дурне!.. — почув Павлик із сіней якісь тупотняву й вовтузіння. — Од діда, паливоди, не вирвешся!.. Иди, не опирайся, а то за вуха втягну!

Павлик дивився на двері широко розплющеними очима й нічого не розумів. Озирнувся по хаті — нікого не було.

Одчинилися з грюкотом двері, й дід Антип уніс на оберемку зляканого на смерть Захарка: хлопець борсався й дригав босими ногами в повітрі.

Здивований і зляканий несподіванкою, Павлик підвівся й сів на ліжку.

— Встав, сину? — питав дід, щільно причиняючи за собою двері, щоб Захарко не чкурнув часом. — Ось, маєш... Насилу знайшов поганця! На стайні в солому зарився. Спасибі, хлопці сказали. Ну, тепер, розбишако, начувайся! Ми тобі дамо з Павликом.

Старий вхопив хлопця за плечі й підвів до ліжка.

— Бий, Павлику, бий його, паршивця, щоб не був таким уредним.

Павлик заховав під рядно руки й злякано дивився на Захарка.

— Не хочеш?.. Бий...

— Я не бу-у-уду більш!.. — ревів бугаєм злочинець.

— Е, брат, то дурне! Хе ... він не буде! Ще б пак! Авжеж не будеш, бо ось як вишпаримо тебе з Павликом, то й десятому закажеш... А в мене, хлопче, ремінь до-о-б-рий...

Дід пустив Захарка й почав шукати свого шахтарського пояса з доброї сириці.

— Де ж це він дівся? — клопотався дід.

Захарко притулювся до стіни в кутку й вив:

— Я не бу-у-уду...

У Павлика забриніли на віях сльози.

— Дідусю... ді... ді... дусю... він більш не буде, — промовив хлопець, ладний заплакати.

— Хто? — обурився дід. — Він не буде? Так, так, поймай йому віри. Він удруге й голову тобі провалить, на смерть заб'є... Та де він закинувся!.. Навчесь отут учора клав...

— И-и! — вив Захарко. — Я не бу-у-уду...

— Ага, ось! — зрадів дід, знайшовши нарешті те, чого шукав. — Ану, йди тепер сюди, паливоди, я тебе провчу...

— Не бу-у-уду! Ой не буду!..

Павлик хутко скотився з ліжка й, плачучи, підбіг до діда.

— Він ... він не буде! Дідусю, ріднесенький... він... він...

Павлик захлипав.

— Оттакої! — розвів руками здивований дід. — То це й ти плачеш?

— Він не буде, — говорив Павлик, утираючи сльози.

— Та як же тепер буде? — хвилювався старий. — То це, виходить, подарувати йому? Хороше діло! Він тобі й голову каменюкою просадить, а його за це по голівці?..

— Він не той... Авжеж, Захарку, ти не будеш більше битись? — хапався Павлик, щоб дід часом не встиг виконати своєї погрози.

— Я не буду, — почав заспокоюватись потроху Захарко: він бачив, що справа повертається йому на руку.

— Ми, дідусю, трохи пограємося із Захарком, — защебетав Павлик, помітивши, що дідусь уже вагається. — Пограємося, Захарку?..

— Оце так так! — обурився старий, але не хотів журити онука й одійшов од хлопця. — Ну, та стривай... Це тобі так не минеться! Піду, нехай хоч мати тебе той... Ач, яким вовком дивиться!

Дід вийшов і заціпнув за собою двері.

— Давай, Захарку, в крем'яхи, — упавав коло хлопця Павлик. — Ось у мене є... га-а-арні...

Захаркові не хотілося, бо крем'яхи він уважав дівчачою грою, але не хотілося й прикрості зробити Павликові, що так ласкаво й запобігливо припрохував його.

— Давай, — згодився він і, зітхнувши, глянув на відчинене вікно.

Коли дід Антип з Явдохой, Захарковою матінкою, прийшли до хати, то, здивовані, зупинилися на порозі. Захарко з Павликом сиділи обійко долі й, сміючись весело, любенько грались у крем'яхи.

— Дідусю, — весело гукнув Павлик, побачивши старого, — він... Захарко зовсім не сердитий ... він гарний... Ми тепер часто гратимемося з ним.

— А! а! Ну, що ти йому скажеш? — ляснув дід з обурення об поли руками. — Його вишпарити слід... А він... га?.. Ну, щастя маєш? — посварився дід на Захарка пальцем, а тітка Явдоха ласкаво сміялась крізь сльози.

Об'єднайтесь у малі групи. Кожна група, спираючись на текст і цитати, виписані в зошити, обговорює запитання. Відповіді оголошуються класові та обговорюються в загальному колі.

Перша група. 1. Яким ви бачите Павлика? Опишіть його зовнішність.

2. Які деталі портрета хлопчика свідчать про авторську симпатію до нього? Чому автор звертає увагу на його очі?

Друга група. 1. Ким був Павлик для дідуса Антипа? Чому саме дідусь виховував онука? 2. Що допомагає Павликові долати свою самотність?

Третя група. 1. Чому Захарко не приймав у своє товариство маленького горбаня? 2. За що Захарко побив Павлика? Як на це зреагував дід Антип?

Четверта група. 1. Зіставте риси характерів Павлика і Захарка. 2. Як, на вашу думку, можуть скластися в майбутньому стосунки між Павликом і Захарком?

П'ята група. 1. Як ставилися до Павлика дівчатка? Чи був це лише вияв жалості до нього? 2. Які риси характеру дівчатка цінували в Павликові?

Працюючи в загальному колі, з допомогою вчителя складіть план характеристики головного героя оповідання.

Прочитайте текст.

Обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. Чи погоджуєтеся ви з думками автора тексту?

2. Чи завжди варто на зло відповідати добром, як це вчинив Павлик?

У центрі твору С. Черкасенка “Маленький горбань” — сумна, але водночас життєствердна доля хлопчика-напівсироти Павлика, що мешкає разом із дідом і матір'ю на околиці шахтарської слобідки.

Так сталося, що йому випало спокутувати гріх батька-п'яниці, — каліцтво на все життя, але хлопчина зростає доброю, чуйною і милосердною людиною. І утвердитися в цьому йому допомагає “лагідний, добрий, гарний світ нениних казок”, які робили і “думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися зі створінням малим та беззахисним”.

Не всі діти розуміють Павлика і приятелюють з ним. Є серед них такі, що глузують над його каліцтвом, зневажають душевну вразливість. Захарко побив Павлика за те, що він насмілювався захистити гніздечка пташок від жорстоких, непродуманих дій хлопців. Обурений дідусь робить так, що у Павлика виникає нагода помститися, але маленький горбань вирішує справу інакше — добротою, людяністю, чуйністю. Про це прямо в оповіданні не говориться. Але читач розуміє, що велика й добра сила, яка є в маленькому серці Павлика, його віра в загальне милосердя і справедливість здатні перемагати зло і підступність.

Уважно розгляньте репродукцію картини О. Кульчицької "Діти на леваді". Працюючи в парах, пофантазуйте і складіть коротку усну розповідь про дітей, зображених на полотні. Представте свої розповіді класові.

О. Кульчицька
"Діти на леваді"

1. Розкажіть про життєву долю С. Черкасенка.
2. Хто є головними та другорядними персонажами оповідання "Маленький горбань"?
3. У яких ситуаціях розкриваються характери Павлика, діда Антипа, Захарка?
4. Як ви розумієте поняття "зовнішня і внутрішня краса людини"? Проілюструйте це прикладами з тексту.

1. Користуючись планом, складеним на уроці, підготуйте усну характеристику Павлика.
2. Розгляньте репродукцію скульптури О. Токарева "Жайворон". Як цей мистецький твір перегукується зі змістом оповідання "Маленький горбань"?
3. Уявіть, що Павлик живе десь і зараз, у вас є його адреса. Напишіть йому листа.

СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ (народився 1950 року)

*Передчуваю людяність нову:
Нову людину, що обійме Землю.
Передчуваю — і тому живу.
І все, що випало мені, приємлю.*

Станіслав Чернілевський

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати основні факти біографії С. Чернілевського;
- ✓ виразно й усвідомлено читати вірші поета;
- ✓ коментувати відчуття, висловлені в творах;
- ✓ висловлювати власні міркування про роль батьківського дому в житті людини.

1. Що таке ліричний твір?
2. Чим відрізняється ліричний твір від епічного та ліро-епічного?
3. Хто такий ліричний герой?
4. Із творчістю яких сучасних українських поетів ви знайомі? Розкажіть, що вас приваблює у їхніх віршах.

Прочитайте біографію Станіслава Чернілевського. Працюючи в парах, дайте відповідь на запитання:

- 1. Яким було дитинство поета?*
- 2. Хто вплинув на формування літературних смаків майбутнього поета?*
- 3. Як називалась перша поетична збірка автора? Як ви розумієте цю назву? Представте свої відповіді класові.*

Станіслав Болеславович Чернілевський народився 6 липня 1950 р. в селі Жван на Вінниччині. Коли хлопчикові йшов четвертий рік, його батько, комбайнер, поїхав до Казахстану піднімати цілину¹ й залишився там назавжди, створивши нову сім'ю. Мама-колгоспниця сама виховувала трьох маленьких дітей. Важко було дати їм гарну освіту. Тому Станіслав навчався спершу у школі-інтернаті в Тульчині. Напівсирітська доля, туга за матір'ю спричинили раннє пробудження у вразливій дитячій душі потягу до усвідомлення людської сутності, призначення людини на землі, доброти і справедливості, краси навколишнього світу.

Перший його вірш, присвячений Тарасові Шевченку, був надрукований у районній газеті, коли Станіслав навчався в четвертому класі. Відтоді став мріяти й жити поезією.

Вирішальний вплив на формування літературних уподобань майбутнього поета мав учитель російської мови й літератури Тульчинської школи-інтернату Іван Петрович Пополов. У дев'ятому класі він познайомив учня з поезією Василя Симоненка, творчість якого дуже любив. Вірші опального поета справили велике враження на юнака, а життєва доля Симоненка стала мірилом особистих цілей і прагнень.

Станіслав Чернілевський вступив на філологічний факультет Київського університету імені Т. Г. Шевченка, але на передостанньому курсі його було виключено з лав студентів за "національне свободомисліє" та відмову доносити про будь-які прояви національної самосвідомості у своїх товаришів.

Щоб усе-таки здобути вищу освіту, юнак вступив до Вінницького педагогічного інституту й закінчив його 1973 року. Але молодого поета вже полонила мрія стати кінорежисером і за допомогою цього виду мистецтва сказати світові все, що наболіло на душі, що шукало виходу в його творчій уяві. Він повернувся в Київ із зошитом віршів і з наміром вступити до театрального інституту. Близьке склав іспити і ... не був зарахований. На той час до інституту з відповідних органів надійшла звістка про "неблагонадійність" майбутнього студента.

Почалися найважчі в житті молодого людини роки. Для наближення до своєї мрії він працює монтувальником декорацій у Київському театрі російської драми імені Лесі Українки, не цурається важкої роботи. І знову подає свої документи на кінорежисерський факультет театрального інституту.

¹ Піднімати цілину — освоювати нові землі, які до того не оброблялися.

Якось насмілювався показати свої вірші Миколі Вінграновському та Дмитрові Павличку. Зачаровані безперечним поетичним талантом, зворушені долею Чернілевського, вони посприяли виходу у світ 1984 р. збірки творів поета "Рушник землі". А невдовзі за неї Станіславові Чернілевському було присуджено літературну премію імені Василя Симоненка.

Сьогодні поет працює режисером дублювання фільмів українською мовою та редактором програми "Я так думаю" на телеканалі "1+1". Викладає на кафедрі телережисури Київського державного університету театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого.

Працюючи в загальному колі, виразно прочитайте лист Станіслава Чернілевського, якого він написав для вас, шестикласники.

Висловлюючись по черзі, продовжте незакінчене речення: "Коли я прочитав лист Станіслава Чернілевського, я відчув (я подумав) ...".

Найглибший спомин мого дитинства пов'язаний із криницею. У селі мого батька, де ми певний час жили, за хатиною бабусі, внизу у лузі, стояла криничка — невеличка, обкладена вапняковими плитами квадратна копанка. Струмок від джерела срібним прожилком слався до річки, і взимку, коли та замерзала, срібні рибки з червоноястими плавничками пробивалися тим струмком у криничну воду й подеколи потрапляли до відра. Коли я, ще маленький, уперше побачив тих рибок у прозорій криничній воді, довкола якої лежали білі сніги, я пережив пронизливу мить дива. Це була якась неймовірна присутність іншого світу у світі звичному. Чудесна сув'язь таємничого й буденного, магія одкровення.

Мені виловили тих рибок у скляну банку, і вони ще довго плавали над моїми снами, над ліжком, на підвіконні між вазонами, проти сонця чи місяця.

Пізніше у Мурованокуріловецькому інтернаті я знову пережив таку ж усеохопну хвилину дива, коли вперше побачив цівочку денного світла в нічному присмерку котельні на якомусь приладі.

Тепер, коли скроні мої вже сиві, я знаю, що то були основні події мого життя, — точніше — одна головна Подія в окремих протинках звичного мені поточного життя — присутність дива, відчуття іншого виміру, довколишнього світу.

Так я переживав пейзаж на картині, книгу чи фільм, загадку жіночого обличчя, миготіння гострозеленої зірки, проскоки коня чи удари дощових крапель об дах будинку вночі. Це іншобуття в бутті, це глибина пісні в голосі моєї мами Галини, це ластівочі гнізда у глиниську¹, це криниця чистого паперу чи білого полотна, це "хата, що прив'язана до неба", і "горіховий листок перед вікном" — це все те, від чого завше перехоплює подих і що, певно, і є поезія.

Станіслав Чернілевський

¹ Глинисько — місце, з якого добувають глину.

Виразно прочитайте вірші С. Чернілевського. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Яка тема є провідною у прочитаних вами поезіях?
2. Які почуття викликають у вас вірші С. Чернілевського?
3. Знайдіть у них епітети й метафори. З якою метою використано ці засоби?
4. Як поет ставиться до батьківського дому? Чому ви так думаєте? Знайдіть приклади у тексті. Представте свої відповіді класові.
5. Розкажіть про своїх бабуся або дідуся. Як ви до них ставитеся?

***

***

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибках досвіток не скрес.
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляком серед печі
Полум'я гуляє по гіллію.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.

Вже однак зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я — малесенька дитина,
Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувати не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученя на бензовозі —
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

Уважно розгляньте репродукцію картини Г. Світлицького "Літня ніч". Працюючи в малих групах, обговоріть запитання:

1. До якого жанру належить картина?
2. Який настрій навіває споглядання цієї картини?
3. Як живописний твір Г. Світлицького перегукується з поезіями С. Чернілевського? Представте свої міркування класові.

Г. Світлицький "Літня ніч"

1. Розкажіть про дитинство та юність Станіслава Чернілевського.
2. Якою є основна думка у прочитаних вами поезіях?
3. Якою, на вашу думку, є роль батьківського дому в житті людини?

1. Розпитайте батьків про яскраві спогади, пов'язані з їхнім дитинством і батьківським домом.
2. Перегляньте дитячі фото своїх родичів. Підготуйтеся розповісти у класі про зображені на цих фото події.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО (1894–1956)

Я народився і жив для добра і любові.

Олександр Довженко

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати основні відомості про життя Олександра Довженка;
- ✓ виразно й усвідомлено читати найяскравіші фрагменти кіноповісті "Зачарована Десна";
- ✓ коментувати поєднання у творі реального та уявного;
- ✓ пояснювати особливості світосприйняття малого Сашка;
- ✓ висловлювати власне розуміння оптимізму, життєрадісності, любові до батьків та рідної природи.

1. Що таке біографія та автобіографія?
2. Що таке біографічний твір? Які його особливості? З яким біографічним твором ви познайомились у 5-му класі? Хто його автор?
3. Що таке автобіографічний твір?

Опрацюйте в загальному колі біографію Олександра Довженка та обговоріть відповіді на запитання:

1. Коли і де народився Олександр Довженко? Чим знаменувався час його змужніння, вибору творчого шляху?
2. Хто і що найбільше вплинуло на формування світогляду, національну і вселюдську свідомість майбутнього митця?

Сосниця. Маленьке українське містечко на Чернігівщині. Це воно подарувало світові видатного митця — Олександра Довженка, людину високих духовних прагнень і твердої громадянської мужності.

Народився Олександр Петрович Довженко 10 вересня 1894 р. в багатодітній селянській родині. Його нелегке, з болями і втратами босоного дитинство пройшло в оповитому легендами краї на берегах зачарованої Десни.

Проте не лише природа творила та обдаровувала майбутнього митця. Письменник Сергій Плачинда справедливо зазначав, що "...головними „скульпторами“ майбутнього письменника бу-

О. Довженко
"Малий Сашко"

О. Довженко "Батько".

Малюнок

ли, звичайно, наддеснянські косарі, рибалки, хлібороби, мудрі й строгі діди і просто добрі й щирі люди, поміж яких і виростав Довженко. А ще його формували як творця рідний батько, і мати, і дід Семен, і прадід Тарас, і зрештою, весь могутній довженківський рід..."

Початкову освіту майбутній письменник здобував у Сосницькій школі. У 17 років вступив до Глухівського вчительського інституту. Учителював у Житомирі, викладаючи фізику, географію, природознавство, історію та гімнастику. Згодом переїздить до Києва. Коли ж у Києві відкрилася Академія мистецтв, Довженко став її слухачем.

Деякий час працював у республіканській газеті художником-ілюстратором, карикатуристом. Але не це було його покликанням, його славою і безсмертям, бо відчував у собі силу творця нового мистецтва, що тільки-но утверджувалося.

Довженко переїжджає до Одеси з твердим наміром: "Хочу стати кінорежисером!" І ця мрія здійснилася.

Велика Вітчизняна війна порушила творчі плани митця. Довженко потрапляє на фронт і в лютому 1942 року починає працювати військовим кореспондентом фронтової газети. Саме там, на фронті, він пише оповідання, листи та звернення до своїх земляків-українців, створює знамениті кіноповісті "Україна в огні" (1943 р.) і "Повість полум'яних літ" (1944 р.).

Саме тоді у письменника виник задум написати спогади про своє босоноге дитинство.

Олександр Довженко прожив багате й змістовне життя. Він здобув світову славу як кінорежисер, автор прекрасних творів про життя свого народу.

26 листопада 1956 р. великого сина України не стало. Він пішов від нас у повному розквіті творчих сил. Пішов у безсмертя.

О. Довженко

"Молодий Тичина".

Малюнок

Дослухаймося до думки фахівців

"Довженко належить усьому світові і справді є найбільшим митцем планети" (Д. Робінсон. Англія).

"Довженко створив кінематографію суто українську, але в той же час ... зрозумілу й важливу для всього світу — кінематографію високих вселюдських ідеалів" (Я. Газда. Польща).

"Довженко — рідкісний приклад палкої відданості митця народові, своїй нації. Його творчість — неповторна. Він родоначальник нового не тільки в кіно, а й в літературі... Дякую українському народові за те, що він дав світові такого великого митця, як Довженко" (Б. Аменгаль. Франція).

Прочитайте текст. Уявіть, що зараз ви матимете можливість спілкуватися з Олександром Довженком.

Оберіть за бажанням одного з учнів, який виконав би роль "автора", поставте йому частину запитань. Потім дайте слово іншому "авторові". Продовжте обговорення, змінюючи "авторів" доти, доки у вас є запитання.

Історія літератури знає чимало автобіографічних творів письменників про своє дитинство, життєві шляхи, виховання почуттів, становлення світогляду. Олександр Довженко зробив у цей фонд вагомий внесок. Його останній твір — "Зачарована Десна" — це велична поема у прозі про народження великого митця, гімн рідному українському народові.

Уперше до спогадів про дитинство Довженко звернувся в роки війни.

Що на це спонукало письменника? Відповідь можна знайти на сторінках повісті: *"Світ відкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості, ані людського суму"*.

У повісті немає чітко окресленого сюжету. Розповідь головного героя — Сашка — переривається авторськими роздумами, коментарем, ліричними відступами, у яких бачимо обличчя автора-мислителя з пристрасним гарячим серцем, що живе болями і радощами рідної землі.

Картини народного побуту, звичаї описані то замріяно, то схвильовано, часом з гірким гумором.

Неповторна і мова "Зачарованої Десни".

"...Митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне, що само по собі воно є найбільшим і найвеличнішим з усіх мислимих благ", — писав Олександр Довженко. Ця думка і була покладена письменником в основу твору про своє дитинство.

Кіноповість "Зачарована Десна" екранізовано в 1964 р. Юлією Солнцевою.

- Автобіографічний твір — це твір, у якому письменник описує події свого особистого життя, художній життєпис автора.
- Кіноповість — повість, написана з урахуванням специфіки кіно, як сценарій кінофільму.

1. Підготуйте розповідь про основні події життєвого та творчого шляху О. Довженка.
2. Прочитайте вміщені в підручнику фрагменти кіноповісті "Зачарована Десна".

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА

(Скорочено)

[...] До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізростало. Коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила показувати вона.

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких, було як наїсися, — цілий день живіт як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках.

А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин. Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. Туди ми рідко лазили. Там було темно навіть удень, і ми боялись гадюки. Хто з нас у дитинстві не боявся гадюки, так за все життя й не побачивши її ніде?

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти, а за хатою, проти сінешніх дверей, коло вишень, — поросла полином стара погребня з одкритою лядою, звідки завжди пахло цвіллю. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби. Напевно, там водилися й гадюки.

На погребні любив спати дід.

У нас був дід дуже схожий на бога. Коли я молився богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи моїх молитов.

[...] Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир.

[...] Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:

— Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй бог здоров'я, — зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у кущах.

— А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона?

— А бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? — звертався дід до коня, сідаючи на воза. — Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух луку і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом — з усім живим, що росло і рухалось навколо.

А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

— А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо, було...

Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидались у Десні між зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною.

[...] Влітку дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха...

Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час.

Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго й гучно, що скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду.

Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев, хапаючись обома руками за штани, де була та грижа, і закарлючуючи догори ноги, зовсім як маленький.

[...] Кашель клекотів у нього в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно, і дуже нескоро після найвищих нот, коли дід був уже весь синій, як квітка крученого панича, вулкан починав діяти, і тоді ми тікали хто куди, а вслід нам довго ще неслися дідові громи і блаженне кректіння.

Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли — видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу обплутало мене. Я упав в зелену гущавину й поліз попід листям просто до огірків.

[...] Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносивсь дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви.

Вириваю одну — мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу — ще тонша. Третю — тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувся — що робить? Тоді я посадив усю моркву назад: хай, думаю, доростає, — а сам подався далі шукати смачного.

Довго щось ходив я по городу. Після моркви висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати. Коли ж дивлюсь: баба снує коло моркви, дідова мати. Я — бігом. А вона — зирк та за мною. А я тоді — куди його тікати? — повалив соняшника одного, другого:

— Куди ти, бодай тобі ноги повсихали!

Я в тютюн. “Побіжу, — думаю, — в малину, та рачки попід тютюном”. Пірат за мною.

— Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги поламало! А бодай би ти не виліз з того тютюну до хторого пришествія! Щоб ти зів’яв був, невігласе, як ота морковочка зів’яла від твоїх каторжних рук!

[...] Отак, як дід любив сонце, так його мати, що її, як я теж аж потім довідався, звали Марусиною, любила прокльони. Вона проклинала все, що попадалось їй на очі, — свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази так, що він трохи згодом був якось захворів і здох десь у тютюні.

Вона була малесенька й така прудка, і очі мала такі видючі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо у світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст невинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі.

— Мати божа, царице небесна, — гукала баба в саме небо, — голу-бонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирої землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручай йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й сугавчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сідлі, покачайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з’їли, та бодай його шашіль поточила...

Баба хрестилася в небо з такою пристрасстю, аж торохтіла вся од хрестів.

А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якось несподівано упав він на землю

і поламав свої тоненькі крила коло моркви. Це був я. Причайвшись у малині за смородиною, я слухав бабиних молитов, як заворожений. Я боявся поворохнути пальцем, щоб часом мати божа не побачила з неба, що я тут, у малині. Навіть Пірат, і той дивився з-під смородини на бабу з переляком.

[...] В нашій сім'ї майже всі були грішні: достатки невеликі, серця гарячі, роботи і всякого неустройства тьма, а тут ще й фамільна приверженість до гострого слова, тому хоч й думали інколи про рай, все-таки більше сподівалися на пекло внизу картини. Тут уже всі мали свої місця.

[...] Фактично, святим був на всю хату один я. І от скінчилася моя святість. Не треба було чіпати моркви. Хай би собі росла. А тепер я грішний. Що ж мені буде?

Увійшовши до хати, я тихо підкрався до страшного суду і почав пильно, якимось зовсім по-новому розглядати пекельні кари, змальовані внизу картини. Нагору я боявся піднімати очі. Там мене вже не було.

Якої ж бо кари заслужила моя свіжа грішна душа? Очевидно, за перший гріх все-таки невеличкої, отак не більше за оцей вогонь по кісточки, що в лівому кутку. Ай-ай-ай...

Я подивився востаннє вгору на святих, де сидів увесь їхній комітет, і мені так стало жаль, що я вже не їхній, а тут-о, на віки вічні в пеклі, так стало жаль мені, що не витримав, притулив голову до пекла, якраз під дідовою калиткою, і гірко заплакав.

[...] Вслід за тим зловісно рипнули двері, і на порозі темної комори появилася баба:

— Чого ти реवेश, бодай тобі кістка в горло?! Щоб ти кричав і не перестав! — і зразу до матері божої в небо: — Мати божа, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, на ні сьому!.. [...] Покарайте його, святі голубоньки, і ти, мати божа, такою роботою, щоб не знав він ні сну, ні відпочинку, і пошліть йому, благаю вас, такого начальника...

Докладної характеристики майбутнього начальника я вже не чув. Мені було не до начальства. Рятуватись треба, поки не пізно. Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клуні в засторонку, і почав думати, що мені робити для поновлення святості.

От тоді-то вперше в житті і вирішив я творити добрі діла. "Не буду, — думаю, — їсти скоромного цілий тиждень! Носитиму дідові воду на погребню, скільки він схоче, і почну ходити до церкви". Далі я подумав, дивлячись на ластівок: "От коли б повипадали з кубла ластовенята! Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Сусу Христу".

Але ластовенята не падали. Пороззявлявши роти, вони жалібно пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах.

"Що ж його зробить? — думав я, залишивши ластівок. — Піду на вулицю шанувати великих людей. Дід казав, що за це прощається багато всяких гріхів на тім світі. Піду знімати перед ними шапку й казати "здрасуйте".

[...] Де ж його найти людину для пошани? Обійшовши в розпуці чимало безлюдних провулків, я нарешті збагнув, що треба зразу починати від старого сусіда Захарка. Він-то вже напевно сидить коло хати. [...]

— Здрастуйте, діду! — сказав я, знявши обома руками шапку, і швидко пішов далі.

Одповіді не було. Дід мене не помітив.

“Мабуть, не почув, — подумав я. — Треба вернутись назад і сказати ще раз, голосніше”.

— Здрастуйте, діду! — промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпуститься мені хоч трохи гріхів. Але дід не подавав голосу. Що його робить? Куди податись?

Я вийшов з провулка на вулицю в надії, що таки зустріну когось, кого б міг вшанувати. Та вулиця була порожня. Навіть Масій, і той кудись щез. У мене защеміло в горлі, а тут ще шия почала боліти од шапки. Я постояв трохи і пішов ще раз до діда творить добрі діла.

— Діду, здрастуйте! — сказав я йому, спинившись.

— Та йди ти під три чорти! Не дратуй мене, крутишся тут, нечистий вас носить! — розгнівався дід.

Почувши отакі слова, я з переляку аж підскочив. Страждання мої були безмірні. В тяжкому розпачі, забувши вмить про порятунок грішної душі, прудко дременув додому. Проскочивши тихенько через двір у клуню, знову ліг у човні на дідове хутро й подумав: “І нащо я народився на світ? Не треба було родитися, — потім вирішив: — Засну. Засну і виросту у сні. Дід казав, що я уві сні расту”.

[...] Отож, кажу, міркуючи собі в човні на кожусі, поволі затулив я очі. ... Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче захитався піді мною і поплив з клуні в сад по траві поміж деревами й кущами повз погребню й любисток, проплив повз діда. Дід чомусь став маленький, меншенький від мене. Він сидів у баби на руках у білій сорочці і лагідно всміхався мені вслід. А човен понесло й понесло через сад, пастівник — на Заріччя, з Заріччя мимо хуторів — на Десну.

Заграй, музика, заспівайте, ангели в небі, пташки в лісі, жабоньки попід берегами, дівчаточка під вербами. Я пливу за водою. Я пливу за водою, і світ пливе наді мною, пливуть хмари весняні — весело змагаються в небі, попід хмарами лине перелітне птаство — качки, чайки, журавлі. Летять черногузи, як чоловіки у сні. І плав пливе. Пропливають лози, верби, в'язи, тополі у воді, зелені острови.

Отаке, ну таке пак щось гарне приснилось у човні. Забув. А може, й не снилось, може, й справді було на Десні? Було-таки й справді, та вельми давно вже минуло й розгубилось на шляхах, і вже ніколи не вернеться святість босоногого дитинства. І тютюн уже не зацвіте для мене поповими ризами, і не злякає мене страшний божий суд, якщо вже не злякав людський.

[...] Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки

в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накопив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точечки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи низу скоринкою хліба, щоб не пократать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною поstattю і що нібито мав чин нижче за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям. Іде, було, з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись в малині з Піратом. І все одно був красивий, — стільки крилося в ньому багатства. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, — однаково. І коли він, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі і люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, — він годивсь на все. Багато нароби́в він хлі́ба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку.

[...] Жили ми в певній гармонії з силами природи. Зимом мерзли, літом смажились на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя. Весна плывла до нас з Десни. Тоді ніхто не чув про перетворення природи, і вода тоді текла куди і як попало. Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси. Цілі села тоді потопали, гукаючи собі порятунку. І тут починалась наша слава.

Як ми з батьком і дідом рятували людей, корів і коней, про це можна написати цілу книгу. Це був мій дошкільний героїзм, за який мене тепер, напевно, послали б до Артеку. Тоді артеків ще не знали. Давно це діялось. Забув, котрого року, навесні, напередодні паски, повідь була така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревло над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й ляцала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває. Що робити?

Тоді поліцейський справник посилає до нашого батька величезного поліца́я Макара.

— Рятуй людей на Загребеллі. Потопають, чув? — наказує він батьку сиплим голосом. — У тебе човен на всю губернію, і сам ти мореплавець.

Почувши про таку біду, мати зразу в сльози:

[...] — Ну, куди ти пойдеш? Паска!

— Давай несвячену. Грішить так грішить, сидай, Макаре! Христос воскрес!.. Наливайте по другій! З весною вас, з вербою, з водою, з бідною!

Отак почавши розговлятися у суботу, потрошки-помаленьку поспнули ми, проспали службу божу, і тільки вдосвіта з великими труднощами стали підпливати човном до затопленого села Загребелля. Вся загребельська парафія сиділа на стріхах з несвяченими пасками. Сходило сонце. Картина була незвичайна, неначе сон чи казка. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. Нічого не можна було впізнати. Все було інше, все краще, могутніше, веселіше. Вода, хмари, плав — все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці.

Весна красна!..

Ми гребли з усіх сил під мудрим керівництвом нашого батька. Було нам жарко од труда і весело. Батько сидів з веслом на кормі — веселий і дужий. Він почував себе спасителем потопаючих, героєм-мореплавателем, Васко да Гамою. І хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська.

[...] Загинуло й щезло геть з лиця землі моє село не від води, а від вогню. І теж весною. Через півстоліття. Вогні теє село згоріло за допомогою партизанам, і люди, хто не був убитий, кидалися у воду, охоплені полум'ям.

Згоріла церква, переповнена кричачими людьми. Високе полум'я палахкотіло вночі, тріщало, вибухало глухими вибухами, і тоді великі вогненні пласти соломи, немов душі загиблих матерів, розносило вітром в темну пустоту неба. Карателі ганялись по вулицях і городах за жінками, однімали дітей і кидали в огонь палаючих хат, і жінки, аби не жити вже, не бачити, не плакати, не клясти, плигали самі вслід за дітьми і згорали в полум'ї страшного фашистського суду.

Повішені дивилися вгору з моторошних шибенниць, гойдаючись на вірвовках і одкидаючи на землю й на воду свої жакливі тіні. Все, що не встигло втекти до лісу, в очерети чи таємні партизанські нетрі, — все згинуло. Не стало прекрасного села. Не стало ні хат, ні садів, ні добрих веселих людей. Одні лише печища довго біліли серед попелу.

[...] Диких звірів було мало — їжак, заєць, тхір. Вовки перевелися, і навіть саме слово “вовк” вважалось вже наче дідовою лайкою: “га, вовк би тебе з'їв”. Водилися леви, ну теж дуже рідко. Один лише раз по висипу Десни пройшов був лев, та й то, кому не розкажую, ніхто віри не йме.

А було ось як. Поставили ми з батьком перемети в Десні і пливемо до куреня в душогубці на палець од води. Вода тиха, небо зоряне, і так мені

О. Шовкуненко
“Повінь”

хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі. Дивлюсь у воду — місяць у воді сміється. “Скинься, рибо”, — думаю — скидається риба. Гляну на небо: “Зірко, покотися”, — котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: “Дайте голос, трави”, — гукають перепілки. Дивлюсь на чарівний, залитий срібним світлом берег: “Явися на березі лев”, — появляється лев. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст. Іде поволі вздовж висипу над самою водою.

— Тату, гляньте — лев, — шепочу я батькові, як зачарований.

— Де там той лев. То ж... — далі батько почав пильно вдивлятися, і, коли човен порівнявся з левом, батько підняв весло і гучно ляснув плазом по воді. Ой, лев тоді як стрибне та як рикне! Луна покотилася громом. З мене вилтає душа. Весь берег, кручі, лози — вся округа переповнилась трепетом. Батько трохи весла не випустив, і вже на що був хоробрий, а теж засмутився і сидів нерухомо, аж поки нашу душогубку не однесло водою і не прибило до крутого берега. Посидівши ще мовчки з півгодини, ми оглянулись — ні висипу, ні лева: подався десь у лози.

До самого ранку горів у нас вогонь на курені над Десною. Мені було страшно і чомусь жалко лева. Ми не знали з батьком, що робити, коли почне він їсти наших коней чи діда, що спав під дубом. Я довго прислухавсь, чи не гукне він ще раз. Не гукнув. Перед сном мені так палко захотілось розвести левів і слонів, щоб було красиво скрізь і не зовсім спокійно. Мені набридли одні телята й коні.

На другий день казали вже, що ненадовго пощастило тому левові звільнитися з клітки. Коли трапилась аварія поїзда під Бахмачем і клітка мандрівного звіринця поламалась, виплигнув він на волю, глянув навкруги, і так йому, очевидно, стало погано, так остогидли глядачі, й приборкувачі, і все на світі, що він махнув на все та й подався на Десну знайти собі хоч трохи відпочинку. Тільки не пройшов він і тридцяти верстов, як догнали його, оточили з усіх боків і вбили, бо він був лев. Не міг же він ходити серед телят і коней. Його ж у віз не запряжеш, яка з нього користь. Коли б ще вмів він гавкати чи мекати, — голос не годиться: гукає так, що листя в'яне й трави стеляться... Ну добре...

[...] Проживав у нас довго собака Пірат. Це був великий на зріст, немолодий вже, поважний і серйозний пес з двома волохатими хвостами і з двома парами очей, з яких верхня пара, коли придивитися ближче, виявлялася парою рудих плям на темному лобі.

Якось одного разу, загубившись у Борзні на ярмарку, де батько продавав дьоготь, Пірат щез. Пожались ми його, та на тому й скінчилось. Аж ось в неділю, тижнів через п'ять, якраз після обіду, коли ми сиділи всі коло хати, лузаючи насіння, дивимось — біжить Пірат, заморений, худючий. Уздрівши здалека весь наш рід і хату, він упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі, перекидаючись на спину і голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у святому письмі.

— Це я, ваш Пірат, впізнаєте? — гавкав він крізь сльози. — О, який я щасливий! Як тяжко було мені без вас!.. Повірите, трохи не здох від смутку, трохи не сказився, їй-богу.

Він так зворушив нас слізьми, що навіть батько, який ненавидів одвертість почуттів, і той мало не сплакнув.

Отаке буває на світі! Простий собака, а так збентежить чоловіка. Мати плакала ревно, приказувала з невимовною усмішкою: "Та, бодай ти здох! Ну ви подумайте, собака, а такий жалісний і таке витворяє. Ач як повзає. Тьху, де ти, в нечистого, взявся?"

[...] Один кінь у нас звався Мурай, другий Тягнибіда. Обидва вони були немолоді, сухорляві, некрасиві коні. Вже не пригадую, та, може, і ніхто не знав гаразд, яка була в їх масть. Короста з них аж сипалася скрізь, і вже вони чухались, об що тільки можна. І куди було не глянеш у дворі, скрізь на всіх кілках, ушулах виднілися сліди їх чухання, неначе весь двір був у корості. Тому, очевидно, ні в житті ще, ні в письменстві не існувало хлопчика, що так би мріяв про кінську красу, як я, і так би соромився потворності.

Мурай був уже вельми старий і невеселий. Тягнибіда хоч і молодший, зате розумніший і добріший за Мурая, проте підірваний на ноги, і тому, коли він пасся часом у болоті, ноги в нього застрягали, і він падав між куп'ям у багно і мусив там лежати до ранку, бо коні ж не просять допомоги. А вже ранком, прокинувшись під сіряками й свитками, ми витягали його з болота на сухе за хвіст, як іхтіозавра. Він дозволяв це робити і дивився на нас, малих, з подякою і, як нам здавалося, з любов'ю. І я любив його за нещасливу долю і за розум. Він був розумний і добрий кінь, тільки ну абсолютно, аж ніяк меншою краплинкою чогось там героїчного, чи мальовничого, чи того, що в піснях і в колядках про коней співають. І не питайте, — не було й натяку. Ах, яких ми мали некрасивих коней! Згадаю, і досі жаль і сором, хоч і пройшло вже півстоліття. Трудно жилося їм у нас. Роботи багато, корм поганий, збруя стерта, ніякої пошани.

Лютю часом кричав на них батько, і кляв, і бив їх раз у раз по чім попало, важко дихаючи і полотноючи од гніву.

Якось одного разу над Десною підслухав я вночі, на сіні лежачи і дивлячись на зорі, як після денної важкої праці коні розмовляли між собою, пасучись. Розмова йшла про нас, якраз про батька.

— І чого він такий лихий, ти не знаєш?

— Не знаю. Я ледве стою на ногах, отак натягався.

— А я що знаю? Теж нічого. Знаю хомут, голоблі і пугу. І ще хіба його лайку.

— Знаю і я його лайку. Наслухавсь доволі. Так чомусь сумно і недобре мені.

— Сумно й мені. Колись я бігав понад хмарами, — Тягнибіда розігнувши і подивившись за Десну. — Тисячі літ, ще до возів і оранок, на моїй спині їздили пророки. Були в мене тоді ще крила. А пращур мій був кінський цар чи бог, колись казали мати.

— Були і в мене крила, та нема. Ні крил у мене вже, ні краси, тільки вавки на спині. Хоч би сіделку зробив порядну, сіделки немає. І так душа пригноблена його недоброю, а він, не знаю, як тебе, повіриш — нема тієї днини, щоб не бив. А толк який: валюся з ніг.

— Це правда. Тільки не нас він б'є.

— Балакай! Не нас! Болить же нам?

— Коніку, він б'є недолю свою. Худі ми, коростяві, і сили в нас мало, от що. А натура в нього старовинна, геройська, хіба йому таких треба, як ми? Учора, коли загруз я з возом у калюжі, і він трощив мене пужалном і носакми, і кричав, роззявивши рота, як лев, помітив я в його очах страждання, та таке палке, бездонно глибоченне, — куди там наше! І я подумав: і тобі болить, проклятий, бідний чоловіче.

— Тихо. Пасімося мовчки. Ось його хлопець зоріє, — сказав Мурай, помітивши мене під копицею.

Від того часу я ні разу не вдарив коня.

— Пустіть колядувати! — чую голос дівочий знадвору. Я — зирк у вікно: то не повний місяць з зоряного неба увіттив у хату перед Новим роком. В маленькім віконці, якраз проти печі, рожевіє на морозі дівоче лице.

— Пустіть колядувати! — питається ще раз.

— Співайте! — голосно одказує мати.

— Кому?

— Сашкові!

— “Молодець Сашечко та по торгу ходив, святий вечір...” — заспівало зразу аж чотири дівки, і вже хто їх знає, чи то від морозу, чи такі дівчата і слова колядки у зимовий вечір, тільки спів лунає так дзвінко і гучно і світ став одразу такий урочистий, що в мене, малого, аж дух захопило. Притулившись на лавці край вікна під рушниками, щоб не помітили дівки, я весь перетворююсь на слух. І вони тоді довго і повільно, ніби линучи в безмежну далечінь часу, на сімсот, може, літ, виспівують мені талани. І ось, вслухаючись в чарівні слова, я починаю видіти: великий молодець, ходжу я по торгу з конем серед крамарів і купців. І мушу я ніби продати коня, бо слова мої співали так: “Ой коню, коню, ти порадо моя. Ой порадь ти мене, та продам я тебе за малу ціну, за сто червінців”. А кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві, одспівує мені на вухо не продавати його і спогадати про себе. Я почуваю біля вуха його ніжні м'які губи, а слова коневі у дівчат такі, що повік пам'ятатиму: “Ой чи ти не забув, як у війську був, як ми з тобою бились з ордою, да як же за нами турки влягали, ой, да не самі турки, пополам з татарами. Да догнали ж бо нас аж на тихий Дунай, до крутого берега, — святий вечір...”

Що ж мені робити? Вже коні ворожі іржуть на Дунаї і ворожі стріли піють недолю мені. Тоді, розкривши широко очі, я почуваю, ніби якась сила піднімає мене з лави і виносить з хати прямо на коня, і тут кінь мій скочив, “Дунай перескочив, да Дунай перескочив, копита не вмочив, і ні шаблі кінця, ні мене, молодця, — святий вечір...”

Я вертаюсь з Дунаю до хати, оглядаюсь: аж і мати співає, гоїдаючи колиску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця, і дівки за вікном на морозі під зоряним небом. Ой як гарно! А Дунай широкий та глибокий. Вода холодна, аж сичить. А по тім боці турки й татарва лютують, що так багато я їх потоптав конем.

Потім співали другі й треті дівки. Чого тільки не чув я про себе. Там уже я і збирав війська, аж землі важко, і вибивав ворота у чужі городи, і орав поле сизими орлами, і засівав поле дрібним жемчугом, і мостив мости все тесовії, і постилав килими все шовковії, і сватав паняночку з-за Дунаєчку, з-за Дунаєчку королеву дочку. І лісами їхав — ліси шуміли. Мостами їхав — мости дзвеніли. Городами їхав — люди стрічали, поздоровляли, — святий вечір...

Потім мене переносили вже зовсім сонного на піч. Там я і засинав на житі серед пісень, міцно обнімаючи за шию свого яблукатого коня. Там я давав собі слово ніколи не продавати його ні за які скарби. Так і не продав я його по сей день. Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно, як турки й татарва не обступали на торгу мене, не розлучуся з тобою ні за яку ціну.

От які були у нас коні.

Минули трохи згодом косовиця й жнива. Поспіли груші й яблука на Спаса. Малина й вишні одійшли давно. Штани мені пошили нові з довгими холошами і повели до школи.

Учитель Леонтій Созонович Опанасенко, старий уже, нервовий і сердитий, очевидно, чоловік, носив золоті гудзики й кокарду. Він здався мені величезним паном, не меншим од справника чи судді. На зріст він був вищий од батька, що також надавало йому грізної сили.

— Это твой? — спитав він батька, зиркнувши на мене з-під окулярів утомленими очима.

— Так, звиніть, се мій хлопець, чи, сказати б, ребятынок меншенький, — відповів батько тихим чужим голосом, смиренным, як у церкві.

— А как зовут?

— Сашко.

— Тебя не спрашиваю. Пускай сам ответит, — сказав тоном слідчого учитель і знову прохромив мене своїм сірим оком.

Я мовчав. Навіть батько, і той якось трохи злякався.

— Ну?

Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою за шапку і хотів був сказати своє ім'я, та голосу не стало. Рот спустів і висох.

— Как? — нахмурився вчитель.

— Сашко, — прошепотів я.

— Александр! — гукнув учитель і невдоволено глянув на батька. Потім знов перевів на мене очі і поставив мені найбезглуздіше і найдурніше запитання, яке тільки міг придумати народний учитель: — А как зовут твоего отца?

— Батько.

— Знаю, что батько. Зовут как?!

Ну, що ви скажете? Ми глянули з батьком один на одного і зразу догадались, що діло наше програне. Проте в батька була ще, певно, якась крихітка надії.

— Ну, скажи, синку, як мене звать. Кажі-бо, не бійся, ну!

Я одчайдушно закрутив головою і так круто одвернувся, що трохи не впав, коли б не вдержався рукою за батькові штани. Якась нудьга підступила мені до горла. І так мені стало погано-погано.

— Ну, кажи-бо, не крутись. Чого мовчиш, ну? — батько хотів підказати мені своє ім'я, та, видно, теж посоромився. — Не скаже, звиняйте, малий ще. Соромиться.

— Не развитої! — промовив нерозумний учитель.

Ми з батьком пішли геть.

Було се в далекі старі часи, коли ми не мали ще здорового розуму. Тоді ще не знав я, що все проходить, все минає, забувається й губиться в невинній зміні годин, і всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, між берегами часу.

А не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату? Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях?

[...] Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле?

[...] Було в минулому житті моїх батьків багато плачу, темряви й жалю. Неясні надії й марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварках. А найбільш, чого їм відпустила доля, — роботи, тяжкої праці. Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю. Так, ніби всі були народжені для любові і мали всі талант до неї. Таж, певно, не знайшли одне одного чи не доглянули, і гнів, і ненависть, які були огидні їм ціле життя, підкинула їм ворожка-чарівниця, і все життя облудні примари невинно турбували їх і бентежили марно. І все життя їх було скорботним, як життя древніх. Вони не знали, як змінити його, і, віддаючи перевагу тому, чого не судила їм доба, не порадувались.

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далекому мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Благословенна будь, моя незаймана дівце Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твоєю м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

1. Що таке ліричний твір?
2. Кого називають ліричним героєм твору?
3. Чи збагачує життя людини розвинена уява, фантазія?
4. Що, на вашу думку, найбільше впливає на духовний розвиток маленької людини?

Працюючи в парах, обговоріть, які фрагменти з кіноповісті "Зачарована Десна" справили на вас найбільше враження. Чому?

Об'єднайтесь у малі групи, представте думки, напрацьовані в парах, та обговоріть відповіді на запитання.

Перша група. Прочитайте уривок із тексту про матір О. Довженка. Як письменник передає свою любов до неї?

Друга група. Як малий Сашко ставиться до свого батька? Що найбільше приваблює його в ньому? Аргументуючи свої думки, спирайтесь на текст твору.

Третя група. З ким порівнює Сашко свого діда? Про що це свідчить?

Четверта група. Як характеризує хлопець свою бабу? Який вплив вона мала на формування світогляду онука?

П'ята група. Чому дядька Самійла люди називали Косарем? Про що це свідчить?

Працюючи в загальному колі, представте відповіді на запитання. Представники інших груп можуть уточнювати розповідь і ставити свої запитання.

- Ліричний відступ — місце або рядки у творі, де автор припиняє розповідь про події та безпосередньо від себе висловлює щодо них свою позицію, почуття і думки з огляду на долю героїв, говорить про своє ставлення до них, дає свою авторську оцінку, спонукає читача до роздумів.

1. Знайдіть у тексті кіноповісті ліричні відступи автора твору. Визначте, чому авторські ліричні відступи є важливими елементами композиції "Зачарованої Десни".

2. Складіть усну розповідь за картиною О. Шовкуненка "Повінь".

1. Що таке ліричний відступ? Із якою метою він використовується?
2. Яку роль у художньому творі відіграє пейзаж?

Працюючи в загальному колі, поясніть, як ви розумієте вислів О. Довженка: "У моєму дитинстві було вирішальним для характеру моєї творчості — це любов до природи".

Уявіть себе літературознавцями, які проводять дослідження творчості О. Довженка. Об'єднайтесь у малі групи, кожна досліджуватиме одне з питань.

Перша група. Прочитайте опис Десни і передайте своїми словами, що відчувається за замальовкою. Як автор твору стверджує нерозривну єдність природи і людини? Доведіть на прикладах із тексту, що О. Довженко — неперевершений майстер літературного пейзажу.

Друга група. Якою бачить письменник людину у своєму омріяному світі дитинства? Доведіть на прикладах із тексту повісті.

Третя група. У чому своєрідність побудови кіноповісті "Зачарована Десна"? Як письменник поєднує реальне та уявне? Наведіть приклади з тексту.

По завершенні дослідження проведіть загальнокласну наукову конференцію, де кожна група виступить із доповідями. Інші учасники конференції можуть ставити доповідачам запитання і коментувати виступи.

1. Що вам відомо про життєвий шлях О. Довженка?
2. Який фрагмент твору вам найбільше сподобався?
3. Як в обраному вами фрагменті поєднуються реальне й уявне?
4. Розкажіть про особливості світосприйняття малого Сашка.
5. Чи важливі для людини оптимізм і життєрадісність? Чому?

1. Дослідіть, які звичаї та обряди нашого народу змалював О. Довженко в кіноповісті "Зачарована Десна". Напишіть про це коротке письмове повідомлення.

ЛІНА КОСТЕНКО (народилася 1930 р.)

*Поезія Ліни Костенко увібрала в себе
дві найбільші людські доблесті —
мужність і розум. Водночас — це
поезія ніжної та прекрасної жінки,
що володіє могутньою силою почуттів...*

Антоніна Мовчун

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Ліни Костенко;
- ✓ виразно і вдумливо читати поезії Л. Костенко;
- ✓ пояснювати умовність ситуації, зображеної в поезії "Кольорові миші";
- ✓ пояснювати алегорію образу кольорових мишей;
- ✓ характеризувати образ Анни;
- ✓ висловлювати власну позицію щодо значення уяви та фантазії для особистості.

1. Що таке пейзажна лірика?
2. Які вірші, що належать до пейзажної лірики, ви вивчали у молодших класах?
3. Які поезії Ліни Костенко ви знаєте? Чим вони вам подобаються?

Уважно прочитайте текст і розповідь дочки Ліни Костенко Оксани Пахльовської. Уявіть собі, що ви — кореспондент газети. Редакція доручила вам зібрати відгуки читачів на цю публікацію. Працюючи в парах, візьміть один в одного інтерв'ю. Розкажіть класові про одержані відгуки та ваші враження від цієї роботи.

Ліна Василівна Костенко народилась 19 березня 1930 р. в містечку Ржищеві на Канівщині (нині Київська область) у родині вчителів.

Коли Ліні було шість років, сім'я переїхала до Києва, а невдовзі, як ворог народу, був заарештований і засланий на 10 років до концтаборів батько. В одинадцять років, з початком Другої світової війни, дівчинці довелося пізнати гірку долю біженців, нелегкі повоєнні випробування. "Моє дитинство вбите на війні", — скаже згодом вона у вірші "Мій перший вірш написаний в окопі".

Захоплення поезією стало її долею. Сама Ліна Василівна про початок своєї творчості сказала так: "Справа не в тому, коли написано перший вірш. Справа в тому — коли вперше відчутю поезію".

У 1956 р. Ліна Костенко закінчує Московський літературний інститут, а через рік виходить друком її перша збірка поезій "Проміння землі". Променисті думки молодої поетеси віщували надію, яка здійснилася: з кожною новою книжкою ставало зрозуміло, яка сильна, самобутня творча індивідуальність увійшла в літературу. Збірки "Вітрила" (1958 р.), "Мандрівки серця" (1961 р.) полонили всіх шанувальників поезії яскравими, свіжими образами, ніжністю почуттів, глибиною думок.

Репресії серед митців наприкінці 60-х — на початку 70-х років позначилися і на творчій біографії Ліни Костенко. Горда й незалежна поетеса не дозволяла цензурі краяти і шматувати свої підготовлені до друку твори. Лише через шістнадцять років мовчання з'явилися книжки "Над берегами вічної ріки" (1977 р.), "Неповторність" (1980 р.), а також історичний роман у віршах "Маруся Чурай" (1978 і 1982 р.), за який поетесі 1987 р. було присуджено Державну премію України імені Т. Г. Шевченка.

Для дітей поетеса видала книжку поезій "Бузиновий цар" (1987 р.). У віршах для юних читачів вона опоетизовує живу природу. Навчає фантазувати, відкривати прекрасне в людях і довкіллі, вчить любити рідну мову, рідну землю. І нині Ліна Василівна не полишає творчої праці, а ми, її читачі, з нетерпінням чекаємо нових поезій, нових книжок прославленої дочки українського народу.

Мамина поезія з самого початку, від перших віршів, була бунтом. Бунтом особистості. Повстанням духу. І слава, що до неї приходила, була не популярністю, не модою. Вона була надією людей на своє відродження, на можливість повернутися до себе ..., на можливість відродження вже нібито вирожденої і остаточно приборканої нації.

Коротка і сумна пауза спогадів. Сімдесяті. У цей час на руках у мами — маленьке дитя, мій молодший брат Василько, який зіпнеться на ніжки і почне ходити і говорити в роки маминого літературного небуття...

1980: після всіх кіл видавничого пекла вихід "Неповторності" все одно під загрозою. Останній спосіб: мама оголошує голодовку — це вже друга. Перша була ... влітку 1976 року. Наш тато каже: "Ліно, у тебе ж діти!" Мама відповідає: "Діти мене простять".

... Але якщо в дитини заболить голова або виникнуть проблеми — надійнішого друга, порадиці, захисника, як мама, немає...

Дітьми ми (Оксана і Василько) були дуже вредні. І непоступливі. Та й зараз не змінилися. Рід у нас крутий. Але завжди знали одне правило: хоч яку шкоду зробиш, — все нічого. Одного не можна: брехати. Ні іншим, ні собі. Це непросто, але глибина таких стосунків завжди чиста...

Основа маминих стосунків і з нами, і зі світом — довіра і надійність. Абсолютна довіра і абсолютна надійність. Урешті, і поезія її, і біографія говорять про цілісність і кристалічність її кодексу честі.

Виразно прочитайте поезію "Дощ полив..."

Працюючи індивідуально, подумайте над такими запитаннями:

1. Який стан природи, яку пору року відтворено в поезії "Дощ полив..."?
2. У чому полягає особливе, поетичне, ставлення автора вірша до природи? Доведіть, що природа у вірші жива.
3. Знайдіть у тексті вірша метафори, епітети і порівняння. З якою метою вони використовуються?

Об'єднайтесь у четвірки й зіставте свої відповіді. Сформулюйте груповий варіант відповідей і представте його класові.

ДОЩ ПОЛИВ...

Дощ полив, і день такий полив'яний.
Все блищить, і люди як нові.
Лиш дідок старесенький, кропив'яний
Блискавки визбирує в траві.

Струщується сад, як парасолька.
Мокрі ниви і порожній шлях...
Ген корів розсипана квасолька
Доганяє хмари у полях.

1. Стверджують, що справжня поезія — це завжди відкриття. Подумайте, що відкриває вам пейзажна замальовка Л. Костенко "Дощ полив..."
2. Намалюйте ілюстрацію до вірша "Дощ полив..."

Творчість ваших однокласників

1. У яких відомих вам вітчизняних і зарубіжних художніх творах диваки й фантазери були головними героями?
2. Чим вони відрізнялися від загалу?
3. Що вам найбільше подобається у неординарних характерах таких людей?

Виразно прочитайте поезію "Пісенька про космічного гостя".

Працюючи в малих групах, подумайте над такими запитаннями:

1. Як поетеса уявляє собі стосунки між землянами й мешканцями інших планет? Чи подобаються вам такі стосунки? Чому?
2. Знайдіть у тексті вірша слова з переносним значенням. З якою метою вони використовуються?

Представте відповіді класові.

К. Карченко
"Дівчинка
з ластівками".
м. Київ

ПІСЕНЬКА ПРО КОСМІЧНОГО ГОСТЯ

Достигають яблука ранети.
Рання осінь листя золотить.
Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.

Діло звичне — міжпланетні мандри.
Усміхнеться, зніме свій шолом.
Скаже: — Там, в сузір'ї Саламандри,
твій коханий бив тобі чолом.

Я спитаю: — Є у вас поети?
Як по-марсіанськи — макогін?
Знаєш, там туманність Андромеди,
Хай не йде так часто на обгін.

Він посидить, трохи відпочине,
цей мій дивний, нетутешній гість.

Планетарно синіми очима
про безмежний космос розповість.

Прийдуть люди з ним погомоніти,
хлібом-сіллю я їх пригощу.
Передам йому для Береніки
білі айстри в крапельках дощу.

Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як зветься журавлі.
Хай посіє в себе на планеті
жменьку слів із нашої землі.

Апарат космічний загуркоче,
пропливе смарагдовий кортеж...
— Добре, я коли-небудь заскочу.
Ти в якій галактиці живеш?

Працюючи в малих групах, дайте відповіді на запитання.

Перша група. 1. Коли відбувалися події, зображені у вірші "Кольорові миші"? Ці події справжні чи фантастичні? Чому ви так вважаєте?

Друга група. 1. У чому звинувачує Анну сусід? Що найбільше його дратує? Чи справедливі його звинувачення? Аргументуйте свою думку.

Третя група. 1. Порівняйте світобачення Анни і її сусіда. 2. Як ви розумієте вислів "сіра людина"? Чому в кінці твору автор концентрує читача на слові "сірий"?

Четверта група. 1. Що хотіла підкреслити поетеса назвою вірша? 2. Визначте головну думку поезії "Кольорові миші".

Представте відповіді класові. У великому колі складіть усну характеристику образу Анни.

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно,
іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму,
коли відьом палили при народі,
коли наук не знали ще ладом, —
кажу, давно, кажу, у Вишгороді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять років.
Її привів розлучений сусід.

Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні.
Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила ... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.

У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жужмом і лежать.
Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантії
сказав:

— Життя — це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться швидше про моральну
шкоду.

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони
яскраві. —

Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.

Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

1. Які факти з життя і творчості Ліни Костенко вам запам'ятались?
2. Які відкриття у баченні краси навколишнього світу допомогла вам зробити поезія Ліни Костенко?
3. Яке значення мають уява і фантазія для особистості?

1. Намалюйте портрет Анни.
2. Прочитайте оповідання Євгена Гуцала „Олень Август”, уміщене в підручнику.

ЄВГЕН ГУЦАЛО (1937–1995)

*Твори Євгена Гуцала — це завжди
подорож у таємницю людської душі —
зустріч з натурами чистими
і нелукавими, пошуки добра
і справедливості.*

Юрій Сердюк

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Євгена Гуцала;
- ✓ пояснювати поєднання реального й уявного в оповіданні „Олень Август”;
- ✓ переказувати і коментувати пригоду Жені;
- ✓ порівнювати Женю з аналогічними героями прочитаних раніше книжок;
- ✓ характеризувати образи хлопчика і режисера Альтова;
- ✓ висловлювати своє ставлення до Жені, який обстоює власні погляди на світ і свої переконання.

1. Що таке оповідання?

2. Як ви розумієте поняття "головний герой" і "другорядні герої" твору?

3. З якими творами Євгена Гуцала ви познайомилися в молодших класах? Чим вони вам запам'яталися?

Працюючи в парах, прочитайте текст і дайте відповіді на запитання:

1. Де і коли народився Євген Гуцало? Яка була його найзаповітніша мрія? Чи здійснилася вона? Чому?

2. Яка основна тема творів Євгена Гуцала? Чи знайшли книжки письменника свого читача? Чому ви так думаєте?

3. Як було поціновано талант Євгена Гуцала?

Представте результати своєї роботи класові.

"Він приніс із собою багато сонця, чистого неба, простору, живого різноголосся природи, запахущої землі, а водночас і високих почуттів, душевного тепла, людського милосердя", — так писав про Євгена Гуцала його літературний побратим Анатолій Шевченко. І це справді так. Інколи здається, що в літературі вже про все написано, про людину все сказано... Але приходить майстер — і давно відоме виграє новими, доти не знаними гранями.

Відомий прозаїк і поет Євген Пилипович Гуцало народився 14 січня 1937 р. в селі Старому Животіві на Вінниччині в родині вчителів. Батько викладав українську мову й літературу, мати — хімію та біологію.

Коли малому Євгену було чотири роки, почалася війна. Тема воєнного дитинства та голодних повоєнних років згодом знайшла відображення в багатьох творах письменника. Євген Гуцало й сам зазначав: *"Автобіографічний буваю часто — наприклад, у багатьох дитячих оповіданнях — „Сільських учителях". „Шкільному хлібі". „У гаї сонце зацвіло", в основі повістей „Мертва зона" та „Біль і гнів". А взагалі, мені здається, дитинство — найцікавіша пора. Ще не пізнане і його кортить пізнати, коли воно — ще не розгадана загадка, лиш обіцянка не-одмінного дива".*

Пробувати свої сили в літературі Євген почав рано, ще в третьому—четвертому класі. Надсилав свої вірші й оповідання до дитячих газет і журналів, але жодного рядка не було надруковано. Та все ж хлопець твердо вирішив стати письменником. Після закінчення школи він подає документи на факультет журналістики Київського університету. Усі екзамени склав на "відмінно", а за останній, географію, дістав оцінку "добре" і не був прийнятий. Через рік юнак стає студентом філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту. Він багато читає, пише, шукає свій шлях у літературі, свою тему в ній.

Одну з перших своїх книжок Євген Гуцало назвав "Людина серед людей" (1962 р.). Бо кожна людина — загадка, таємниця, яку може розгадати тільки великий художній талант. Поет і прозаїк не просто співіснували в ньому, це була його сутність. Якось він висловив свою заповітну мрію в таких поетичних рядках:

*Поетія — прозоріння трав і глodu,
Поетія — прозоріння солов'їв.
Це інтуїція природи,
З якою б я зрівнятися хотів.*

І зрівнявся. Безмовна природа заговорила устами письменника. Він був її повноважним представником серед людей, він умів написати про неї так, як мало хто вмів писати в українській літературі.

Книжки Євгена Гуцала для дітей "Саййора" та "Пролетіли коні" 1995 р. було відзначено Державною премією імені Т. Г. Шевченка.

На жаль, письменник прожив недовге життя. Він помер 16 липня 1995 р. Проте залишилося понад сто прозових творів, кілька збірок чудових поезій, які не залишають байдужими жодного читача і ще довго хвилюватимуть, навчатимуть добра й любові не одне покоління шанувальників його таланту.

Працюючи в малих групах, поміркуйте над запитаннями:

1. Яким ви уявляєте собі Женю? Назвіть риси його характеру, які описує автор.
2. Чому режисер Альтов спочатку симпатизував Жені? Що стало причиною його роздратування?
3. Як ви розумієте рядки: "Можливо, оцей школяр з порваним портфелем обдарований тим, чим наділені справжні майстри? Він уже й зараз бачить світ інакше, ніж інші..."?
4. Поясніть, як поєднано реальне та уявне у творі. Наведіть приклади, що підтверджують вашу думку.
5. На героїв яких прочитаних вами творів схожий Женя? Представте свої думки класові.

ОЛЕНЬ АВГУСТ

(Скорочено)

Женя повертався зі школи. Двірники кололи на асфальті лід, дрібні крижинки вилітали з-під ломів і, виблискуючи гострими крайками, по коротких або довших дугах перелітали в повітрі. Сонце дивилося на місто радісно й доброзичливо, широко всміхаючись. І та усмішка випромінювала стільки тепла, що крижані скалки танули, підтікаючи свіжою водою, а по димно-сізих бурульках, що висіли на ринвах, котилися дзвінкі холодні краплі.

Жені було весело. Він розмахував стареньким портфелем, з якого виглядали зошити та книжки, і, озираючись по боках, щось галасував. Женя галасував про те, що двірники рубають лід, що в струмках, які течуть уздовж тротуарів, купаються смішні та хмільні горобці, поскубуючи лакованими дзьобиками кожну пір'їнку на собі. Він галасував щось і про тих зустрічних дівчаток, які проходили мимо в розстебнутих пальтах, з грубуватим рум'янцем на щоках; зараз вони здавалися йому ще більш дивакуватими й гідними зневаги, ніж будь-коли.

І раптом Женя зупинився. І не тому, що на розі вулиці, де збоку примостився скверик з плакучими вербами, стояв натовп. Його увагу прикував не натовп, а те, що привернуло увагу натовпу.

Знімали кіно. Один чоловік, якого зразу ж можна було визначити як найголовнішого, сидів на високому стільці. Коли щось було не так і чоловік сердився, то він енергійно махав ногами, неначе їхав на велосипеді. Перед ним був незрозумілий масивний апарат, який міг разом із стільцем рухатися по двох рейках, наближаючись або віддаляючись од жовтого автобуса. А біля жовтого автобуса повільно виростала черга. Спершу стояв дідусь, який читав газету. Дідусь раз у раз поправляв окуляри і зиркав на сонце, мружачись.

За ним прилаштувалася молодиця з кошиком, з якого виглядав стурбований довгоший гусак. Далі дівчина у вовняній хустині. Гарній дівчині було душно, і вона почала розв'язувати хустину, аж доки вугільні коси не розсипалися в неї по плечах. З незалежним виглядом, повільно наблизився студент. Він трохи здивовано зиркнув на гарну дівчину, а потім обличчя в нього стало таким, неначе біля автобуса нікого, крім нього, не було. Підбіг хлопчик з ранцем за спиною і, не стаючи в кінець черги, пробрався аж до зачинених дверей автобуса.

Женя непомітно для самого себе перейшов вулицю і спинився в черзі. Його помітили не зразу. Можливо, думали, що це також малий кіноартист. Але Женя не вмів грати. Він повернувся спиною до студента і дивився на чоловіка, який сидів за знімальною камерою на високому стільці.

Режисер Альтов зразу побачив зайвого героя. Grimаса невдоволення з'явилася на його стомленому обличчі. Завжди маєш клопіт з вуличними перехожими! Їм цікавіше подивитися, як робиться фільм, а не сам фільм. Вони ладні простоювати годинами, неначе в них немає ніяких турбот, не треба нікуди поспішати... А тепер ще цей хлопчина. Розкрив рота від захоплення. Доведеться починати все спочатку.

Альтов підійшов до Жені й поклав йому на плече долоню з довгими сухими пальцями. Ті пальці були жовті — від куріння.

— Звідки ти взявся? — запитав режисер.

— Звідти, — гойднув хлопець головою на вулицю, блискучу від снігової води та крижаних скалок.

— Ти заважаєш.

— Я не хочу заважати...

— Йди геть.

Жені здавалося, що найголовніший тут — це оператор, який сидів на видному місці. Два хлопці підштовхували його апарат вперед, він наближався по рейках до черги, а потім хлопці пхали той пристрій назад... І Женя вважав, що ніхто тут не може наказувати, крім оператора. Тому він запитав:

— А ви хто будете?

Альтов почав нервувати. Вперта дитина! Вплуталося, заважає та ще й допитується, хто він такий. Взяв хлопчину за комір, підштовхнув рукою:

— Не заважай!

Женя відійшов і став осторонь. Він не розгнівався. Мабуть, цей дядько, що сварився на нього, — теж начальник.

[...]Знімати скоро закінчили. Жовтий автобус загурчав мотором, біля вихлопної труби забринів синій дим, засмерділо спаленим бензином.

Кінокамеру заховали в машину. Герої повсідалися в автобус. “І це все?” — подумав Женя, і почуття невдоволення виникло в його душі. Він сподівався на щось гарне, незвичайне, — таке, як у кіно, де переслідують шпигунів, мчаться на поїздах через високі гори, де морем пливають кораблі під білими парусами. А тут була буденна черга. Тітка з гусаким... Дід з газетою... А найцікавіше не з’являлось, хоча воно неминуче мало бути!

— Все, — гукнув йому Альтов, — можеш іти додому. Знімати більше не будемо.

— Чому?

— Скінчили!

І Альтов засміявся. Тепер обличчя в нього не здавалось таким стомленим, як перше. Він сміявся голосно, широко, показуючи багато білих зубів.

Мабуть, він розумів, що оцей хлопчина розчарований, бо не побачив зараз таких гарних епізодів, які зник бачити на екрані. Що ж, йому ще не раз доведеться розчаровуватись... Альтов захотів зробити хлопчині щось приємне, щоб потім той мав що розповідати своїм товаришам — таким, як і сам, маленьким людям з шкільними портфелями. І він гукнув Жені.

— Сідай у мою машину, провезу!

Вони їхали весняною вулицею; з-під коліс похапцем вистрибували краплини, беззвучно падали на тротуар. Ліворуч, біля Альтова, шибка була відслонута, і в машину запорскував швидкий, пружний вітер.

— Хочеш зніматися в кіно? — запитав Альтов у Жені, вивертаючи кермо праворуч. Тепер вони їхали вузьким, похмурим провулком, де стіни були нудні й мокрі, а двірники в старих фартухах не рубали льоду.

— Хочу, — майже пошепки відповів Женя, не наважуючись глянути на Альтова. Йому було радісно. Він їхав з людиною, яка, можливо, зняла чимало гарних фільмів. Серед них неодмінно були й такі, які він бачив, які йому подобалися. Довго переборював свою неспокійність, доки наважився запитати:

— А ви хто такий?

— Альтов, — просто відповіла людина за кермом.

— Альтов? — самими губами перепитав Женя, дивуючись, як звучить незнайоме прізвище.

— Так.

І Альтов подивився на Женю. Засміявся. Альтов був задоволений: хлопчина навіть говорити не може від радості, що сидить поруч з ним. Його стан легко пояснити. Своє захоплення кінофільмами він переносить на нього, бо вважає його ж таким цікавим і дивним. Хлопчик, мабуть, не може іще розуміти, що Альтов — звичайний, буденний, як і всі інші.

І Альтов засміявся ще раз... Він знав, як ніхто, що не вартий захоплення. Але хіба він міг пояснити це хлопчині? Той однаково не повірив би. Він, мабуть, ще й досі гадає, що черга біля автобуса, яку вони сьогодні знімали, — це ще не все. Неминуче мало бути щось вагомніше і значніше, але воно чи просковзнуло повз його увагу, чи відбулось не перед його очима.

[...] — Напевне, на двійки вчишся? — спитав раптом, угледівши, що з забутого портфеля випав зошит з брудною обкладинкою.

Женя почервонів, спритно засунув зошита назад.

— Ні...

— А як же?

— Маю п'ятірки.

— Гм, — висловив сумнів Альтов.

Жені страшенно закортіло, щоб йому повірили. Подивився на Альтова сяючими світлими очима і промовив:

— Маю п'ятірки!

Це означало багато. І те, що він дуже старанний, ретельно готує домашні завдання. І те, що забруднений зошит уже дописано, завтра візьме новенький, з голубою обкладинкою. Альтов сказав:

— Це добре.

І Женя, відвернувшись так, щоб не бачив режисер, усміхнувся. Отже, йому повірили. Як це славно, що він вчиться на "відмінно", ніколи не спізнюється на уроки. І він у душі дав собі слово, що завжди буде старанним і працьовитим.

Альтов зупинив машину і вийшов. Кругом лежали купи битої цегли, гули бульдозери. Біля незавершених жовтих будинків стояли чорні крани. Пустир був нерівний, розритий, у ямах ріс бур'ян... Женя також вискочив на тротуар.

[...] — А ти ж, напевне, хочеш у кіно зніматись?

— Хочу...

— То ми можемо влаштувати це для тебе. Згода?

— Еге!..

"Еге" вирвалося само собою. Женя ще й не встиг досягнути всього значення того, що йому сказав Альтов. І коли режисер знову випростався, хлопчик дивився на нього знизу вгору закохано й віддано. У нього тремтіли пальці, і він сховав руки з портфелем за спину, щоб, бодай, цього не помітив Альтов.

Режисер спробував пройти пустирем, — мабуть, він хотів потрапити до тих людей, що заливали фундамент, але глина налипла до його черевиків — чорних, лакованих, і він, невдоволено суплячись, повернувся на асфальт, почав обстукувати болото. Темно-руді шматки свіжо блиснули на сірому тлі... Женя й собі почав постукувати ногами, бо теж було рушив і до його черевиків націплялась глина. Обстукував він зосереджено й заклопотано.

— Ти міг би зіграти в моєму фільмі "Олень Август", — сказав Альтов.

— Це про піратів?

— Ні... А чому саме про піратів?

— Зветься незрозуміло...

— Ні, це про золотошукачів, які заблудили в тайзі. Правда, я сам ніколи не бачив тайги. Та це не страшно. Ти як гадаєш?

— Не страшно.

— Отож... їх має врятувати маленький хлопчик, син одного шукача. Його не хотіли брати в експедицію, але він домігся свого хитрістю. Його ім'я — Август, а тому, що він мав оленями, шукачі назвали його Олень Август — Альтов вигадував, імпровізував. Ніколи в житті він не збирався ставити подібний фільм. У своїй творчості він не вмів фантазувати. І зараз, кажучи неправду, вважав, що його брехня має благородну мету... А Женья вірив. Він уже уявляв безкраю, зеленоверху тайгу. Хвоя розлилася, як море, а він із старими бородачами стоїть на сопці. Вони розгублені, знесилені, не знають, куди йти. Але він рятує їх... Як йому це вдається, Женья не знав, але та місія, що була покладена на нього, зараз підносила його у власних очах. Адже він і сам не сподівався, що здатен на таке!

Альтов запитав:

— Тобі подобається мій задум, Олень Август?

І Женья, який уже був Оленем Августом, відповів:

— Подобається.

— І не лякають труднощі?

— Ні.

— І ти врятуєш моїх золотошукачів?

— Врятую.

І йому привиділось багато-багато оленів, яких він, безумовно, любив.

Вони йшли між високих похмурих дерев, поколихуючи гіллястими рогами. Олені ступали повільно, і очі в них були замріяні, як у людей.

— Куди ти дивишся? — запитав Альтов, піймавши його погляд, що був прикутий до точки на пустирі.

— Олені, — прошепотів Женья.

— Олені? — не зрозумів Альтов.

Альтов різко засміявся. Тварини з гіллястими рогами зникли. На пустирі були самі ями — з жовтими або темними стінами. Женья оглянувся назад. Там також нічого не було. Тільки будинки.

Ні, ці діти таки фантазери. Вони іноді вміють бачити те, чого немає. За словами у них виникає жива дійсність. Ось, будь ласка. Він говорив щось про золотошукачів, про хлопчину з екстравагантним іменем. Говорив, навіть не задумуючись... А його супутник вже й зумів уявити, зумів побачити.

І раптом гостре почуття неприязні пронизало Альтова. Він подумав, що, можливо, оцей школяр з порваним портфелем обдарований тим, чим наділені справжні майстри? Він уже й зараз бачить світ інакше, ніж інші, для нього по пустиреві ходять олені... Можливо, цей дар пропаде даремно, бо Людина не завжди здогадається, що вона — трохи не така, як інші. Але може бути не так — вона здогадається?..

Альтов сів у машину. Загурчав мотор. Женья все ще стояв. Тоді Альтов махнув рукою: мовляв, чекаю на тебе. Женья повільно заліз у машину.

Поїхали.

Альтов почував себе роздратованим. Він уже забув, що хотів цьому школяреві зробити приємне. Тепер цього бажання не було. Треба було повертатися додому. Він і так багато часу згаяв даремно.

Вони їхали крізь сутінки. День згас. Уже не було блискучих від весняної води вулиць. З-під коліс не вистрибували краплини, колеса шурхотіли по льодяній кірці, яка встигла з'явитися. І не було двірників у фартуках та з ломами.

Альтов зупинив машину біля великого будинку з білими урочистими колонами. Напроти був скверик. На зелених лавках ніхто не сидів. Тільки дідусь з коротенькою борідкою йшов мимо клумб і постукував палицею.

— Я прийшов, — сказав Альтов.

Женя хотів запитати: "А як же з кінофільмом? Буду я зніматися чи ні?" Але не наважувався. Він вловив, що в настрої Альтова сталися зміни. І ніяк не міг второпати, чим вони викликані. Адже у машині сидів спокійно, не зачіпав нічого... Ага, це все винуваті олені. Альтову не сподобалося, що він тоді побачив їх на пустирі. Може, їх і справді не було?

— Може, їх і справді не було? — вголос сказав він.

— Кого?

— Оленів...

В очах Альтова блиснули злі іскорки. Ні, йому все-таки добряче надокучив оцей хлопчисько. У нього якась хвора уява. Йому ввижається те, чого ніде немає... Альтов відчинив двері і сердито сказав:

— Виходи!

До машини наблизилась молода красива жінка. У неї були виразні повні губи і круглі очі. Вона сказала звучним, гарним голосом:

— А я вже давно чекаю на тебе.

У Жені висковзнув із рук портфель, зошити випали на тротуар. Він нагнувся, почав збирати.

— Кого це ти привіз? — запитала жінка, сідаючи в машину.

Альтов відповів:

— Бачиш, йому також хочеться зніматись у кіно. Як і тобі, любя. Але в нього немає ніяких даних.

— А я? У мене є дані? — запитала гарним голосом жінка.

— О-о! — сказав Альтов і задоволено засміявся.

Машина поїхала...

Зошити попали у воду, обкладинки посіріли, були брудні. Женя встромив їх до портфеля — і раптом захотів пожбурити той портфель хтозна-куди. Його розгнівали слова, сказані Альтовим. Хіба він набивався? Женя вже й замірився, але зовсім близько біля нього, в скверіку, йшов дідусь з короткою борідкою. Дідусь дивився прямо перед собою, не звертаючи уваги на вулицю, але Жені здавалось, що він усе бачить...

А. Куц
"Миру нам, весні
та пісням"

Звісивши голову, подався додому. І раптом, неначе блискавка, спалахнуло: він — Олень Август! Незважаючи ні на що! Хай той Альтов що хоче, те й каже. А йому однаково. Він сам гратиме. Сам із собою. Він зробить таке кіно, що всі ахнуть від здивування. І він врятує золотощукачів!

І Женя застрибав на тротуарі, розмахуючи портфелем. Під ногами захрумтіли льодяні скалки. Женя щось кричав нерозбірливо й радісно. Він більше не згадував Альтова, той був би зайвий в його думках, у його щирих веселоощах.

Вже було зовсім темно, коли Женя йшов через парк. Тут пахло мохом, бруньками, сирим камінням. Він попав у найглухіше місце — і зупинився.

Серце в нього неначе опустилося глибоко-глибоко; стало хвильно й бентежно в грудях... Серед тихих купців, між якими біліли клаптики снігу, ворушилися гіллясті роги. Ні-ні, то не тіні від віття стелилися вниз, бігали по стовбурах, то рухалися роги, то йшло назустріч багато мовчазних, весняних оленів...

1. Чи вмієте ви уявляти? Чи спроможні ви, наприклад, бачити, як Женя, оленів у вітах осінніх дерев?
2. Обговоріть у загальному колі, яка роль фантазії у житті людини. Чи є вона важливою? Чому?

1. Підготуйте усний переказ пригоди Жені. Сформулюйте власне ставлення до цього героя.
2. Складіть усну характеристику режисера Альтова.
3. Уважно розгляньте репродукцію скульптури А. Куца. Як ви вважаєте, що цей твір символізує, про що розповідає?

ІРИНА ЖИЛЕНКО (народилася 1941 р.)

*...Її девіз — любити землю, любити людей,
любити працю і ранкові гомони і в ім'я всього сущого
на землі творити свою „оду радості“, „оду весні“.*

Микола Лабінський

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Ірини Жиленко;
- ✓ виразно й усвідомлено читати твори поетеси;
- ✓ знаходити і пояснювати художні засоби у віршах І. Жиленко;
- ✓ висловлювати власні роздуми про дружбу, щастя та духовні цінності людини.

1. Назвіть відомі вам імена українських і закордонних письменників, які писали і пишуть для дітей, про світ дитинства. Які їхні твори вам найбільше сподобались? Чому?
2. Яку роль у житті людини відіграє казка, уява, фантазія?

Прочитайте текст і лист І. Жиленко до вас, шестикласники.

Обговоріть у загальному колі запитання:

1. Чому письменники полюбає писати для дітей?
2. Чому Г.-Х. Андерсена, Л. Керролла, Е.-Т. Гофмана, А. Ліндгрена, Я. Корчка письменники називає "прекрасними дітьми"?
3. Як ви розумієте вислів "Казка як двері у сенс буття. Стежте, щоб двері не зачинилися..."?

Ірина (Іраїда) Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 р. в Києві. Дитячі роки припали на страшний воєнний і тяжкий повоєнний час. Довелося вчитися і працювати водночас. Закінчила вечірню школу робітничої молоді, вступила на філологічний факультет Київського університету імені Т. Г. Шевченка. Працювала вихователькою в дитячому садку, згодом — у редакціях газет і журналів.

Ірина Жиленко охоче пише для дітей, розкриваючи у своїй поезії та прозі красу навколишнього світу, зігрітого людською сердечністю. Це — книжки віршів "Вуличка мого дитинства", "Казки буфетного гнома", повісті "Двічі по два дорівнює кульбабці" та "Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилитися номером".

Писати для дітей, вважає поетеса, — велика честь і велика відповідальність. Бо світ дитинства — це святкова казка, а маленька людина — дитина — це справжнє чудо, яке треба оберігати від негараздів і багато в чому вчитися у неї, щоб не зачерствіла душа, щоб не закрадалися в серце зневіра та байдужість.

Поезія Ірини Жиленко приваблює розмаїттям кольорів, емоційністю, душевною щедрістю, любов'ю до всього, що росте і цвіте на землі та в серці людини. А світ дитинства — це її вічне джерело сили, натхнення, мрій і фантазії, чудесного та чарівного на противагу сіробоуденному.

Невисока на зріст, з очима, веселими й сумними водночас, здивована дівчинка і мудра жінка, зі школярською стрижечкою, в якій проблискує сивина, — поетеса живе поряд із нами, дихає разом з нами одним і тим же повітрям часу, сподівається на кращу майбутню долю нашого народу та її майбутнє — дітей.

Люблю писати для дітей, та і як може бути інакше, коли я і сама — дитина. Так-так. Колись я була маленькою дитиною, а зараз я вже старенька дитина. Бо щасливі люди, у яких все їхнє життя — вічне дитинство. Люди, у яких очі — завжди подивовані й зачаровані красою світу Божого; які по-дитячому довірливо й радісно чекають на свого Синього Птаха щастя; для яких кожен ранок — свято початку світу, а смерті не існує взагалі.

Я вірю в людство, бо серед нас були (і довіку є!) прекрасні діти: Андерсен і Керролл, Гофман і Бредбері, Ліндгрена і Корчак...

Відомий дослідник казки О. Шаров писав: "Казка як двері у сенс буття. Стежте, щоб двері не зачинилися..."

Доросле життя складне. Але треба його прожити так, щоб не було соромно перед власним дитинством, перед його світлим і чесним поглядом.

Прочитайте виразно поезію "Жар-птиця".

Працюючи в малих групах, оберіть одне із запропонованих запитань і підготуйте відповідь на нього.

1. У чому особливість побудови поезії "Жар-птиця"?
2. Чи не краще було б Жар-птиці все життя прожити в золотій клітці? Яке народне прислів'я може підтвердити вашу думку?
3. Як змінилося все навкруги, коли казкова птиця вирвалася на волю? Як зустріли її люди?
4. Кого уособлюють "трьохсотлітня гава" і "вся вороняча сім'я"?
5. Що символізує Жар-птиця?

Представте відповіді класові. Ставте запитання всім групам і висловлюйте власні думки щодо їхніх відповідей.

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.

І як воно трапилось — хто його зна —
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця,
і враз освітилась
казково столиця.

Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішій, найкращій
мультифільмі.

Дорослим і дітям
яснішали лиця:

"Як хороше жити
під сонцем Жар-птиці!"

І тільки ота трьохсотлітня гава,
яка себе називала Павою
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-птицю непристойно
яскравою.

І вся вороняча орава
зчинила люту стрекотняву:
"Вона яскра-яскра-яскрава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться
тільки в клітці!"

Вже третій день — нема Жар-птиці.
І людям посмутніли лиця.

О, не сумуйте. Її нема,
бо — розумієте? — зима.
Жар-птиця ж — птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.

Ну, от і простудилась трішки.
Лежить вона терпляче в ліжку,
П'є молоко, клює родзинки,
чита "Барвінок" і "Мурзилку".

Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим гавам,
на новорічну радість нам!

Прочитайте виразно поезію "Підкова". Працюючи в парах, подумайте над запитаннями:

1. У чому проявляється казковість сюжету твору?
2. Що символізує в народі знайдена підкова? Як використала поетеса образ підкови у своїй поезії?
3. Спираючись на текст, визначте, які художні засоби допомагають читачеві уявити чарівні властивості незвичайної підкови. Повідомте свої відповіді класові.

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім —
фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: "Мамал!" —
Й крильцями дрижали.
А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...
Круг них світився то зелений сніг,

то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день
при дні, —
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і будь — віддам підкову
Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

25

Прочитайте виразно поезію "Гном у буфеті". Попрацюйте над запитаннями індивідуально:

1. Як ви вважаєте, чи й справді існують буфетні громи? Що небуденного, чарівного вміє бачити поетеса в повсякденному житті людини? Визначте головну думку твору.
2. Які думки і почуття пробуджують у вас поезії Ірини Жиленко? Обговоріть свої відповіді у загальному колі.

ГНОМ У БУФЕТІ

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуса хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком.
Гукав пустунам: "Ай-яй!",
слухняним давав шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.

Він любить какао п'ять,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.

Навчився він чемних манер
в одній маркізі з фарфору.
Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.

Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.
І прошу до мене на чай
разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, —
прислухайся! — чуєш? — завжди
клопочеться гном у буфеті,
бормоче, зітха, шарудить.

І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

Дехто з ваших однолітків мріє скоріше стати дорослим, а поетеса І. Жиленко стверджує, що "щасливі люди, у яких усе йде життя — вічне дитинство". Чи згодні ви з цією думкою? Аргументуйте свою позицію.

1. Які факти з життя і творчості Ірини Жиленко вам запам'ятались?
2. Які художні засоби застосовує поетеса у своїх віршах?
3. Як Ірина Жиленко розуміє дружбу, щастя та інші духовні цінності людини?

1. Напишіть лист-відповідь Ірині Жиленко.
2. Намалюйте, якою ви уявляєте Жар-птицю.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ (народився 1939 р.)

Як поет я виростав на традиціях рідної землі, народної обрядовості і Розстріляного Відродження. Мій учитель — Богдан-Ігор Антонич.

Ігор Калинець

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати основні відомості про життя Ігоря Калинця;
- ✓ коментувати роль метафори й порівняння в поезії "Писанки";
- ✓ пояснювати образне бачення світу в циклі поезій "Дивосвіт";
- ✓ розповідати про власне розуміння образів дощу, стежки, сонця, вітру;
- ✓ знаходити елементи казкового у творі "Хлопчик-фігурка, який задоволений собою";
- ✓ вигадувати нові пригоди цього казкового героя.

1. Кого з репресованих українських письменників, чії твори вивчали раніше, ви знаєте? Як склалася їхня життєва і творча доля?
2. За які "провини" влада переслідувала й засуджувала цих майстрів художнього слова?

Уважно прочитайте біографію Ігоря Калинця. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Що найбільше вразило вас у життєвій і творчій біографії Ігоря Калинця?
2. Чому багато поетичних збірок І. Калинця було видано за кордоном?
3. Лауреатом яких літературних премій є Ігор Калинець?

Представте свої відповіді класові.

Ігор Миронович Калинець народився 9 липня 1939 р. в Ходорові на Львівщині. Там він закінчив школу, змужнів і набрався снаги як людина і письменник. Сам поет про свою малу батьківщину писав так: "Ходорів — це не тільки мої дитячі враження й спогади, не тільки джерело натхнення — там були люди, що дали мені життя й виховали у здоровому національному дусі".

Ігор Калинець закінчив філологічний факультет Львівського університету, працював в обласному архіві, де, за словами поета, “збагачувався історичною пам’яттю”.

Першу книжку поезій “Вогонь Купала” було схвально прийнято читачами і літературною критикою. Але аж до 1991 р. всі нові твори поета потрапляли до українського читача вже лише із “самвидаву” — у рукописних списках, передруку. За свою громадянську позицію та участь у правозахисних акціях його з дружиною відразу було заарештовано і засуджено до шести років суворих таборів і трьох років заслання спочатку на Урал, а потім у Забайкалля.

Про ті тяжкі роки поет згадує так: *“Мучився, але не каюся — і радий з того, бо чую, що лишився людиною. Поезія допомогла вистояти... Зумів зберегти все написане...”*

Повернувшись із заслання, Ігор Миронович довгий час не міг працевлаштуватися. Колишнього політичного в’язня з великими труднощами нарешті прийняли бібліотекарем до районної бібліотеки м. Львова, а по двох роках — до Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника Академії наук України. На той час було створено 17 поетичних збірок, згрупованих у два томи: “Пробуджена муза” і “Невольнича муза”, що, “походивши в самвидаві”, вийшли друком у Варшаві (I том, 1991 р.) і США (II том, 1992 р.).

За кордоном друкувалися й інші книжки І. Калинця: “Поезії з України”, “Підсумовуючи мовчання”, дві книжки вибраного німецькою і французькою мовами, “Коронування опудала” англійською і французькою мовами та ін.

“Книжечка для Дзвінки” з циклом віршів “Дивосвіт”, присвяченим доньці поета, побачила світ у видавництві “Веселка” 1991 р. Ще одна книжка для дітей “Казки зі Львова” вийшла друком наприкінці 2001 р.

Ігор Калинець — лауреат літературних премій імені Івана Франка, імені Василя Стуса, міжнародної премії Антоновичів, Державної премії імені Т. Г. Шевченка.

Нині поет живе у Львові, працює редактором журналу “Свшан-зілля”.

Виразно прочитайте поезію “Писанки”. Об’єднайтесь у малі групи. Виконайте запропоновані завдання. Представте свої відповіді класові.

Перша група. Знайдіть у тексті вірша рядки, в яких розповідається про народження писанки. Як поет передає своє захоплення цим видом народного мистецтва?

Друга група. Знайдіть метафори і порівняння в поезії “Писанка”. Прокоментуйте їхню роль у вірші.

Третя група. Знайдіть у тексті поезії дієслова, які передають незвичайну красу писанки. Поясніть значення кожного з них.

Четверта група. Як поет змальовує найдорожчу у світі людину — маму? Наведіть приклади з тексту.

П’ята група. Що реальне, а що уявне в цьому вірші? Чому?

ПИСАНКИ

Виводить мама дивним писачком
по білому яйці воскові взори.
Мандрує писанка по мисочках
із цибулиним золотим узваром,
з настоями на травах і корі,
на веснянім і на осіннім зіллі —
і писанка оранжево горить
у філіграннім сплеті ліній.
То вже вона як дивовижний світ,
то вже дзвенить, як згусток сонця,

буяють буйно квіти у росі,
олені бродять в березневім соці.
І стилізовані сплітаються сади
у маєві густих обрамлень,
мереживом найтоншим мерехтить
геометричний космацький орнамент.
І я поплив у світ дитячих мрій
на білі коліскові оболоні...
Котились писанками ізгори
ясні сонця у мамині долоні.

1. Підготуйте характеристику образу мами у вірші "Писанки".
2. Прочитайте вірші циклу "Дивосвіт".

СТЕЖЕЧКА

Ходім зі мною, стежечко.
Обережно,
не зачепися за камінець,
переступи соломку
і під спориш не ховайся, —
все одно бачу.
А там,
за городом,
ого як ти виросла!
Сама біжиш,
через струмок перескакуєш,

батіжком по пилюці двьохаш,
за сунцею збочуєш,
топчеш горох при дорозі.
Коли б глянути, стежко,
он з тої гори
на всенький світ!

Тільки не поспішай:
така верчена ти,
як дзига.
Але ж світ красний —
голова крутиться...

БЛИСКАВКА

Живе собі королева —
королева темряви.
Кортить їй зазирнути
у дзеркало —
а темно. Зблисне
на мить світлом —
зазирне:

— Хто на світі найгарніший?
— Ви, Ваша темність, —
відкаже дзеркало
похапцем.

Заспокоїться королева
на часину.

Сказано, писана красуня.

ВЕСЕЛКА

Надягла Веселка
стрічок-стрічок,
як у свято.

Взяла коромисло
і пішла до річки.

Дорогою перестрів її

князенко Соняшник
із золотим черевичком
у руці.

Поміряла Веселка —
якраз на ніжку!

От вони й побралися.

КРИНИЧКА

Сплю глибоко-глибоко.
А ще глибше —
мати моя підземна.

Я їй про зорі розповідаю,
а вона — про коріння дуба.

Я їй про хмаринку,
а вона студеним молоком
мене поїть.

Я їй про метелика,
а вона

з водяного царства
русалку приводить.

А оце весняна калина
не хоче забрати з мене
свою подобу.
Тільки сонце
п'є та п'є
калинову воду
через золоті соломинки.

ДИМ

Втік дим від вогнища,
просто у синіх джинсах,
розпатланий,
та й подався у мандри.

Тільки спечену картоплину
прихопив.

По дорозі місто.

Сів у трамвай —
принюхується.

Зітхнула кондуктор:
— Осінь мені запахла.

Залоскотало водієві в носі —
повернув трамвай
і гайнув у гай.

“Я не в той трамвай сів”, —
подумав дим
і через вікно
вистрибнув.

1. Що таке міф? Які особливості міфотворення українського народу?
2. Як ви розумієте вираз “поетична символіка”?
3. Як і чому люди почали уособлювати явища природи, предмети навколишнього світу?
4. Що таке метафора? З якою метою вона використовується?

Відгукнувшись на прохання авторів підручника розповісти про створення циклу віршів “Дивосвіт”, Ігор Калинець написав для вас, шестикласники, лист. Прочитайте його.

Працюючи в малих групах, складіть лист-відповідь до поета від свого імені. Прочитайте його класові.

У другому класі моя дочка Звенислава (Дзвінка) залишилася у Львові без матері й батька, бо ми з дружиною були заарештовані за правозахисну діяльність. Ми захищали право нашої мови, літератури, культури, право нашого народу на повноцінне життя.

Дев'ять років (з 1972 по 1981 р.) ми були далеко на чужині. Нам хотілося хоч іздалеку долучитись до її виховання, вкласти в душу маленької дівчинки щось своє, дорогоцінне. Нам дозволялось надсилати до рідних на батьківщину лише два листи на місяць. Ось так листовно ми намагалися виховувати доню.

Я писав їй на різні теми: про квіти, кольори веселки, про історичні події, про мистецтво... Але спочатку були віршики про явища природи —

про все прекрасне, що навколо нас. Мені хотілося, щоб дочка після моїх віршів децю іншими очима подивилася на стежечку чи криничку, веселку чи дощик, росу чи хмаринку, місяць і зорі... Подивилася з подивуванням. Тому й назвав той цикл поезій "Дивосвітом". Я хотів заронити в душу дитини зеренце зачудування, яке б згодом виросло у велике диво. Як той камінчик з поезії "Камінь", який виріс у велику скелю з м'яким серцем завдяки доброті маленької дівчинки.

І ще одну мету я мав перед собою, складаючи "Дивосвіт". А саме — познайомити малого читача з незнаною формою віршування — верлібром. Бо знають усі діти-школярі, що вірш має строфи переважно із чотирьох рядків, які обов'язково римуються, і їх можна ритмічно прочитати, продекламувати, а то й самому скласти вірш. І от підрісиш, дитина сягне томик сучасної поезії, чи то світової, чи української. Зустрінеється з чудернацькими, на її гадку, віршами: ані строф, ані рим, ані звичної ритмомелодики... Хіба це вірш? О так, це вірш. Він називається "вільним", або французькою мовою — "верлібром".

Такі вірші будуються вільно: чи тільки на ритмічних повторах, чи тільки на якійсь ледве вловимій музиці... У таких віршах можуть бути (або й ні! Все — вільно!) розділові знаки. Замість них — паузи — відступи на папері чи то після слова, рядка, чи цілої фрази...

І важко це пояснити, і важко второпати. Правда? Хіба що треба усвідомити, потім звикнути, що є такі вірші. І вже не дивуватися, коли на них натрапите. А дивуватися треба тому, що можна так образно, навіть загадково, так гарно щось промовити до серця і без строфи, і без рими...

Моїй дочці полюбилися ці верлібри, а згодом і верлібри інших поетів. Правда, зараз я знову пишу для дітей "звичайним" ритмічним віршем.

Ірина Рамач

Об'єднайтесь у малі групи. Кожна група працює з однією поезією з циклу "Дивосвіт" і представляє результати своєї роботи. Відповідь групи побудуйте за таким планом:

1. Виразно прочитайте поезію.
2. Розкажіть, який настрій має цей твір, які почуття передає.
3. Поясніть, які метафоричні образи використовує автор.
4. Визначте, за допомогою яких художніх засобів поет створює особливий світ.

Розгляньте уважно репродукцію картини Ф. Кричевського "Дівчинка в голубому". Обговоріть у загальному колі свої враження від картини.

Ф. Кричевський
"Дівчинка в голубому"

Ігор Калинець продовжує яскравий і самобутній напрям у нашій поезії, пов'язаний з іменами Тичини, Антонича, Вінграновського. Це радісне відчуття себе частинкою світової гармонії, вміння вести діалог з усім, що тебе оточує, бачити світ по-дитячому вповні виявилось у віршах “Книжечка для Дзвінки”. У них основою образності є персоніфікація — вид метафори, коли предметам, явищам природи та поняттям надаються властивості людини. Персоніфікація також пов'язує поезію Калинця з фольклором, адже це не просто художній засіб, а спосіб світобачення. Так, у вірші “Стежечка” героїня — нежива істота — нагадує пустотливе, цікаве, залюблене у світ дівчатко, а дим, що втік від вогнища, можливо, родинного, “просто у синіх джинсах, розпатланий, подався у мандри...”

Напрочуд яскравий образ князенка Соняшника. Чим він не пара красуні Веселці, що нагадує дівчину, котра “надягла стрічок-стрічок, як у свято... і пішла до річки”? Невеличка мініатюра заворює і нагадує казку: “Дорогою перестрів її князенко Соняшник із золотим черевичком у руці. Поміряла веселка — якраз на ніжку”.

Дещо інша, більше “осучаснена”, образність поезії “Блискавка”, що теж нагадує казку-мініатюру про таємничу королеву темряви, котра присвічує собі блискавкою, аби зазирнути в дзеркало і перекоонатися у своїй неперевершеній красі.

Персоніфікований образ кринички у вірші “Криничка” єднає два світи — земний і підземний. Промовистим є і образ калинової води, яку п'є сонце через золоті соломинки.

Довірливий тон поезій Калинця створюється завдяки використанню пестливих слів, за допомогою деталей, що зазвичай характеризують поведінку дитини, як-от у вірші “Стежечка”, де вона “така верчена”, як дзиґа, у якої “голова крутиться” від “світу красного”.

Поезії Ігоря Калинця властиве яскраво виражене відчуття нерозривної єдності з природою, бо його кредо¹ — світ один.

За Наталею Мафті́н

Обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. Кого з поетів Ігор Калинець називає своїм учителем? На основі прочитаних віршів доведіть, що це справді так.
2. Образно висловте власне бачення стежки, дощу, блискавки, вітру тощо.
3. Пригадайте, які твори, написані вільним віршем, ви читали. Хто їхній автор?

1. Намалюйте ілюстрацію до однієї з поезій циклу “Дивосвіт”.
2. Прочитайте казку “Хлопчик-фігурка, який задоволений собою”.

¹ Кредо — основні погляди, переконання.

ХЛОПЧИК-ФІГУРКА, ЯКИЙ ЗАДОВОЛЕНИЙ СОБОЮ (Скорочено)

Ганнуса поверталася додому трамваєм. Була пізня осіння пора, вікна запотіли і на них можна було пальчиком намалювати що завгодно. То й дівчинка не втрималася:

Крапка, крапка,
дужок пара:
очі це
без окулярів.

Риска вниз —
то є ніс, а під ним
риска — рот:
риска груба чи тонка —
приховала язика.
От.

Потім коло
і два вуха —
голова без капелюха.

А від кола
аж додолу
роздвоїлась
довга тичка:
ноги це без черевичків.

Трохи вище
із боків
палки дві —
руки це
без рукавів.

Ось
закінчена картинка:
нарисована людинка.

Потім подумала — і домалювала людинці великі окуляри — вийшов досить пристойний Хлопчик, Хлопчик-Фігурка.

Виходячи з трамваю, Ганнуса почула:

— Дівчинко, подай мені руку, бо сам не зйду: можу загубити окуляри.

Ганнуса оглянулася: Хлопчик-Фігурка (далі будемо його скорочено називати Ха-еФ, але не Ха-Фе, як часто хочеться літеру Ф назвати) стояв поруч — вікно було чисте. Йому справді було важко зійти по східцях. Ганнуса взяла його за руку і вони опинилися на хіднику.

— Як ти, хлопчику, зійшов із вікна? — запитала дівчинка.

— А просто: узяв і відклеївся. Я не люблю возитися трамваями, щоб усі гапилися на мене: можуть і стерти, — пояснив він. — Краще візьми мене зі собою.

— Йти важко, бо мокро під ногами, — сказала Ганнуса.

— Ліпше залазь до мого наплечника.

Вона відчинила ранець — і Ха-еФ дуже спритно скочив у альбом.

— О, тут альбом для малювання! — вигукнув він. — Я поживу в ньому.

Яка дивна пригода трапилася зі мною, думала дівчинка, ніколи б не сказала, що нарисована людинка може ожити.

Удома перед сном Ганнуса пригадала про Ха-еФа. Вона вийняла альбом — хлопчик якраз умістився на аркуші, ніби його там нарисували. Що ж робити, міркувала школярка, чи вирвати аркуш, чи може вдасться Ха-еФа звідти вигнати. Бо за такий рисунок можна отримати одиницю.

— Хлопчику, чи ти можеш відклеїтися з альбому, отак як ти відклеївся з вікна? — запитала дівчинка.

— Звичайно. Але ж ти мені дозволила тут розташуватися. Я дуже полюблю альбому. Можеш мене навіть розмалювати кольоровими олівцями.

— Добре, розмалюю, — пообіцяла Ганнуса. — Але я хочу, аби ти забрався з альбому на урок малювання. Бо ще схоплю двійку!

— Як скажеш, — згодився Ха-еФ. — Але вже нехай переночую в альбомі. А, зрештою, хіба я не вартую п'ятірки?

— Авжеш, що вартуєш. Але спробуй довести це вчителю малювання! Дякуй, що я не примовляла, як деякі хлопчиська, коли рисувала: "Крапка, риска, крапка, риска — фотографія твого писка"! Тоді б ти не вартував доброї оцінки.

— Не будемо сперечатися, — сказав Ха-еФ. — Я вже нарисований і мені видається, що цілком пристойно. Дякую. Я задоволений собою.

Та наступного дня Ганнуса не мала й маленької хвилини, аби згадати про гостя в альбомі. Вона геть забула про нього, ніби то був сон. І коли вчитель малювання переглядав домашні завдання, то, розкривши Ганнусин альбом, засміявся:

— Ганнусю, що тебе потягло на дитячий рисунок? Чи, може, тобі меншенький братик нарисовував цю людинку?

Ганнуса почервоніла, але змовчала: в неї не було меншого братика.

— То я ... так бавилася, — відповіла вона. Це трохи було правдою, але не всією.

В усю правду вчитель ніколи б не повірив.

— Гаразд, — сказав учитель малювання. — За попередній малюнок "Зима на нашому подвір'ї" ставлю тобі п'ятірку. А забавляйся другий раз на окремому аркуші, а не в альбомі.

І на сторінці, де спокійно прилип Ха-еФ, що не подавав жодних ознак життя, учитель виписав великий червоний знак запитання.

"От, я тепер із червоним знаком запитання. Це надає мені таємничості, — запишався Ха-еФ. — Нехай думають про мене бозна-що, нікому не розкрию таємниці. Я задоволений собою".

Ха-еФ продовжував міркувати: "Але ж яка у мене таємниця? Нарисувала мене дівчинка на запотілій шибці — і все тут! Треба щось вигадати, щоб червоний знак запитання даремно не стовбичив на аркуші. Конче треба придумати собі загадкову історію". Ха-еФ надовго задумався: він мав час, поки Ганнуса добереться зі школи додому. Увечері вона вийняла альбом і стала розмовляти із Ха-еФом.

— По-перше, — сказала вона, — ти не виконав мого прохання: не покинув альбом на уроці малювання. Ти сам чув, що говорив учитель! Мені було неприємно вислуховувати його кпини. По-друге, я подумала, що ти не є насправді і що тебе в альбомі давно нема. Та, на жаль...

— Чому "на жаль"? — запитав Ха-еФ. — Я думаю, що на щастя! Адже не кожна фігурка, нарисована не кожною дівчинкою не на кожному трамвайному вікні, оживає. Хіба не так?

— О так-так! — згодилася дівчинка. — Оте "на жаль" у мене просто вихопилося. Перепрошую. Я пригадала клятий знак запитання в альбомі.

— Ніякий не клятий, — заперечив Ха-еФ. — Навпаки, він надав мені таємничості. Бо навіть сам учитель малювання, що закінчив Академію мистецтв, нічого не знає про мене. Інакше він не ставив би знак питання, а виписав би знак оклику!

— Оклику? — здивувалася Ганнуса. — Чому оклику? Той знак означав би, що рисунок саме враз.

— А я саме такий, — запевнив Ха-еФ. — Я задоволений собою! Я мав би бути в оточенні цих обох знаків: з одного боку, я не всім зрозумілий — тут і знак запитання. А з другого, я найдостойніший з-поміж хлопчиків-фігурок — тому і знак оклику. І тільки червоний.

— Можливо, що й так. Але я мусила б про тебе щось довідатися. Придумай собі біографію, — мовила дівчинка.

— Нема проблеми, — відказав Ха-еФ. — Залиш мене до ранку в напличнику. Чи можу я скористатися твоєю ручкою і зошитом? А також твоїм почерком?

— Користуйся на здоров'я, — байдуже згодилася Ганнуса. Вона не сприйняла всерйоз говорення Ха-еФа. Вона вважала, що він ні писати, ні читати не вміє. Адже його цьому ніхто не вчив. Навіть вона. Адже до цього він ніколи ніде не існував. Та й до школи не ходив. Хіба оце сьогодні. Але там азбуки не вчили, бо то уже не перший клас.

Ганнуса не подумала, що ось він не вчився ходити, а ходив, не вчився говорити, а розмовляв як дорослий. Словом, злегковажила собі дівчинка. А зранку, на уроці української мови, вона розгорнула зошит — і вжахнулася: кілька сторінок було списано зовсім її почерком, що й не розрізниш. Але ж я не писала, мало не заплакала вона.

Ось що було написано в Ганнусиному зошиті.

Автобіографія

Відразу пояснюю, що складне слово "автобіографія" складається із трьох неукраїнських частин, що означають: авто — сам, біо — життя, графія — опис, тобто сам описую життя. Або по-нашому — Мій життєпис.

Я походжу з далекої планети Хвігурія, де всі мешканці такі, як я — хвігурки. Наша планета вигідна для життя хвігурок, бо вся забудована довгими скляними стінами. Вона нагадує скляний лабіринт. До стін легко причіплятися. Отож, на одній такій стіні мешкав я з цілою родиною. Але щоразу більше нас ставало на планеті — не було вже де розміщуватися. Тоді наш володар Хвігурій Десятий зібрав Велику Раду Хвігурії, щоб вирішити, як далі маємо жити. Він промовив:

— Мої дорогі хвігуряни! Наша Хвігурія стає затісною — нас щораз густіше. Коли хтось покидає своє місце на стіні задля гостювання чи прогулянки, то немає певності, що, повертаючись, застане його вільним. Країна перенаселена. До того ж, у боротьбі за незайняте місце всі хвігурки вимішались. Отож, розпадається сім'я, родина, бо чужі хвігурки втискуються за найменшою можливістю. Також нема місця на нові скляні стіни. Настає чистий тобі Вавилон. Який же вихід із нашої сутужної ситуації? Або стерти частину хвігурок зі стін, або вислати частину нашого населення на інші планети, наприклад, на Землю.

— Вислати на Землю! — загуділа громада, бо ніхто не хотів бути стертим зі стіни — з лиця Хвігурії. Отже, із життя. Хоч і тісненько, а все-таки ліпше існувати, аніж не існувати.

Отож, кілька тисяч добровольців-хвігурян, у тому числі і я, подалися в космічні мандри. Я попрощався з рідними, хоч це було нелегко — вони в пошуку за вільним місцем були розкидані по цілій планеті. Прощання забрало декілька місяців — і ось я на Землі. Дорога була доволі довгою. Ми лежали спресовані у скляних штабелях. Коли наш космічний корабель

увійшов в атмосферу Землі (атмосфера — це повітря, яке огортає планету Земля), скло терлося об повітря, а від тертя стало нагріватися, аж плавитися. Ми вчасно повідтулялися — і порозсіювалися по усій землі. Я причаївся, невидимий, на трамвайній шибі, аж поки дівчинка Ганнуса не відновила моє існування, накресливши пальчиком мою подобищу — саме там, де я був. Тепер я замешкав у її альбомі.

Хлопчик-Хвігурка.

Ганнуса ледве встигла прочитати — коло неї стояла учителька української мови, що саме збирала для перевірки зошити з домашніми вправами.

[...] — Це ти сама, Ганнусю, написала оповідання?

Дівчинка ще дужче почервоніла і щось невиразно промугикала. Відповісти, що хтось написав у її зошиті її ж таки почерком, не годилося.

[...] — То я тебе вітаю, Ганнусю! Ти написала гарний твір. І без помилок. Правда, тепер в українській мові пишемо літеру “ф”, а не “хв”, як колись давніше вимовляли подекуди в народі. Молодець, що ти у слові “фігурка” пишеш “г”, а не “г”. Можливо, будеш письменницею, — похвалила вчителька.

[...] — В оповіданні бракує опису того хлопчика, — сказала вчителька, — не зовсім зрозуміло, як виглядають оті фігурки.

Дівчинка вийняла альбом і показала портрет Ха-еФа, який преспокійно, мовби нічого не трапилося, лежав нарисований. Богданко, який чувся трішки винним перед Ганнусею, попросив дозволу крейдою на таблиці нарисувати такого ж хлопчика. Це було дуже просто:

Крапка, крапка,
дужок пара:
очі це
без окулярів...
(і так далі)

Правда, потім він, хвилинку поміркувавши, дорисував і окуляри.

Вчителька запитала, чи дітям сподобалося оповідання, і всі хором підтвердили, що так.

— Отож, діти, як ви гадаєте: це казочка чи фантастичне оповідання?

— Мабуть, фантастичне оповідання, — сказала Соломійка, — бо там є про далеку планету Фігурію, про зовсім інший світ, аніж на землі.

— Добре, — згодилася вчителька. — Може, ще хтось спробує за вихідні скласти оповідання на вільну тему.

— Позич мені свого Ха-еФа, — попросила Ганнусю Соломійка. — Я буду дивитися на нього — і спробую щось вигадати.

— Бери, — радо погодилася Ганнуса. Вона вирвала аркуш із альбому і Ха-еФ помандрував у ранець приятельки.

Соломійка сиділа над рисунком цілий суботній вечір замість дивитися фільм про інопланетянина Альфа, але нічого цікавого не могла придумати. Правда, їй пригадалася печера в Дудниці, яку вона відвідала з пластунами на літніх канікулах. Звичайно, Соломійці не спало на гадку порадитися з Ха-еФом, бо Ганнуса не призналася навіть їй, що той уміє розмовляти і писати. І коли почула голос — то аж стрепенулася від несподіванки — говорив-бо Ха-еФ:

— Не журися, Соломійко, іди спати. Я щось придумую.

Може, мені вчувається, подумала дівчинка, напевно я задрімала над зошитом. Піду вже спати.

— Ні-ні! Ти не задрімала, — почувла Соломійка. — Це я Хлопчик-Фігурка. Я вмю розмовляти і писати життєписи. Хіба ти не чула мого життєпису з Ганнусиною зошита. Я даремно не отримую знаків окликів! До речі, червоним олівцем. Я задоволений собою!

— То це ти склав Ганнусине фантастичне оповідання? — зачудувалася Соломійка. — А Ганнуса не призналася...

— А хто б ще? — вигукнув хвалькувато Ха-еФ. — Я це роблю чудово — на п'ятірки зі знаком оклику. Тому не журися, іди до ліжка, бо вже пізня година. Чи дозволяєш мені скористатися твоїм зошитом і ручкою? І почерком?

— Дозволю, — відповіла Соломійка, дедалі зачудованіша.

— Дякую, — сказав Ха-еФ, але поки Соломійка не встала з-за столу, попросив: — Нарисуй на моєму аркуші червоним олівцем знак оклику для рівноваги зі знаком запитання, будь ласка.

Задовільнивши прохання Ха-еФа, дівчинка залишила аркуш на столі. А назавтра у зошиті було:

Мій другий життєпис

Татарська орда розтеклася, як повінь, по нашій країні: диміли села та міста, людей хапали в полон або ясир (це по-татарськи). Жителі втікали в ліси і дебри, ховалися по ярах і вертепах, шукали схову в печерах. Тільки ті, що вміли тримати зброю, збиралися у боярських дворах, щоб з'єднатися у загони для захисту.

До одної печери набилосся багато челяді: жінок, стареньких, дітей. Малий Івасик з іншими дітьми забився у темний куток. Від ватри, що палала посередині, відблиски миготіли по стінах. Івасик роздивлявся дивні малюнки, хоч, може, нічого дивного в них не було: хвігурки людей і тварин. Вони були різані у камені дуже просто, ніби по-дитячому.

— Тут, певно, колись мешкали люди і діти вирізали рисунки на стінах, — думав Івасик. — А, можливо, вони, як і ми, ховалися від ворогів.

Івасик пальцем водив по заглибленнях рисунків. Саме там і я, Хлопчик-Хвігурка, був нарисований у печері. Мені було приємно від теплого людського дотику. Здавалося, що я оживаю, починаю мислити і згадувати минуле. Ні, Івасик помилявся: то не діти нас рисували, а сивобороді жерці-волхви різали хвігурки, промовляючи якісь молитви-заклинання. Це було дуже і дуже давно, і я вже не міг пригадати, що то були за чудодійні заклинання. Та нам передавалася їхня чарівна сила. Тому Івасю, котрий торкався мене пальцем, теж сповнювався нею. Він виріс розумною і бобобоязливою людиною. Він жив довго в монастирі й писав мудрі книги, навіть сам вирізав рисунки на дошках. Це були дереворити, що ними, покритими хварбою, відтискалися ілюстрації у книгах. І підписувався він під ними як Іоан Печерський.

А ось зовсім недавно діти з товариства "Спадщина", що у Львові, відвідали нашу печеру. Один із них, освітлюючи собі дорогу ліхтаркою, ковзнув променем по стіні — він вихопив мене з п'тьми. І, коли він обмацав мене пальцем, мені здалося, що я перейшов у нього.

По мандрах у горах спадщанці повернулися до Львова. Хлопець, добираючись трамваєм додому, пальцем повторив мою хвігурку на вікні. Потім він вийшов, залишивши мене самого мандрувати містом. Та не надовго. Бо коли до мене усміхнулася школярка, я подався за нею до виходу з трамваю. Тепер мандрую на її аркуші з альбому і ці мандри мені до вподоби. Я задоволений собою.

Хлопчик-Хвігурка

— І це оповідання гарне, — похвалила вчителька на уроці літератури. Вона також вивела великий червоний знак оклику після слова “гарно”.

— Тільки ти, Соломійко, повторяєш Ганнусину помилку, пишучи “ф” через “хв”. Хто скаже, яке це оповідання?

— Географічне! — вигукнув поперед усіх Богданко. — Бо там розповідається про печеру в Дудниці.

— Дещо географічне, — згодилася вчителька. — А ще яке?

— Історичне, — мовила Ганнуса. — Там є про нашу історію, як у книжці Лотоцького “Княжа слава”.

— Та й пригодницьке, — додала Соломійка, — бо там ідеться про пригоди Хлопчика-Фігурки колись і тепер.

— Дуже добре, — сказала вчителька. — От бачите, такий невеличкий твір, але він одночасно історичний, пригодницький, географічний, а навіть, якщо ви згодні зі мною, і фантастичний.

На великій перерві Ганнуса і Соломійка замість тішитися, що їх усі, разом з учителькою, вважають авторами чудових оповідань, засумували.

— Що ж нам робити, Соломійко? — каже Ганнуса. — Адже ми нічого не написали. А неправда завжди вилазить боком. Напевно будуть і неприємності. Тільки наймося сорому.

[...] — Запхаймо рисунок із Ха-еФом Богданкові в ранець. Може, у нього в зошиті також з'явиться якийсь життєпис. А тоді буде нагода признатися. Бо вчителька напевно вже не повірить, що Богданко може щось написати.

Дівчатка втішилися такій гадці. Вкласти непомітно аркуш з альбому було не важко — ранець хлопця лежав відчинений: з нього неохайно стирчали зошити і книжки. Ледь заціпнувши його, Богданко помчав додому. До уроків і не думав братися: побіг до хлопців на подвір'я, потім читав свого улюбленого “Тома Сойєра”, врешті позабавлявся на татковому комп'ютері.

— Уроки зробив? — запитала мама, що пізно повернулася з праці.

— Угу, — невиразно відповів Богданко, а сам подумав, що на перервах повідписує домашні завдання.

Коли він вкладався спати, то виразно вчув голос:

— Я Хлопчик-Фігурка. Ти чого мене не вийняв із ранця?

— А хіба я тебе замикав? У моєму ранці тебе ніколи не було.

— Я вже півдня сиджу вапертий у твоєму ранці. Ти повинен був, роблячи уроки, наткнутися на мене і порозмовляти.

— Порозмовляти? — здивувався Богданко. — Ти ж нарисований, хіба ти можеш говорити?

— А що я роблю зараз? Сподіваюся, ти не оглух? — ображено відповів Ха-еФ. — До того ж, я вмію краще від тебе писати: без помилок і каліграфічно. Пишу я на п'ятірки зі знаком оклику! От!

— А що це таке калікофічно писати? — запитав хлопець. Він таки підвівся і витяг рисунок із торби. І як він туди потрапив, дивувався Богданко.

— Каліграфічно, — поправив Ха-еФ. — Каліграфія — це дуже гарне, акуратне писання.

[...] — Ти вмієш писати твори? — здивувався хлопець. — Хоч, правда, чого я дивуюся? Ти вмієш говорити і грати.

— Хіба ти, Богданку, не слухав моїх життєписів із зошитів дівчаток?

— Оце так! То ти утнув ці оповідання? А я думав... — не докінчив Богданко. Він був розчарований, що не дівчатка написали твори про Хлопчика-Фігурку. А він їх вважав письменниками.

[...] — Отож, пиши оповідання. Але не каліграфічно, а так, як я пишу. Я також хочу бути письменником. Моє оповідання має бути найкращим, — розкомандувався Богданко.

— Гаразд, — каже Ха-еФ. — Спочатку обведи мене кольоровими олівцями, бо хочу веселіше виглядати: я мушу бути задоволений собою. Тоді поклади мене до ранця на ніч: оповідання буде. Тільки дозволь мені скористатися твоєю ручкою і зошитом. І хоч я програв, все одно я задоволений собою.

І ось воно, оповідання:

Мій третій життєпис

Я жив у коморі-пам'яті комп'ютера. Там, можливо, тісно, а, можливо, не тісно. Бо я був і в той же час не був. Там я не виглядав хвігуркою. Але в кожну мить я міг стати цілим собою. Чи там був час?

Може був, а може не був — я не відчував нічого і не знав, чи минають дні і ночі. Я не бачив і не чув, що робиться поза мною. Навіть коли вмикали комп'ютер та вибирали різні інші програми, я про них абсолютно не здогадувався. Бо в мені нічого не діялося. Але, лише викликали програму зі мною, тобто коли посилали виклик по мене, я тоді отримував тіло, прокидався зі сну, в якому нічого ніколи не снилося. Навколо все теж оживало для мене. Напевно, так було не часто. Тож коли я став собою, намагався у хвилини появи на екрані не животіти, а жити повноцінно, не змарнувати ні секунди. І ще я думав, як не дати себе стерти з лиця землі (чи то з тротуару, як у грі, де мене вирисовувала дівчинка). Я так напружено думав, що моя думка, мої відчуття передавалися хлопчикові Богданкові, який сидів біля комп'ютера з мишкою у руці. Він, здається, вловлював їх розумом. Я часто гадав, як би то залишитися хвігуркою і після забави, не зникати у невідомості, а якось визволитися з комп'ютера на волю, опинитися у Богданковому світі. Я не хотів повертатися у ніщо. Мені хотілося самому водити мишкою.

Одного разу я почув, як Богданків татко розповідав йому про шкідливий комп'ютерний вірус, що поїдає усі програми і може стерти навіть мене. Тобто ні з мене нічого не залишилось би, ні з моєї гри також. І я уявляв себе лицарем, що вийшов на поєдинок із вірусом і побиває його списом на смерть. Може, тоді мені як переможцю дозволять не зникати, а жити вільно і вийти на волю — поза екран. Але то були марні сподівання.

Якось мені здалося, що Богданко вловив мої думки-бажання, бо у нього прохопилося:

— Як жаль мені Хлопчика-Хвігурку: його вічно стирають з лица землі. Я визволю його з цієї гри.

Він попросив свого татка, аби татко видрукував Ха-ефа на папері. Це робиться на диво просто. Відбивається на принтері (так називається друкарка, що пов'язана з комп'ютером) буквально за якісь секунди те, що є на екрані. Мій відбиток був побільшений у розмірі, наскільки він міг вміститися на аркуші паперу. Богданків татко сказав, що коли мою програму вкласти в іншій, ліпшої марки комп'ютер і принтер, то рисунок може вийти кольоровим. Але я радий навіть із чорно-білого друку. Краще бути вільним чорно-білим, аніж кольоровим у неволі.

Богданко втішився Ха-еФом на папері, він обвів рисунок кольоровими олівцями. Ось таким я тепер мандрую по білому світі, завжди задоволений собою.

Хлопчик-Хвігурка

Вчителька усміхнулася, прочитавши оповідання у Богданковім зошиті, заледве даючи собі раду з нерозбірливим почерком.

— Признайся, Богданку, хто тобі допоміг скласти цей життєпис Хлопчика-Фігурки? І що це за змова цілого класу писати тільки “хв” замість “ф”? — запитала вона. — Начебто рука твоя: більше ніхто у світі не має такого жакливого почерку.

— Я сам придумав оповідання, — невпевнено пробелькотів хлопець.

А тоді сталося щось дивне: у Богданка вирвалося якось несподівано навіть для нього самого:

— То написав Хлопчик-Фігурка!

Вчителька та й цілий клас недовіжливо глянули на хлопця — ще мить і всі стали б сміятися з такого жарту. Богданко на підтвердження витяг аркуш, той, з Ганнусиною альбому, на якому Ха-еФ був поміж червоними знаками запитання й оклику. Та несподіванка на цьому не скінчилася: з-за парт одночасно схопилися Ганнуса і Соломійка і так само разом проказали на цілий клас:

— І нам оповідання писав Хлопчик-Фігурка, але ми боялися признатися: бо хто ж у таке повірить?

Довелося усім повірити в існування Ха-еФа, що пише свої життєписи. До того ж через “хв”. Хіба це не доказ? Врешті сам Ха-еФ подав голос, запевнюючи усіх, що він напише кожному учневі свою біографію. Тільки істота, що задоволена собою, може це зробити, запевнив він на цілий клас.

Мені здається, що оця пригода трапилася тільки тому, що Ганнуса мала необережність дорисувати Ха-еФові на трамвайній шибці окуляри. Тому він такий розумний. Буває ж таке! Хіба ні?

1. Що таке літературна казка?
2. Які літературні казки ви знаєте? Хто їхні автори?

Об'єднайтесь у малі групи. Під керівництвом учителя кожна група інсценізує один із фрагментів твору.
Після виступу кожної групи глядачі ставлять виконавцям запитання за текстом, актори відповідають на них.

Обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. До якого літературного жанру належить твір "Хлопчик-фігурка, який задоволений собою"? Як у ньому поєднуються фантастичне й уявне з реальним світом?
2. Поясніть назву казки.
3. Як діти, герої твору, сприймають казкового хлопчика?

У малих групах:

1. Складіть усну характеристику Хлопчика-фігурки на основі його поведінки та пригод у реальному світі.
2. Усно складіть розповідь про нову пригоду Хлопчика-фігурки. Представте результати своєї роботи класові.

1. Які факти з життя Ігоря Калинця запам'ятались вам найбільше?
2. Чому поезію "Писанки" можна назвати метафоричною? Підтвердіть свою думку прикладами з тексту.
3. Як поетичний цикл "Дивосвіт" пов'язаний із народною творчістю?
5. Доведіть, що твір "Хлопчик-фігурка, який задоволений собою" є літературною казкою.

1. Усно складіть продовження пригод Хлопчика-фігурки.
2. Вивчіть напам'ять одну з поезій І. Калинця (на вибір).

ЕММА АНДІЄВСЬКА (народилася 1931 р.)

Еммі Андієвській дивовижним чином вдалося повністю зберегти один із найбільших скарбів кожної людини — дитинство і збагатити його культурою та життєвим досвідом дорослої людини.

Еммануїл Райс

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Емми Андієвської;
- ✓ виразно і вдумливо читати казку;
- ✓ пояснювати фантастичні елементи у творі;
- ✓ давати визначення поняття "притча";
- ✓ пояснювати прихований повчальний зміст казки;
- ✓ визначати головну думку твору;
- ✓ висловлювати власну думку про морально-етичні цінності, що допомагають бачити й розуміти красу світу.

1. Твори яких письменників української діаспори, письменників-емігрантів ви вивчали?
2. Що характерно для творчості цих літераторів?
3. Чому їхні твори довгий час не були доступними українському читачеві?

Працюючи в парі, прочитайте текст і складіть 3–5 запитань до нього. Поставте класові свої запитання й отримайте на них відповіді.

Андієвська-поет, Андієвська-прозаїк, Андієвська-художник... Три художні світи утворюють один неповторний чарівний світ, народжений уявою талановитого митця. Лауреат премій, неповторна художниця й автор 27 книжок поезії та прози, вона не перестає дивувати кольором, словом, художніми образами.

Народилася Емма Андієвська 19 березня 1931 р. в Донецьку. Змалечку її ретельно готували "на росіянку" — батько був відомим хіміком-винахідником, а мати, хоч козацького роду, але теж обрусіла.

Письменниця вважає, що свідоме українство прийшло до неї змалку, ще в довоєнному Києві, куди перед війною переїхала жити родина. І коли вона опинилась у чужомовному світі (спершу в Німеччині, потім у США, згодом остаточно поселилася в Мюнхені), вже ніколи йому не зраджувала.

Як зізнається сама письменниця, інколи їй здається, що якби вона писала німецькою, англійською, французькою чи російською мовою, то, певно, мала б значно більшу популярність у світі й читацьку аудиторію. Але вважала справою елементарної порядності творити саме тією мовою, яку в Україні довгий час нищили. Вона була й залишається українською письменницею, підкреслюючи: *"Я свою Україну ношу, як слимак свою хатку, я в ній живу — інакше би я пішла в інші культури, як багато хто з-поміж дуже талановитих людей"*.

Е. Андієвська "Південь"

Розповідаючи про свою творчість, Андієвська зізнається, що перше сприйняття світу в неї відбувається через око, лише тоді з'являється слово. Вважає, що кожен, хто творить, має це відчуття. Тому живопис, кольори мають великий вплив на її літературну творчість, а образне світобачення — на малярське мистецтво.

Один раз побачивши живописні полотна Андієвської — ніколи не сплутаєш їх ні з чіми іншими. І, що дуже важливо, ніколи їх не забудеш, бо вони

мають потужну добру енергетику, викликають добру усмішку, спонукають уяву, аби збагнути мистецький задум.

Працюючи з художнім словом, Емма Андієвська теж виходить за рамки стандарту, буденщини. Використовуючи фольклорну магію та сучасний модернізм¹, вона спонукає читача до образного мислення, уяви, щоб якомога повніше відобразити у творі дійсність, у якій завжди стоїть на боці добра, а зло впізнається відразу, хоч би в які шати воно вбиралося.

Андієвська написала для дітей збірку казок, що вийшли друком 2000 р. (Париж — Львів — Цвікау). Це не звичайні літературні казки. Це — казки-притчі з мораллю-висновком. Фантастичний погляд на життя,

¹ Модернізм — сучасний напрям у мистецтві.

притаманний письменниці, розкривається в них правдиво, “вирастає” з самої дійсності — доброї, лихої, різнобарвної. Дійсності, в якій добро повинно перемагати й утверджуватися.

Уважно прочитайте лист Емми Андіївської, написаний для вас. Обговоріть у парах:

- 1. Які думки й почуття викликало у вас це звернення?*
- 2. Що ви хотіли б запитати в письменниці?*

Представте свої відповіді класові.

Україна — чудова, прекрасна країна, а українці — красиві й талановиті люди. Коли я відвідувала Київ, готуючи в Українському домі навесні 1994 року свою виставку малярських робіт, то дійшла висновку: якби українці бачили себе моїми очима, то вони б краще розуміли, що то є любов до рідної землі, рідної мови, історії.

Я дуже люблю дітей — надію нашої нації. Люблю й ставлюсь до них з повагою і великою довірою, бо діти не зносять несправедливості, не зносять кривди, і це — чудово.

У дітей є неоціненний дар — первісне відчуття світу. І коли вони виростають, зберігаючи цей коштовний дарунок, то стають незвичайними, чудовими, сильними людьми. Людьми, які можуть перетворити світ, зробити його світлішим, добрішим, справедливішим.

Десять у 9 років я відкрила, що можу мислити. З того часу почуття справедливості і співчуття до інших увійшло в мою свідомість, спонукало до творчості, наповнило мене переконанням, що за будь-яких обставин людина повинна залишатися Людиною. Бо інакше навіщо ми прийшли у цей світ?

“Казкою про яян” я хотіла звернути увагу малого читача на навколишній світ і людей у ньому. Чому цей світ, ці люди саме такі, а не інакші? Я хотіла сказати, що людина олюднюється тільки тоді, коли вона говорить “ми”, “ти”... Якщо це не так, то вона нічого не розуміє в цьому світі, ніколи не досягне високих, благородних цілей.

Ніколи не будьте спрямовані лише на своє “Я”, зберігайте в собі бачення і чистоту помислів дитинства, і доля вам віддячить постійними новими відкриттями, яскравими емоціями, повнотою життя.

Емма Андіївська

- Притча — невелике прозове повчальне алегоричне оповідання про людське життя з моральним висновком.
- Розрізняють притчі релігійні (біблійні), народні та літературні. Вони використовуються з метою прямої настанови читачеві у питаннях людської і суспільної поведінки.
- За жанром притча споріднена з байкою. Так само, як і байка, вона має сюжет, діалог і мораль (висновок), але її зміст більш складний, глибокий, значимий, бо торкається загальнолюдських тем.

1. Обміркуйте лист Емми Андієвської та напишіть відповідь письменниці.
2. Прочитайте "Казку про яян".

КАЗКА ПРО ЯЯН

Колись пастушок, переплигаючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася од решти, посковзнувся й упав у глибочезне провалля. Коли він розплющив очі, то побачив, що лежить на площі великого міста, яке складається з вузьких довгих веж, що їх кожен будує на свій лад, бо ці вежі весь час завалюються.

Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порпався з кельмою серед купи каміння, й запитав, що це за місто, хто його мешканці й чи не можна було б щось попоїсти, бо він дуже зголоднів, наче кілька днів пролежав без їжі. Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік, дарма що козопас обійшов мало не все місто. Врешті вже зовсім зневірившись, що хтось дасть йому тут бодай окрайчик хліба, пастушок набрів на кволого дідуса, що порався біля найнижчої, напівзруйнованої вежі, й повторив своє запитання.

— Тут живуть самі яяни, — відповів нарешті старий. — Кожен яянин знає тільки своє "я" і тому запитань другої людини просто не чує. Я ж почув тільки тому, що мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхли й завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил.

— Я вам охоче допоможу, — радісно вигукнув пастушок, — аби тільки трохи щось попоїсти.

— Яянинові годі допомогти, — скрушно мовив дідок. — Ніхто не може догодити яянинові, бо тільки він сам усе знає і вміє, і то найкраще.

— Але ж людина мусить їсти, аби втриматися при житті!

— Усі тут харчуються власним "я". Коли воно вичерпується, яянин умирає, проте "я" кожного із яян таке невичерпне, що всі тутешні мешканці майже вічні. Мене опали немощі тільки тому, що я чужинець і справжнім яянином так ніколи й не став, хоч і прожив тут майже весь свій вік. Я ледве пам'ятаю, що на початку свого життя під час сварки на кораблі, де я виконував обов'язки юнги, я випав за борт і опинився в цьому місті.

— Але я зовсім не хочу ставати яянином!

— За рогом моєї вежі лежать кельми для новоприбулих, бери собі якусь і починай будувати свою вежу.

— Невже з цього міста немає виходу?

— Ще на початку, коли я щойно сюди потрапив, я здибав одного юродивого, який сидів біля каміння цієї вежі, котру я оце марно будую. Він повідав мені, що місто має сім брам і з кожної можна вийти, хоча досі жоден мешканець цього міста не міг відчинити брами з тієї простої причини, що ніхто з тутешніх насельників не спроможний вимовити коротесенького слова, що відчиняє ці брами.

— Яке ж це слово?

— Це слово знають усі яяни: звичайнісіньке "ти". Але коли хтось із яян, — а це стається так рідко, що про це ходять лише легенди, — отож

коли хтось із яян пробує вимовити “ти”, в устах яянина це чомусь завжди обертається на “я”, і тому брами не відчиняються.

— Я спробую, — мовив пастушок. — Ходімо разом, бо я тобі дуже вдячний за пораду, в мене померли батьки, і я хотів би подбати про тебе.

— Я вже застарий, і ноги вже не тримають мене.

— Я візьму тебе на плечі, і ми разом подамося далі.

— Я не пристосований до іншого світу, і час, відпущений мені вищими силами, добігає до кінця.

— Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям, — мовив пастушок, обережно садовлячи собі старого на плечі й простуючи до найближчої брами.

Перед брамою він низько вклонився й промовив:

— Вельмишановна брамо, чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити.

І брама вперше за все своє існування навстіж відчинилася, адже ніхто до неї так не промовляв, хоч цього вона чекала відтоді, як її вставили в мури цього міста, і пастушок побачив себе серед знайомих скель.

— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас і торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуса він намацав тільки мішок, по гузирі наповнений самоцвітами.

1. Що таке казка? Які відмінності мають народні та літературні казки?
2. Які особливості має притча?
3. Пригадайте твори письменника-емігранта Івана Липи, які ви вивчали у 5-му класі. Що в його творах від казки, а що від притчі?

Об'єднайтесь у малі групи, опрацюйте подані запитання. Представте свої думки класові, наводячи приклади з тексту.

Перша група. 1. До якої країни потрапив пастушок? Що було властиве її мешканцям? 2. Чи були яяни щасливими людьми? Чому ви так вважаєте?

Друга група. 1. За яких умов яянин міг покинути своє місто? Чому мешканцям ніколи не таланило це зробити? 2. Чому брама відчинилася перед пастушком?

Третя група. 1. Знайдіть у тексті фантастичні елементи, що допомагають визначити головну думку твору. 2. Доведіть, що твір Емми Андієвської — притча.

Четверта група. 1. Які слова є цільними для визначення теми і головної думки твору? Прокоментуйте їх. 2. Від чого застерігає, про що попереджає письменниця своєю казкою?

Висловлюючись по черзі в загальному колі, закінчіть речення: “Я вважаю, що основна думка „Казки про яян” близька для сьогодення, тому що...”.

1. Що ви запам'ятали про життєвий і творчий шлях Емми Андієвської?
2. Що таке притча?
3. Чому “Казка про яян” близька до притчі?
4. У чому повчальний зміст цього твору?
5. Які моральні цінності, на вашу думку, роблять життя людини гармонійним і щасливим?

1. Пофантазуйте: що робив би пастушок, якби заіржавіла від часу брама не відчинилась? Придумайте свій варіант фіналу казки.

2. Прочитайте вірш-притчу Е. Андіївської "Мистецтво дарувати".

Підготуйтеся висловити свої думки щодо алегоричного змісту твору.

МИСТЕЦТВО ДАРУВАТИ

— Нема часу! — сказав чоловік.

— Нема часу! — заголосила жінка.

— Я їм подарую час, —

Вирішив дзигар на нічному столику,

І зів'ялі троянди

Обернулись на пуп'янки.

— Знову ці додаткові навантаження! —

Поскаржився чоловік.

— Самі обов'язки й жодного просвітку, —

Обурилась жінка, кидаючи

Тарілку за тарілкою

На підлогу.

А переляканий годинник

Випурхнув за вікно

На найближчу гілку

Й, спостерігаючи купу

Потрощеної порцеляни,

Скрушно мовив:

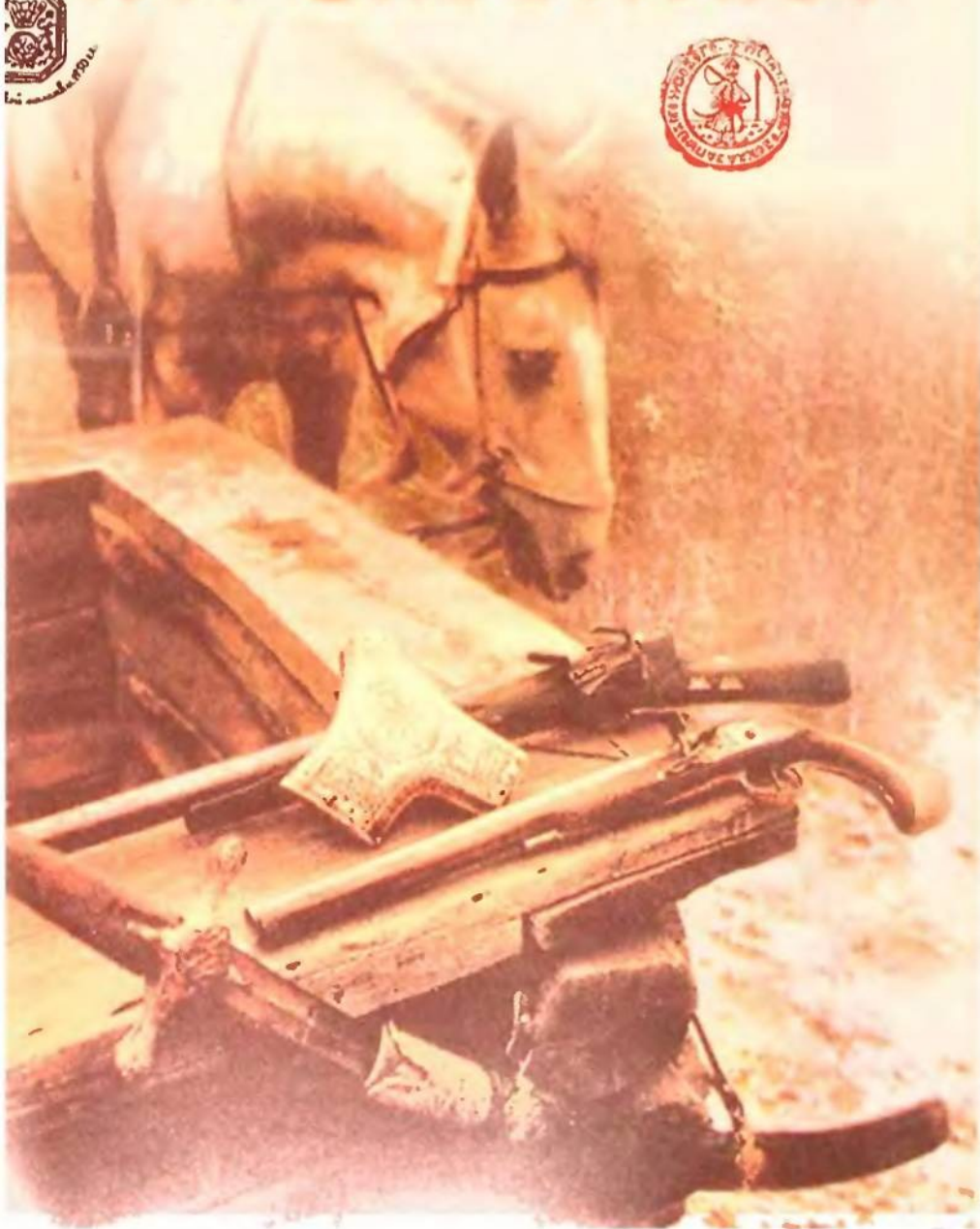
— Дарувати — велике мистецтво,

Якого ледве чи можна

Навчитися.

ПРИГОДИ ТА РОМАНТИКА

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

(народився 1930 р.)

Весела усмішка, інколи трохи лукава, часом іронічна, але завжди щира і близька дитячому серцю — це, так би мовити, сам дух Нестайкових оповідань.

Валентин Бичко

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про відомого у світі українського дитячого письменника;
- ✓ аналізувати поведінку та вчинки головних героїв трилогії "Тореадори з Васюківки";
- ✓ складати план характеристики образу героя;
- ✓ толерантно й аргументовано доводити свою думку.

1. Які пригодницькі твори українських і закордонних письменників ви читали? Які з них ви радите прочитати однокласникам? Чому?
2. Які твори Всеволода Нестайка ви читали? Чим вони вам сподобались?

Прочитайте біографію Всеволода Нестайка. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:

1. Яке дитинство випало на долю Всеволода Нестайка? Які враження назавжди закарбувалися в його пам'яті?
2. Чому у нього з'явилося бажання стати письменником?
3. Як відзначено творчу працю письменника?
4. Як ви розумієте вислів Всеволода Зиновійовича: "Письменник передусім повинен бути чесним, розуміти своїх героїв, любити їх"? Представте свої думки класові.

Понад п'ятдесят років працює в дитячій літературі Всеволод Зиновійович Нестайко. У 1954 р. в журналі "Барвінок" було надруковано перший його твір — оповідання "Шурка і Шурко". Сьогодні на книжковій полиці письменника — понад 90 видань на дванадцяти мовах світу, в яких живуть і діють щирі, неповторні герої з Країни Дитинства, створеної Нестайком.

За повість-казку "Незвичайні пригоди у лісовій школі" письменник удостоєний літературної премії імені Лесі Українки. Кінофільм, створений за повістю "Тореадори з Васюківки", здобув "Гран-прі" на Міжнародному кінофестивалі в Мюнхені та Головну премію на Міжнародному фестивалі в Австралії. Кінофільм "Одиниця з обманом" (за однойменною повістю) отримав премію на Міжнародному кінофестивалі в Габрово (Болгарія). У 1979 р. Міжнародною радою з питань дитячої та юнацької літератури пригодницьку трилогію "Тореадори з Васюківки" внесено до особливого Почесного списку Ганса-Христіана Андерсена як один із видатних творів сучасної літератури для дітей.

Сам Всеволод Зиновійович про своє бажання стати дитячим письменником писав так: "Всі болі розтоптаного війною мого дитинства

викликали жагуче бажання знову повернутися в те дитинство і спробувати пережити його по-іншому, по-новому, не так, як жилося, а так, як мріялося, — сонячно, весело, цікаво, з пригодами не трагічними, а комічними, радісними, щасливими”.

Народився майбутній письменник 30 січня 1930 р. в м. Бердичеві на Житомирщині в родині службовця. Його тато 1933 р. був репресований як колишній січовий стрілець і син уніатського священника. Мати приховувала від Всеволода правду про батька, врешті сказала, що він загинув, виконуючи державне завдання за кордоном. Але маленький хлопчик ще довго сподівався на щасливе повернення свого “засекреченого” тата й не хотів вірити в його загибель.

Рятуючись від голоду 1933 р., мама з двома дітьми переїхала до своєї сестри в Київ і почала працювати вчителькою у школі № 56.

Потім був 1941 р., два роки окупації, голоду, страху і нових втрат, Всеволод Нестайко не забув і досі. *«Ми не змогли виїхати, бо я знову захворів. Мамине серце розривалося навпіл. У Москві ж була моя сестра, що вчилася там в інституті. Два роки ми нічого про неї не знали. Навчання продовжував у підпільній школі, яку мама організувала для дітей: “Щоб не дуже відстали, коли придуть наші”». Згадує і відчайдушний мамин зойк, коли біля нього розірвався снаряд і він упав, засипаний землею. Та найстрашніша подія сталася на Куренівці, де Всеволод із товаришем рвали з ліщини горіхи. Тоді фашисти робили облаву на втікачів-військовополонених. “Жартівливому бистроокому Павлуші куля пробила скроню — він саме повернувся до мене, хотів щось сказати. Тільки вбивши Павлушу, німець побачив, що хлопець — дитина. І в мене вже не вистрелив. Ніколи було, поспішав...”*

Після війни Всеволод Нестайко екстерном склав іспити за дев'ятий клас і закінчив школу зі срібною медаллю. У 1947 р. став студентом філологічного факультету Київського університету. Ще навчаючись, почав працювати в журналі “Барвінок”, а 1956 р. побачила світ його книжка оповідань для дітей.

Нині письменник живе в Києві, готує до друку нові видання, радо зустрічається з маленькими та дорослими читачами своїх творів, молодими авторами, яким завжди з усмішкою доброї та мудрої людини нагадає: “Письменник передусім повинен бути чесним, розуміти своїх героїв, любити їх”.

Прочитайте лист Всеволода Нестайка, написаний для цього підручника на прохання авторів.

Уявіть себе ведучим телепередачі про Всеволода Нестайка як людину і письменника.

Спірайтеся на його біографію і лист. Як би ви представили його глядачам?

Мені було всього три роки, коли мій тато загинув. І я дуже добре знаю долю безбатьченка. Я пам'ятаю той відчай і страждання, коли мене, трирічного, хворого, мама змушена була замикати одного у квартирі, а сама бігла на роботу. Я годинами плакав попід дверима, чекаючи, поки

якась сусідка підійде з того боку і скаже кілька заспокійливих слів. Я був тоді маленький, худенький, до того ж ще й рудий. І однолітки, звичайно, мене дражили: "Рудий!", "Море горить!", "Руда кандала!"...

Коли мама спробувала мене віддати до дитячого садка, я ридав: "Горе мені з тобою і твоїм дитсадком!" У дитсадку я пробув лише два дні. І в школу у перший клас іти не хотів, але мусив. Правда, в школі мене рятувало почуття гумору і жевжукуватість¹. Але все одно я страшенно мріяв швидше вирости і стати дорослим. Дізнавшись, що коли діти літають уві сні, то це означає, що вони ростуть (а я часто літав уві сні), я вже о сьомій годині казав мамі: "Можна, я піду спати?"

Я був мрійливим хлопчиком, любив казки, і щоночі мені снилися фантастичні пригодницькі сні... Та тільки-но я закінчив четвертий клас, як почалася війна. І дитинство моє увірвалося. Для багатьох з нашого четвертого "Б" увірвалося і саме життя — я жив на Євбазі, і половина нашого класу загинула в Бабиному Яру.

Два роки я пробув в окупованому гітлерівцями Києві. Одне слово, щасливого безтурботного дитинства у мене не було. Коли я став дорослим (і, до речі, чогось перестав бути рудим) і почав працювати у дитячому журналі "Барвінок", мені страшенно захотілося повернутися у дитинство — догратися, досміятися. Я почав писати книжки для дітей. І, пам'ятаючи, як я тягнувся до радості, до сміху, до гумору, намагався писати якомога веселіше, цікавіше, якщо можна так сказати — радісніше. Сподіваюся, що саме такою радісною книжкою і є трилогія "Тореадори з Васюківки".

Одного разу я згадав свої щемкі невеселі дитячі почуття і якось сама собою написалася повість "Таємниця Віті Зайчика", яку я присвятив усім дітям з неповних родин. Словами бабусі Віті Зайчика, однієї з героїнь повісті, я їм хотів сказати: "Поки існує пам'ять, зайчику, людина не вмирає. Поки є ті, хто її пам'ятає, вона продовжує жити. І ще тобі скажу: ти ще маленький, не розумієш... Але є симпатія і є любов. Симпатію людина може викликати у дуже багатьох — з першого погляду. А от любов треба заслжити. Своїми ділами. Коли віддаєш іншому часточку себе. І твоє життя продовжує любов тих, кого вже немає..."

Я від усієї душі бажаю вам, дорогі мої, щоб ви ніколи не занепадали духом, щоб ви завжди вірили, що ваше життя обов'язково зміниться на краще, стане веселим і щасливим. Бо поруч живуть люблячі вас рідні люди, вірні друзі. Бо існує такий закон — хто наплакався в дитинстві, тому завжди усміхається Доля. Отож хай вам усім світить удень лагідне сонце, а вночі підморгують миготливі зорі, навіваючи фантастичні веселі сні. Літайте у тих снах! Ростіть, ростіть! Але не дуже поспішайте вирости! Бережіть кожну щасливу мить неповторного дитинства!

Григорій КЗ,

¹ Жевжукуватість — вертлявість, рухливість, легковажність.

Прочитайте назву трилогії та поясніть, як ви її розумієте. Про що і про кого йтиметься у творі?

Прочитайте початок першого розділу та обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. Чому не мала успіху ідея хлопців побудувати метро?
2. Що ви дізналися про героїв трилогії?
3. Опрацюйте "Вузлик на пам'ять" про основні засоби творення смішного (комічного).

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

Трилогія про пригоди двох друзів

Частина перша,
яку розкаже Павлуша Завгородній

*Надзвичайні пригоди Робінзона
Кукурузо та його вірного друга і
однокласника Павлуші Завгороднього
в школі, дома та на безлюдному
острові поблизу села Васюківки*

Розділ I

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич

[...] У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція "Клуна" — станція "Крива груша". Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізити — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почувли, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий другачка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: "Я — Ваня", а вийшло "Ява", чи то "Іван" у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте "Ява"

до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер товариш Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що "Волгами" з Києва приїжджають, тільки ахають.

"Ви, дедушка, абсолютний чемпіон", — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву "р" не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чоغتвал!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорить:

— Ми, — говорив, — з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: "Ондо, — каже, — Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні".

— Чув. Точно.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави. Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему "Виховання дітей у сім'ї". Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

Уявіть себе учасниками передачі "Театр перед мікрофоном". Оберіть виконавців ролей Яви, Павлуші й автора. Почніть виразно читати другу частину першого розділу трилогії за ролями, передаючи голосом емоції та почуття героїв. Через деякий час змініть виконавців.

Закінчивши читання, визначте, кому вдалося виконати ролі найкраще.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися "Тореадор"?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлучений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А потім — рраз! Бик — беркиці! І оплески.

— Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувалися зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнуче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загорів. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загорів на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашій Маньки теля і один риг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з одногого коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить “психічна”? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану заberi свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямився я.

— Стривай, — кажу, — годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. А то твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумают, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крилатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

[...] Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе “Кармен”, яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждет тебя-га любовь, там ждет тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас жде.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край ви-
гону, туди, де ставок, — далі від
людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб
не заважала, — сказав Ява, — і давай
починати.

Я не став сперечатись. Тим більше,
Манька у нас дуже нервова, їй краще
не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюш-
ка, підтягнув штани, взяв мого килим-
ка і, витанцьовуючи, навшпиньках
став підходити до Контрибуції.
Підійшов до самісінької морди і почав
вимахувати килимком перед очима. Я
затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція — анічирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях.

Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і що-
сили хльоснув її килимком. Контри-
буція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану
давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б
тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до
корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розго-
ну, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змогли,
килимком нервоно сіпався в руках — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-
от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької
уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором гля-
нула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: "Ідіть, хлопці, отсю-
дова. Не займайте мене".

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було
соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідти, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Ва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величезний ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабану. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабану лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизкій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помий. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невіддале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Спасибі тобі, корово!

Основні засоби творення смішного (комічного):

- використання у тексті твору недоречних омонімів, що призводить до смішних непорозумінь;
- використання слів і висловів, порівнянь жартівливого характеру;
- пестливі слова та гіперболи для посилення насмішки, кумедного в зображенні поведінки, рис характерів персонажів;
- опис ситуацій, у яких персонаж намагається вдавати з себе не того, ким він є насправді;
- підкреслення невідповідності дійсного та бажаного;
- надання словам протилежного значення, подвійний зміст висловлювань персонажів;
- урочистий тон розповіді в зображенні буденного.

Обговоріть у загальному колі запитання:

1. За що хлопці вдячні корові Контрибуції?
2. Як автор ставиться до своїх героїв? З чого це видно?
3. Які засоби комічного використовує письменник, розповідаючи про пригоди друзів?

1. Прочитайте закінчення першого розділу та дев'ятий розділ трилогії. Читаючи текст, звертайте увагу на засоби комічного.
2. Опрацюйте "Вузлик на пам'ять" про повість та пригодницький твір.

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж попросідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклаkli ми, присівши, — мов курчата перед шулікою.

— Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зіткнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Варава. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

[...] Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо у картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим "метром". Але довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо... підводного човна.

— Давай, — не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: — А з чого?

— Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби ... напівзатоплена.

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

— А дихать?

— Через перископ.

— А на поверхню як впливати?

— Баласт викинем і впливемо.
— А як водою залле і затопить?
— Ти що — плавати не вмієш? От іще! “Як? Як?” Дулю з маком з тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!
— Та ну тебе, — сказав Ява уже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілось.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задумливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: “Го!” Я люблю гокати у колодязь: таке “го” виходить — аж у вухах лящить. Такого “го” ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не “го”. От — і зараз...

— Го!...

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелось жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління.

Ми презирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— Так що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Значить, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— То, значить, я опускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутий.

— Ні, спустатимусь я. Я перший сказав. І ... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжемо он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взять вірьовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала одв'язана коза і негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім неважко попускати припиначку, і через якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: “Стоп! Хорош!”

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктуй! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками і почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої одриваються од землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил, — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов бульба з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив “товариш Собакевич” — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровенницького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен з плоскодонки навічно потонув у забутті...

До четвертого класу я з ним не дружив.

Він був уредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких шевйотових штанах. Мені мама тільки вранці у раймазі купила. І тими новісінькими штанами я у самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком — ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їсти му малину аж до старості. Але...

[...] Коротше, ми сиділи на баштані і хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друга, діда Вараву або, і вони заведуться про американських агресорів чи про реваншистів аж до смерку. Це вже точно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор "Атмосфера", що купив собі у сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто уже й не хрумкали навіть. Один тільки товстий Гришка Сало хрумкав — той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдались кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги — нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів — це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай — коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футболу кавуном грати — важко, ноги болять.

Пробували у "війни". Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт — во-рожу укріплену лінію. Взяли в руки по кавунів — це бомби, — підняли над головою і — ву-у-у! Летять наші радянські штурмовики-бомбовики. Підлітають — рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять врізнобіч осколки і шрапнель — чорні слизькі "сємочки", лється червона кавунова кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули — аж самим страшно стало й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

— Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

— І правда! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Стьопа Карафолька на гору кавунів і каже:

— Здоровеннєцька все-таки! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська.

І раптом підхопився:

— Пацани! А давайте зіграєм у фараона і єгипетську піраміду.

— Га? Що? Кого? — не розшолопали ми.

[...] — Виберемо серед нас фараона. Він умре, і ми його поховаємо. І піраміду зробимо. З кавунів.

— А що — це вещь! — у Яви загорілися очі. — Інтересно!

— Хлопці! Да ви що? Тю! — сказав я. — На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело — у похорон грати! Ха-ха!... Давайте краще у прикордонника і шпигуна. Я згоден шпигуном!

— Старик! Домовилися — все! — рішуче сказав Ява. — Давай щитатся, кому фараоном. Ну! Котилася торба з високого горба, а в тій торбі хліб-паляниця, кому доведеться, той буде... фараоном.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

— Старик! По-чесному! — сказав Стьопа Карафолька.

Це ми од київських мисливців навчилися говорити один на одного "старик".

Я зітхнув.

Я був страшенно невезучий. У що б ми не грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом, чи біляком. Коротше, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим. А я так любив наших! І завжди був ворогом.

— Старик! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везтиме! Точно! Є така прикмета! — заспокоювали мене хлопці. — Ондо Гребенючка на тебе задивляється.

— Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання! Триста лет! — з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Стьопа Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

— Ну, то що робить? — сумно спитав я.

— Значить, так, — швидко заговорив Стьопа. — Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменхотеп...

— Гаменхотеп, — байдуже сказав я.

— Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменхотеп! — звів руки до сонця Стьопа. — Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків Стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстерегла тебе, і от ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменхотеп вмирає!

Хлопці завили, як шакали.

— Ну, давай-давай — лягай і умирай, — під акомпанемент цього виття сказав Стьопа Карафолька.

Я ліг.

— Прощайся і... — махнув рукою Стьопа.

— Прощайте, — похмуро проказав я. — Не поминайте лихом. Пробачте, мо' що не так. Кланяйтесь мамі, тату, Галині Сидорівні і всім нашим.

— Обійдеться! Помирай, помирай швидше! — нетерпляче перебив Стьопа.

Я заплющив очі і голосно зітхнув — випустив дух.

— О люди! О народи! Великий Гаменхотеп сконав! О горе-горе! — так одчайдушно заверещав Стьопа, що мені самому стало страшно і жаль себе.

— Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменхотепа збереже для поколінь пам'ять про нього. За роботу, жалюгідні раби! За роботу!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені нема вже чим дихати.

— Гей! — скрикнув я. — Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

— Цить! — гаркнув Стьопа. — Не розмовлять. Мертвяк, називається! Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

— Е не, хлопці, так він і справді гигне, — чую раптом голос Яви. — Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився.

— А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, — почувися голоси.

— Як не вийде! Вийде! — закричав Стьопа. — Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидючи, а то й стоячи. Вставай! Вставай, Гаменхотепа! Тільки мовчи — ти мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла. Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихать можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була схожа на кавун.

Стьопа був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

— Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

— Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І тільки коли від хлопців лишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

— Хлопці! — безнадійно вереснув я. — Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменхотепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми наробили, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться і — кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбури в діда. Дід випустив з рук кийка і ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна і знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже й я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

- Ах, шелегейдики!
- Ах, шмарогузи!
- Ах, катові гаспиди!

Через кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були один механізм. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчують справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більш скріплена. Так би мовити, кров'ю. Бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

— А от Стьопа! Стьопа не такий! Стьопи там не було! Га? Не було ж?

Ми зціплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Стьопу! Хай! А я все одно знав, хто такий Стьопа, хто такий Антончик, а хто такий — Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи в світі!

Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на торттури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

- *Повість* — один з видів епосу, розповідний художній твір, у якому досить широко описується життя одного чи кількох персонажів протягом тривалого часу. Наприклад, повість В.Нестайка "Тореадори з Васюківки".
- Від оповідання повість відрізняється більш розгорнутим сюжетом, більшою кількістю подій у житті героїв, повнішою їхньою характеристикою, більшою кількістю другорядних і епізодичних персонажів.
- Найчастіше розповідь про життя героя в повісті ведеться або від особи автора, або від особи самого героя.
- Повісті, як і оповідання, завжди прозові.
- Твори із цікавим сюжетом, де описуються незвичайні події і непрості випробування, через які проходять герої, вважаються пригодницькими.
- Характери персонажів у пригодницьких творах розкриваються у різноманітних пригодах, незвичайних ситуаціях, перешкодах, які долають герої, виявляючи при цьому такі риси характеру, як сміливість, сила волі, кмітливість, різнобічні вміння та здібності.

1. Що таке повість?
2. Які особливості має пригодницький твір?
3. Які пригодницькі твори з курсу зарубіжної літератури ви знаєте?
4. Кого з героїв повістей Марка Твена нагадують вам Ява і Павлуша?

Ява і Павлуша — бешкетники чи фантазери? Визначте свою позицію. Зверніться до тексту розділів, прочитаних удома, і знайдіть епізод, що підтверджує вашу думку. Представте свою позицію класові, починаючи зі слів: "Я вважаю, що вони бешкетники (фантазери), тому що ...", і коротко перекажіть обраний вами епізод.

Вислухайте думки своїх товаришів.

Працюючи в малих групах, оберіть одне з наведених нижче запитань та обговоріть відповідь на нього:

1. Які риси характеру Яви розкрилися в епізоді на баштані?
2. Як повівся Стьопа у скрутний для хлопців час? Про що це свідчить?
3. Як ви розумієте вислів: "Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських"?

Висловлюючись по черзі в загальному колі, продовжте речення:
"Я хотів би (не хотів) мати таких друзів, як Ява і Павлуша, тому що..."

1. Напишіть короткий твір-роздум "Мій справжній друг".
2. Прочитайте наступний розділ тексту.
3. Запитайте у батьків або знайдіть в енциклопедії інформацію про діячів мистецтва, чиї імена згадуються у тексті цього розділу.

Частина друга, розказана знову-таки Павлушею Завгороднім

НЕЗНАЙОМЕЦЬ З ТРИНАДЦЯТОЇ КВАРТИРИ АБО ЗЛОДІЙ ШУКАЮТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Розділ I

"Е", — сказали ми з Явою

Я поправляю бакенбарди, спинаюся навшпиньки і дивлюсь у дірку в завісі. І серце моє мліє і зупиняється...

Не я перший дивлюсь у дірку. До мене у таку саму дірку зазирали, мабуть, і Щепкін¹, і Станіславський², і Тарапунька, і Штепсель³... Тисячі артистів усіх часів і народів дивились у дірку в завісі. І так само спокійно й весело вмоцувалися глядачі по той бік завіси — у залі. І так само скакали дрижаки у душах по цей бік завіси — на сцені. Надто — коли прем'єра.

А у нас сьогодні прем'єра.

— Посунься! Дай я!

¹ Щепкін М. С. — видатний український та російський актор.

² Станіславський (Алексєєв) К. С. — видатний російський театральний режисер і актор.

³ Тарапунька (Тимошенко Ю. Т.), Штепсель (Березін Ю. Й.) — українські естрадні артисти гумористичного жанру.

Чиясь спітніла гаряча щока рішуче одпихає мою голову від дірки. Це — Стьопа Карафолька. Іншим разом я, може, й не подарував би йому такого нахабства, може, навіть і по шиї дав би, але зараз у мене нема для цього енергії. Вся енергія моя іде на хвилювання.

У звичайному стані, дихаючи, людина спершу вдихає, потім видихає. А коли людина хвилюється, вона, по-моєму, тільки видихає. Весь час тільки видихає — не вдихаючи. І де береться для цього повітря в грудях — я не знаю.

Я ходжу по сцені і видихаю.

Може, ви думаете, що я один ходжу і видихаю? Авжеж... Ондо — х-хе... х-хо... х-ху... х-хи... Всі артисти ходять і видихають. І здається, що саме од цього вітер гуляє по сцені, хитає декорації, полоще завісу, куряву здіймає з підлоги. Якби наш сільський клуб був не цегляний, а гумовий, він би роздувся як ота первомайська кулька, і давно лопнув би, і всі ми полетіли б у космос — разом з декораціями, з баяністом Мироном Штепою, що дограє зараз останню перед початком польку-кокетку, з морозивницею Дорою Семенівною, з усіма глядачами.

Глядачі!.. Ох, глядачі!.. Грім на вашу голову! Ще зовсім недавно це були такі милі, такі близькі хороші люди, які завжди могли допомогти, поспівчувати, підтримати. Микола Іванович, дід Варава, дід Салимон, за клубом Андрій Кекало, тітка Ганна, баба Маруся, Грицько Чучеренко, тато, мама. Вони за тебе в огонь, у воду — куди хочеш!

А тепер... Навіть рідна мама тепер не мама, а глядач.

Не було жодної живої душі по цей бік завіси, яка б не хвилювалася. Від учительки літератури Галини Сидорівни, художнього нашого керівника, до гундосого третьокласника Беті Башка (за метрикою Петі Пашка), який одкривав і закривав завісу. Всі хвилювалися. Але найдужче хвилювалися ми — я і Ява. Нам було чого хвилюватися. Бо то ми заварили усю цю кашу, ми придумали той театр.

Ми з Явою — Станіславський і Немирович-Данченко оцього нашого сільського МХАТу (чи пак, ВХАТу).

— А що?! А що?! — вимахуючи перед моїм носом руками гарячкував восени Ява. — Хіба ж такий театр можна вшкварити! На весь район!.. Справжній МХАТ! Тільки то Московський, а наш буде — Васюківський художній академічний театр... ВХАТ... А що?! На гастролі їздитимемо... Ондо МХАТ недавно повернувся з Се-Ше-А. Хіба погано?

Та мене не треба було вмовляти. Я був Немирович-Данченко. Вмовляти треба було Галину Сидорівну та інше шкільне начальство. Проте й Галину Сидорівну не довелося вмовляти. Вона одразу підтримала нас:

— Молодці, хлопчики! Правильно! Я давно хотіла організувати драмгурток, та все якось не зберуся. Ну, раз ви ініціатори, то складіть список усіх бажаючих. Хлопці ви енергійні — будете старостами гуртка.

Ми дуже поважали себе того дня. Ми навіть ні разу не гигикнули і не копнули нікого ногою. Серйозні й солідні, ми ходили по класах і складали список — довжелезний, на два з половиною метри список. Спершу записалася майже вся школа. Добре, що потім, як це завжди буває,

дев'яносто процентів відсіялося. Ми так захопилися, що навіть не всіх хотіли записувати. Колі Кагарлицькому Ява сказав:

— Дуже ти якийсь... тихий!.. Не видно тебе й не чуть ніколи. Тебе й на сцені не почують.

І тільки побачивши, як побуряковів від образи Кагарлицький, Ява змилостивився:

— Хіба що статистом будеш, юрбу гратимеш... — і записав.

На першому засіданні гуртка вибирали п'єсу. Вибирали довго. Десятки п'єс перебрали.

[...] Нарешті Галина Сидорівна сказала:

— Поставимо "Ревізор" Гоголя. По-перше, це не про любов. По-друге, за програмою, отже, це нам навіть дуже корисно. По-третє, це просто надзвичайно весела і хороша річ. І ролей багато, якраз усім вистачить.

Ми тут же прочитали "Ревізора", і він нам дуже сподобався. Комедія — отака!

Як добре поставити — пупа порвеш.

Почали розподіляти ролі. І отут вийшла раптом заковика. Я і Ява, як Станіславський і Немирович-Данченко, як ініціатори цієї справи, звичайно, цілком законно хотіли грати найголовніші ролі. Причому однакові. Але найголовніша роль була одна — Хлестаков². Я вважав, що ця роль якраз для мене. Сам Гоголь пише, що Хлестаков — "тоненький, худенький... без царя в голові... неспроможний зупинити постійної уваги на якій-небудь думці...". Ну, коротше кажучи, що там казати...

Але Ява сказав:

— Пхе!.. Гарненько придивись на себе в дзеркало, і ти сам зрозумієш, що ти схожий на Хлестакова, як свиня на коня. Тільки й того, що дві руки, дві ноги й голова. Хлестаков — це ж в-вогонь! Це ж, знаєш... Це — о!

І він став у позу, — задер носа і відкопирив губу.

— Ха! — сказав я. — Дивіться на нього! Ой, не можу! Хлестаков! Якесь опудало, а не Хлестаков! Крокодил якийсь!.. Ану пусти! Пусти, кажу, сорочку! Бо як дам!

Роль Хлестакова Галина Сидорівна віддала Колі Кагарлицькому.

Скрутно було і з іншими головними ролями. І городничий Антон Антонович Сквозник-Дмухановський був один... І суддя Амос Федорович Ляпкін-Тяпкін — один. І попечитель Артемій Пилюпович Земляніка — один. І...

І все-таки "Ревізор" — геніальна п'єса. А Гоголь — геніальний письменник. Він знав, що ми з Явою гратимем у "Ревізорі", і написав дві ролі — Добчинського і Бобчинського. Геть однаковісінькі. Спеціально для нас. Щоб ми не сварились. Ролі, звичайно, не зовсім головні. Але ви не думайте — без Бобчинського і Добчинського нічого не було б. Все у п'єсі без них пішло б шкереберть. Не було б п'єси. І не грав би Кагарлицький Хле-

¹ "Ревізор" — видатна комедія М. Гоголя.

² Хлестаков — головний герой комедії "Ревізор".

стакова. Бо це ж Бобчинський і Добчинський вигадали, що Хлестаков...
ревізор. Отож-бо...

Коли ми з Явою це зрозуміли, ми одразу помирилися.

Почались репетиції...

Ох!..

Чомусь у нас з Явою ніколи не було сумніву, що ми дуже талановиті.
Як артисти. Вже що-що, а різні вибрики, різні штуки-викабуки робити
ми вміли. Пх!.. На все село були знамениті.

Але на репетиціях з нами сталося щось неймовірне. Ми самі себе не
впізнавали. Це були не ми. Це були два якихось слимаки, дві мокриці,
два мішки з половою. Ми раптом зрозуміли, що одне — говорити слова, які
ти сам придумав, жартувати і "ламати дурочку" (як каже мій батько), і
зовсім інше — говорити слова не свої, а які треба по п'єсі, тобто грати роль.

Ми не говорили. Ми жували гумові мертві слова. І нам було гидко.
Було кисло в роті і холодно в животі.

— Нічого, — підбадьорював себе й мене Ява. — На прем'єрі ми себе
покажемо. Ми як дамо, як дамо!

— Еге, дамо... дулю з маком, — безнадійно бубонів я.

— Панікер нещасний! На репетиціях у великих артистів не виходило...
Ти ж знаєш... Пам'ятаєш, Максим Валер'янович розказував. Держись!

Я держався з останніх сил. Ще спасибі Гоголю, що він пожалів нас і
не дав Бобчинському і Добчинському більше слів. Бо ми б зовсім загинули.
Ми з тими словами, що були, не могли впоратися.

Це було гірше за будь-які уроки. Для нас вивчити вірша з літератури
— завжди мука була. Так у віршах хоч рима за риму чіпляється, до-
помагає запам'ятати. А тут — проза. Нема за що зачепитися. Поки у
папірець, де роль переписана, дивишся — слова ще якось держаться ку-
пи. А тільки папірець сховав — враз слова розбігаються, як таргани по
припічку, і у голові порожньо, аж гуде... Але з папірцем грати на сцені
не можна. Якщо артисти ходитимуть по сцені з папірцями, як промовці
на трибуні, буде не спектакль, а конференція. А ми не конференцію зби-
ралися показувати, а "Ревізора" Гоголя.

— Яво, — зітхав я, — давай усе-таки вчити ролі. Диви ондо, як
Карафолька зубрячить! По чотири години щодня за клунку бубонить.
І Кагарлицький уже місяць гуляти не виходить. Теж зубрячить.
А Гребенючка навіть кіно двічі пропустила.

— Що-о? Щоб я зубрячив?! Ні-ка-да!.. Зубрьожья — то для дурнів, для
нездатних. А ми з тобою хлопці способні. Обійдемося без зубрьожки. Да-
вай-но краще над емблемою подумаєм. У МХАТі чайка на завісі, і нам щось
таке треба. Крижня чи дику гуску. Чи півня зозулястого... Га? Як ти думаєш?

— А я знаю?

— Ну, ми про це ще подумаємо, час є.. А зараз гайда у берег, я там
лисячу нору назвав, може, виженем рудохвосту.

Я зітхав і тягся за Явою.

Минали дні..

— Яво, — казав я через тиждень. — Ой, давай учити слова, голубе! Бо я нічогоісінько з своєї ролі не знаю.

— Та! — махав рукою Ява. — В крайньому разі будемо з тобою грати під суфлера¹. Качалов² завжди грав під суфлера. А суфлер у нас — будь здоров!

Це був єдиний вихід. Суфлер у нас справді знаменитий! Кузьма Барило. Чемпіон школи по підказках. З останньої парти підказує — ніби у самісіньке вуха шепоче.

[...] Прем'єри нашої все село чекало так нетерпляче, ніби виступу найкращого столичного театру. Особливо після того, як на репетиції побував дід Салимон. Ми його не запрошували. Він зовсім випадково попав на репетицію (лагодив у клубі стільці, а тут ми прийшли). Спершу дід Салимон на нас уваги не звертав, стукав собі молотком. Тоді чуємо, стукання припинилось — прислухається дід. Ми саме роздраконювали першу дію, де городничий Стьопа Карафолька, дізнавшись від Бобчинського і Добчинського (тобто від нас з Явою) про ревізора (Колю Кагарлицького), дає вказівки поліцейському (Васі Деркачу).

Городничий Карафолька стояв на сцені, випнувши зроблене з подушок пузо, і хрипким басом (де тільки він у нього брався!) говорив:

— Квартальний Пуговіцин... він високий на зріст, то хай стоїть для благоустрою на мосту. Та розкидати нашвидку старий паркан, що біля шевця, і поставити солом'яну віху, щоб було схоже на планування. Воно чим більше ламання тим більш означає діяльності градоправителя. Ох, боже мій! Я й забув, що під тим парканом навалено на сорок возів усякого сміття. Що це за поганий народ! Тільки-но десь постав який-небудь пам'ятник або просто паркан — чорт їх знає, звідки й нанесуть усякого сміття!

Тут у п'єсі написано "зітхає". Карафолька за всіма правилами зітхнув, зробивши при цьому паузу. З тієї паузи негайно скористався дід Салимон, якому, видно, давно вже кортіло висловитися.

— От щучий син! — на весь зал гаркнув дід. — От же ж спеціаліст! (То чомусь було у діда найлайливіше слово!) Окозамилювач чортів! Ну точнісінько наш колишній голова Припихатий! Той теж такі штуки одмочував, як начальство з області приїхати мало... Правильна п'єса! Молодець автор! Знає життя...

Того ж дня все село заговорило про майбутню виставу.

[...] Якби цього вечора якийсь злодій забрів у наше село, він міг би спокійнісінько, не криючись, підряд виносити все з хат і, не кваплячись, вантажити на віз чи що у нього там було б... Дома, в хатах, не тільки не лишилося живої душі — навіть собаки збіглися з усього села до клубу і влаштували тут свої собачі вечорниці.

[...] Дзень! Дзень! Дзень-ь-ь-ь! По серцю різонув третій дзвінок.

В залі гасне світло.

1 Суфлер — працівник театру, який під час репетиції чи вистави підказує акторам текст ролі.

2 Качалов (Шверубович) В. І. — видатний російський актор.

— Ану! Ану! Ану! — кишкає нас (тих, хто не повинен бути на сцені у першій яві) Галина Сидорівна.

Завіса із скреготом розсувається (вона у нас, як той цепний собака, — на залізних кільцях по іржавій дротині біга).

Все!

Почалося.

Тепер подітися нікуди.

— Я запросив вас, панове, щоб... — чути вже городничеський голос Стьоши Карафольки.

Я стою за лаштунками, заплющивши очі і притискаючи до грудей кулаки, і шепочу: “Все буде гаразд! Усе буде гаразд! Усе буде гаразд!” Як заклинання.

Ех, дурний я, що не вивчив жодної молитви! А мене ж баба вчили! Як би зараз згодилося! Хоч я й піонер і не вірю, звичайно, але... Отаке в мене було, коли я вперше зважився стрибнути з вершечка верби у річку! Я стояв на сукові і дивився вниз, а серце моє вже давно одірвалося і, вискочивши з грудей, летіло у воду, а я все ще стояв, вчепившись руками в гілляку, і не міг одірватися, а памороки мені забивало, і в животі тенькало, і... Але ні!

То були іграшки, а не переживання. Я з радістю стрибнув би зараз не те що з верби, з телевізійної київської вежі, аби тільки...

— Га-га-га! — гримонує реготом зал. От бісів Карафолька! У нього вже й на репетиціях смішно виходило...

“Ну нічого, спокійно, спокійно! Все буде гаразд! Все буде гаразд!.. От як зараз зареочуть — все буде гаразд!..”

— Га-га-га!

“Ну, от! А я, дурний, боюся!..”

Все ближче, ближче, ближче...

От уже зараз, зараз...

Як тільки Карафолька скаже... О!.. О!.. О!..

“Так і ждеш, що зараз розчиняться двері і — шасть...” У мене всередині щось клацнуло, я сіпнувся всім тілом і разом з Явою вискочив на сцену.

— Надзвичайна подія! — одчайдушно гаркнув Ява.

— Несподівана новина! — одчайдушно гаркнув я.

— Що? Що таке? — сполошилися всі, хто був на сцені. Вийшло дуже переконливо. Зал завмер.

— Непередбачена справа, — гаркнув я. — Приходимо в готель...

— Приходимо з Петром Івановичем у готель, — перебиваючи мене, гаркнув Ява.

В залі мертва тиша.

“От ми молодці! Ну ж ми молодці! Все гаразд!” — промайнуло у мене в голові. Я переможно дивлюсь у залу, бачу десятки очей, спрямованих на мене... І...

— Е! — гекаю я, перебиваючи Яву (я добре знаю, що повинен зараз сказати “Е”). Але далі... Ніби враз хтось у вухо мені — ххху! — і все з го-

лови моєї через друге вухо — фіть! — і голова моя стала порожня-порожнісінька, як дірка. І жодного в ній словечка. Не те що там з ролі Добчинського, а взагалі жодного — наче я теля і не знаю людської мови. Тільки оте “е” в голові й зосталося і лунко перекочується там, об череп стукаючись.

— Е! — гекаю я ще раз. І дивлюсь на Яву. А він дивиться на мене. І я раптом розумію, що він теж... Що й у нього все з голови — фіть! — і нема...

— Е! — гекаю я втретє.

І дивимось.

— Е! — гекаю я.

— Е! — гекає Ява.

І знову дивимось... У залі вибухає регіт. Всі думають, що так і треба.

Ондо й баба Триндичка розтягла у посмішці свого беззубого рота, і ніс у неї торкається підборіддя, і обличчя стає сплюснутим і вдвічі меншим, ніж звичайно (скільки-то років вона не сміялася!)

— Га-га-га! Го-го-го! Гу-гу-гу!.. — реве зал.

Кузьма вистромив голову із суфлерської будки і, широко роззявляючи рота, по складах підказує, що мені говорити. Здавалося, глухий зрозумів би його. Вже й городничий Карафолька підказує, і поштмейстер Сашко Гузь. У перших рядах уже теж зрозуміли, і навіть хтось із публіки, почувши Кузьму, й собі почав підказувати.

Я чую окремі слова, але вони розбігаються, як неслухняні вівці, і я, мов отой невдаха-пастух, не можу зібрати їх до купи. Якби в мене зараз спитали навіть: “Як твоє прізвище?” — я, мабуть, не зміг би сказати.

А в задніх рядах все ще регочуть, думаючи, що так треба по п'єсі. І крізь регіт чути чийсь вигук: “От молодці! Ну й молодці!”

Це вже занадто!

Більше витримати я не можу.

Я рвонувся з місця і, збивши по дорозі якусь декорацію, кинувся геть зі сцени...

Я біг по безлюдному селу навмання, не розбираючи дороги, і вітер свистів у моїх бакенбардах.

І тільки коли я опинився за селом, у верболозі, над річкою, я впав на траву і качався, і стогнав, і землю гриз від ганьби, від сорому, від горя. А коли через кілька хвилин перший приступ відчаю минув, я побачив, що поряд зі мною качається, стогне і землю гризе мій друг Ява — Бобчинський.

Ми не сказали один одному ні слова. Ми глянули один одному в вічі і тільки тепер зрозуміли, що ми нарobili. Ми не тільки провалилися самі, знеславили себе на все село. Ми провалили весь “Ревізор” Гоголя. Таку п'єсу провалили! Бо як ви вже знаєте, хоч які неголовні герої Бобчинський і Добчинський, а так побудована ця геніальна п'єса, що без них ні тпру ні ну — нема ходу п'єсі ніякого. От ми зараз втекли, а там все зупинилося. Навіть уявити важко, що там діється... Скандал... Паніка... Бо ж не можуть дізнатися городничий Карафолька та всі інші чиновники, що в готелі живе Хлестаков — Кагарлицький, якого треба прийняти за ревізора. Сказати це повинні були ми, Бобчинський і Добчинський. Крім

нас, ніхто цього зробити не може. Ніхто. І вмерла п'єса. Нема п'єси. Розгублено стоїть на місці талановитий Карафолька, не знаючи, що робити. І всі інші персонажі стоять, як у тім'я вдарені. А за сценою, так і носа не показавши, страждає ще талановитіший Коля Кагарлицький. Ах який же він був Хлестаков на репетиціях! І де ж у нього те бралось... А раніше таке ж тихе і непомітне було! Ми його й за хлопця не мали. Ні тобі з верби у воду стрибнути, ні тобі з рогатки вікно вибити. Носа у книгу впхне і сидить під грушею нищечком. А на сцені таке виробляв, що аж-аж... І тепер ніхто цього не побачить.

І зоотехнікова прапращурка баба Триндичка, яка раз на сто років вирішила культурно розважитись, подивитися спектакль — попленталась додому на піч цвіркунів слухати. Невдоволена і похмура розходиться публіка по хатах, лаючи на всі заставки примхливе і непевне театральне мистецтво, яке так залежить від навіть найпоганючих акторів.

А ці актори лежать зараз голічерева на траві, дивляться у небо, де глузливо підморгують їм зірки, і страждають. На весь космос, на весь Всесвіт страждають.

Ну як тепер показатися людям?! Як подивитися їм в очі? Як взагалі жити на світі після цього?! Ой, що ж ми наробили!..

Лишенько!

І нащо ми придумали отой ВХАТ на свою голову!

Жили ж собі спокійно й весело.

Чого нам треба було?

У Се-Ше-А захотілося на гастролі? Вінків лаврових? Аплодисментів? Шмидрики нещасні! Маєте тепер аплодисменти по пиці!..

1. Що означає аббревіатура ВХАТ?
2. Що ви знаєте про таких письменників і діячів культури, як В. Шекспір, М. Гоголь, К. Станіславський, В. Немирович-Данченко?
3. Хто такі Тарапунька і Штепсель?

Працюючи в малих групах, підготуйте відповіді на запитання:

1. Чим приваблював хлопців театр?
2. Яку п'єсу вирішили поставити учасники драматичного гуртка? Чому саме її? Які ролі отримали Павло і Ява?
3. Як поставилися до прем'єри односельці й чому?
4. Чому вистава провалилася? Хто в цьому винен?
5. Як хлопці сприйняли свій неуспіх?
6. Що ви порадили б хлопцям, аби не сталося провалу вистави?
Представте свої відповіді класові.
У загальному колі визначте: сміх автора добрий чи дошкульний?
Підтвердіть свої думки прикладами з тексту.

1. Намалюйте портрет одного з героїв твору.
2. Прочитайте ще один розділ трилогії.

**Частина третя,
яку розказав уже Ява Рень**

*Таємниця трьох невідомих, або повість
про те, як посварилися Іван Васильович
з Павлом Денисовичем і що з того вийшло.*

**Розділ XXV
УСЕ! КІНЕЦЬ! Я ДАРУЮ ВЕЛОСИПЕД.
“ЗАГАЗА ЧОГТОВА!” Я ВИДУЖУЮ**

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка і читає журнал “Барвінок”.

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував без чверті десять, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила з стільця:

— О!.. Любий бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру “р”.

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб з маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, всі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, любий бгатику, їж! — сказала вона солодким голосом.

Я насторожився. А коли вона втретє сказала “любий бгатику” (“Любий бгатику, спегшу пгоковтни таблетку”), це вже мене зовсім збентежило.

“Любий бгатику!” Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене “загаза чогтова”, “так тобі й тгеба”, “щоб ти гозбив свою погану могду...” І раптом — “любий бгатику!”

Кепські, виходить, мої справи. Може, й зовсім безнадійні. Може, я вже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сил, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. От голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яєчню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: “Їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їється і п’ється. Добре кушай і будеш, як бугай”.

— Яришко, дай іще шмат хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Тю, ти ж іще цього не з’їв?! —

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала в палець масла і поклала на стілець. Писнула і побігла за піч сміятися.

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивись, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Ячню з тим першим шматком хліба я вмаламував досить швидко і легко. А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Півтарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру і хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл. Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталось. “Ну, все! — з жахом подумав я. — Уже й їсти не можу. Не приймає організм їжі. Все! Капець мені! Кришка!”

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухавсь, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі одинока яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабіючого організму.

О! Кольнуло у боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають.. Ех, жаль — нема Павлуші. Хотілося б з ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сіялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придуркуюсь.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

— Яришко, — зітхнув я і замовк.

Вона підійшла ближче. Личко її стало трохи серйознішим.

— Яришко, — вдруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, благородне й велике, що говорять тільки перед смертю.

— Яришко, — сказав я нарешті тихо й врочисто. — Візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його...

І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Серйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я одвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму і, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди непристойно, завжди протиприродно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш...

І зараз, подарувавши велосипед Яришці, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, вже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє умиряюче серце. Так востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіки прощаючися з козаком....

Я витягся, як мрець, склав на животі руки і приречено втупився у стелю.

Я ждав приходу смерті.

Годинник на стіні невмолимо одцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна. Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату і швидким кроком наблизилась до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, зосереджено, строго. Я завмер в безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилася і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислухувала хворих просто так, вухом, без всякого лікарського причаудалля. І, тільки вислухавши мене, вона сказала весело:

— Молодець! Все гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гаразд! — буркнув я. — Оно вже й їсти не можу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яєчно, бачу, прийняв твій організм, і сиру півтарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, раз температури нема. Дозволю тобі сьогодні встати хвилини на десять-п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... "Організм не приймає!" — вона усміхнулася. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови й одвернувся. Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять. І все-таки після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руку одпустило. І серце забилося бадьоріше.

Смерть поки що відступила. Мені навіть здалося, що я почув, як вона, загримівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи, може, то загримів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій? Велосипед? Який же він мій? Нема в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

“Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмиреш і не будеш дурнем”, — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

“Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж...”

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров’я, люба, дорога, се...

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі спиці повибивати можна! Ну і хай вибиває, її велосипед — може зовсім його розбити. Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі тепер хвилюватися. Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Стьопа Карафолька, гад, на велосипеді, — коротше, всі, всі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох. Мда... Тоді вже краще вмерти! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! “Україна”. З багажником, з фарею, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед. Був!..

У дворі знову задеренчало. Доламує!

Серце моє розчахнулося від болю.

“Дозволяю тобі сьогодні встати на десять-п’ятнадцять хвилин”.

Я підвівся і сів на ліжку. Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу і вмиру. Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла по подвір’ю. На лобі в неї полум’яніла здоровеннєцька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І, видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубовий ковбок, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, котра ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки і з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушно закричав я. Хай я умру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім враз насупила брови і мовчки почала вибиратися з-під велосипеда. Встала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом:

— Думаєш... думаєш.. я тобі повірила, що ти подагував? Я знала, що ти жартуєш... загаза чогова!.. — І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. “Загаза чогова...”

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки, і зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене. Сумнівів не було — я видужував.

Дорога Яришко, любя моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

1. Назвіть головних і другорядних героїв трилогії.
2. У якій послідовності треба характеризувати образ літературного героя?

Обговоріть у загальному колі запитання:

1. Як хвороба Павлика вплинула на його стосунки із сестрою?
  2. Про що свідчить благородне бажання хворого подарувати Яришці велосипед?
  3. Як Яришка насправді ставиться до свого брата? Відповідь обґрунтуйте, спираючись на текст.
  4. Які епізоди з цього розділу викликають у вас сміх? Якими художніми засобами цього досягає письменник? Наведіть приклади з тексту.
- Об'єднайтесь у четвірки і визначте, кого з головних героїв — Павлушу чи Яву — ви будете характеризувати.
- Працюючи в парах (вашої четвірки), складіть характеристику обраного героя, використовуючи приклади з тексту.
- Продовжте спільне складання характеристики героя в четвірці, обмінюючись своїми думками.
- Представте характеристику героя класу.
- Об'єднавшись у малі групи, прочитайте лист народного художника України А. Василенка. Роздивіться ілюстрації художника (с. 169, 189). Дайте відповіді на запитання:
1. Чи потрібні ілюстрації до дитячих художніх творів? Чому?
  2. Що є найголовнішим у роботі художника з текстом твору?
  3. За що художник А. Василенко дякує долі? Чому?
- Обмінюйтесь своїми думками у загальному колі.

Дослухаймося до думки фахівців

Робота художника-ілюстратора книги — надзвичайно відповідальна і важлива. Особливо це стосується книг для дітей.

За своє довге творче життя я проілюстрував багато книжок різних авторів. Особливе місце серед них посідає чудовий літератор і неперевершений дитячий письменник Всеволод Зіновійович Нестайко.

Мені пощастило ілюструвати його твори. Останній раз — “Робінзон Кукурузо” — повість з трилогії “Тореадори з Васюківки” для видавництва “А-баба-галамага” Івана Малковича.

Описані в цій книжці події, герої, легкий гумор дуже імпонували мені. Працювати з текстом було настільки цікаво, що іноді я немов розчинявся у ньому й сам ставав одним із героїв книжки, повертався в чудову країну дитинства. Цей стан, на моє переконання, найголовніший у роботі художника. Бо коли твір сприймається як дійство, у якому ти сам береш участь, коли ти співпереживаєш думкам і почуттям персонажів, живеш їхнім життям, то працюється легко й захоплююче.

Спасибі долі за зустріч із творчістю такого автора, як Нестайко, з ним самим — чудовою, цікавою та дотепною людиною. Дякую йому за тепле ставлення до мене, як художника. Здоров'я йому міцного та довгих літ у творчості та житті. А вам, юним читачам, нових щасливих вражень, вірних і щирих друзів, радісного сприйняття довколишнього світу, здійснення мрій та прагнень.

Народний художник України А. Василенко

Так, це важливо, щоб книжка тішила, щоб вона сама прилипала до рук.

“Тореадори з Васюківки” — це геніальний твір. Це єдиний твір з української літератури, що занесений, як літературний шедевр для дітей, до почесного Міжнародного списку Андерсена... “Гаррі Поттер”... , хто знає, що з ним буде там, за 20–30 років. Це дуже цікаві книжечки і варто прочитати їх для читачького навику. Але “Тореадори з Васюківки” — це одна із вічних книжок ... видана і перевидана в нас мільйонними тиражами і все одно улюблена і дефіцитна, перекладена двадцятьма мовами світу...

Поет, видавець Іван Малкович

Це не “Гаррі Поттер”, це набагато краще! Книга “Тореадори з Васюківки” була написана в шістдесяті роки минулого століття, але її популярність не минає.

Завжди маєш кілька книг, поява котрих у твоєму житті супроводжувалася якимись ліричними моментами; ці книги від початку потрапляли не просто до твоєї бібліотеки, вони потрапляли до твоєї пам'яті... Очевидно, такі книги називають улюбленими, їх навіть не обов'язково перечитувати, головне — про них пам'ятати.

Я, наприклад, дуже добре пам'ятаю, як свого часу — в моєму дитинстві — мені подарували “Тореадорів з Васюківки” і як жадібно я їх прочитав... Дивно, що цю милу й симпатичну книгу ... я нещодавно перечитав і зрозумів, що всі ці двадцять років я займався чимось не тим, потрібно було частіше перечитувати “Тореадорів”, тоді менше дурниць набрав би, так мені здається. Книги, від яких тобі добре, треба час від часу перечитувати, інакше що ж тоді й читати.

Письменник Сергій Жадан

ВІКТОР БЛИЗНЕЦЬ (1933–1981)

Віктор Близнець подарував нам чародійний ліхтарик своїх творів. Світло його торкається і ще буде торкатися багатьох душ, навчати любити світ, в якому ми живемо.

Олександр Буценко

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Віктора Близнеця;
- ✓ переказувати найцікавіші фрагменти повісті "Звук павутилки";
- ✓ характеризувати світ, у якому живе Льонька;
- ✓ складати план характеристики образу Льоньки;
- ✓ знаходити в тексті образи, що передають ідеї та почуття автора;
- ✓ пояснювати, що таке підтекст;
- ✓ дискутувати про прихований зміст образів твору;
- ✓ висловлювати власне розуміння безсмертя, добра, вічності та краси.

1. Що таке повість?
2. Що таке ліричний твір?
3. Як ви розумієте вислів "лірична проза"?
4. Які твори Віктора Близнеця ви читали у молодших класах? Чим вони вам сподобались?

Опрацюйте в парах біографію Віктора Близнеця та обговоріть відповіді на запитання:

1. До якого покоління українських письменників належав Віктор Близнець? Що було характерним для їхнього дитинства, змужніння, подальшого творчого шляху?
2. Який вплив на виховання й духовний зріст майбутнього письменника мала природа рідного краю, родина, батько Семен Хомич Близнець?
3. Які риси характеру Віктора Близнеця відзначали його побратими по перу? Представте результати роботи класові.

"У маленькому степовому селі Володимирівці я побачив світ, далекі імлисті обрії, сиві полинові рівнини, що нагадували хмаристе небо і тонули у ньому. Небо й степ — оце й заповнило душу, все моє життя — мабуть, до смертного часу. Степ, і небо, і спека, і курява на шляху, і хлопчачі далекі мандри — цього не забути ні в сні, ні в лихоманці". Так згадував про своє перше подивування і захоплення світом неперевершений майстер художнього слова, автор чудових повістей і оповідань для дітей Віктор Семенович Близнець.

Майбутній письменник народився 1933 р. в селі Володимирівці на Кіровоградщині. Точна дата його народження не відома, бо у війну архівні документи згоріли, а мати лише пам'ятала, що її четверта дитина побачила світ напередодні Великодня в голодний 1933 рік. Тому, коли Віктор пішов до школи, у метриці записали приблизну дату — 10 квітня.

У школі хлопець вчився старанно, багато читав, писав вірші. З атестатом зрілості і золотою медаллю за відмінне навчання юнак приїздить до Києва і вступає на факультет журналістики Київського університету імені Т. Г. Шевченка. Закінчивши його 1957 р., Віктор Семенович обирає свій шлях у літературу, працює в редакціях газет, журналів, у видавництвах.

Письменників часто запитують, хто найбільше вплинув на формування їхньої свідомості й життя як літераторів. В автобіографії Віктор Близнець на це відповідає так: *“Питаєте про впливи, про літературне навчання... Одна людина була для мене і Шекспіром, і Котигорошком, і Сагайдачним. Це — мій батько. Він для мене — жива історія з усім минулим, сучасним і майбутнім... Він був для нас першою книгою, першою школою, відкривав для нас землю батьків, її родильні муки і весільні торжества. Для нас, малих, це було причастя до святині, до тайни нашого земного бога”*.

Повість *“Звук павутинки”*, що вийшла друком 1970 р., мала величезний успіх у читачів. Поетично сприймаючи світ очима дитини, що живе у той прекрасний і неповторний час, коли все відкривається вперше: сповнене чудес довкілля, почуття відповідальності й гідності, дружби і любові, милосердя і вечорового смутку, — письменник написав в епіграфі твору такі рядки: *“Присвячую цю книгу трав’яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які відкриває нам дитинство”*.

У 1974 р. було видано ще одну повість письменника — *“Женя і Синько”*. У ній ідеться про життя підлітків, про їхні проблеми і прагнення, захоплення, взаємини з батьками і друзями.

За повість-казку *“Земля світлячків”* Віктору Близнецеві було присуджено літературну премію імені Олександра Копиленка.

Рано пішов з життя великий митець слова і правдолюб Віктор Близнець. Йому було лише 48 років, коли серце не витримало болю від переживань, несправедливості, жорстокості, пов’язаних з подіями в Афганістані... Та живуть його твори. Їх захоплено читають діти й дорослі, бо вони допомагають пізнавати світ, учать бачити красу, робити добро, любити життя.

“... Він був серед нас. Єдиний. Неповторний. Незамінний. Він умів розмовляти з небом і землею. Він був чарівником. Його послав нам Всевишній, щоб зупинити руку зла і вигукнути всьому людству: „Для чого вбивати живе?!.. Протріть свої очі. Та ось же вона, земля світлячків!.. Озовіться на звук павутинки!” — так у захопленні й водночас з болем написав про Віктора Близнеця у своїй передмові до останнього видання творів письменника поет Петро Перебийніс.

Прочитайте перший уривок тексту повісті *“Звук павутинки”* вголос *“ланцюжком”* (по черзі). Після закінчення читання своєї частини той, хто читав, підсумовує її зміст, відповідаючи на запитання: *Що відчуває, про що думає, фантазує Лялька в певний момент свого життя?*

Якщо наданий коментар вас не влаштовує, ви можете задати учневі додаткові запитання для з’ясування змісту прочитаного.

ЗВУК ПАВУТИНКИ

(Фрагменти)

[...] Сонячне кіно!

Мати думає, що вранці я сплю, і зачинає віконниці. Хай зачинає — так ще краще. Бо в одній віконниці, щоб ви знали, є маленьке вічко. Там був сучок, він, мабуть, висох, розхитався й випав, і зробилось у дощці кругле віконце — дучко. Крізь те дучко падає у хату довгий жмут проміння.

Це моє кіно. Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навскоси, од вікна до печі. А за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилась пільма. Наче хтось сколотив її — піднялись дрібненькі пушинки. Вони виходять із темряви і на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, плывуть одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашій хаті живе стільки малечі... Ви не смійтесь, ви краще придивіться — вони живі. Бачите: їх сила-силенна, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим. Бо це не прості, це Вишневі Пушинки. Так, так, саме Вишневі.

Коли квітнуть сади, і тополі стоять у білому пусі, немов обліплені ватою, і кульбаби світять під хатою жовтими сонечками, — ось тоді Вишневі Пушинки живуть у саду, на волі. Вони сидять у чашечках квітів, білі-білі клубочки. Вітер колише їх, сонце зігріває, бджоли годують медом. А потім: одцвітають вишні, опадає пух із тополі, мати відчиняє вікно, і Пушинки із сумом перебираються в хату.

Бува, прокинешся вранці, а скрізь — на підвіконні, на лаві, на долівці — повно білого пуху, білого цвіту, жовтого пилку. А на тій порожі — кволі й холодні Пушинки; вони ледь ворухаться, розповідають-ся хто куди.

До нової весни ховаються Пушинки у темних закутках. Бо їх, маленьких, може і дощ прибити, і вітер зав'язати, і комар задушити.

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жевріє промінь, виходять на світло і починають свої забави.

Гляньте, які вони чемні й поважні. Гуртом, поволеньки виступають із темряви, маленькі живі клубочки. Все більше й більше їх прибуває на світлу галявину. І кожна Пушинка обходить своїх подруг, низенько присідає й каже: "Вишневих снів тобі, сестро!"

Освітлені сонцем, вони мерехтять, немов зірочки. Їх безліч, їх густо, як маку, і всі рожево зблискують, снують і роються в пільмі, сплітаючи свої сліди в химерне мереживо.

Вони танцюють.

Чуте? "Дзинь... дзинь... бом..." То грають краплі води.

Падаючи, краплі натягують струни, Пушинки торкають їх, і бринить у хаті синя джерельна музика.

Снують Вишневі Пушинки, мерехтять, кружляють на світлі — танок маленьких принцес!

Та раптом — що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, в глухі закутки.

Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі випливла чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки вийшла на світло. Я теж подумав — пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: "Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!" І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних...

— Ви що? — крикнув я з-під ковдри. — Ушивайтесь геть, бо дам! Бо зараз як встану!

І я встав — на коліна, і ковдру потягнув на плечі, і давай кричать на піратів; а в хаті темно, і вони пливуть собі далі, до вікна, розганяють бідних Пушинок.

— Дзiny! — щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темінь.

Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

Я аж загицав на ліжку.

Та ось причулось мені: на долівці, в густій пітьмі, щось шарудить, потріскує, поскрипує. Навіть причувся тупіт і тихе дзінкання. І я здогадався: то вони рубаються! Він їх звалив на підлогу, і тепер розбишаки оточили його — мого чоловічка — і з шаблями наседають на нього.

Держись! Я зараз!

Хотів був стрибнути з ліжка, бігти на виручку, та схаменувся: темно, ще наступлю на когось. І тут я згадав: поруч стоїть ослін. Віжком, навромацки перебрався туди, видерся на підвіконня. Відчинив квартиру, штурхнув кулаком у віконницю.

І хлинуло гостре світло.

Наче піском сипнуло у вічі. Я затулився долонями, постояв засліплений, поки відмигтіло мені в голові. Глянув на долівку.

Там уже нічого не було.

Ні піратів, ні мого чоловічка. І Вишневі Пушинки зникли.

І в хаті все принишкло. Стара беззуба піч як роззявила чорного рота, так і завмерла. І лава стала під стіною, уперлась на чотирьох лапах, наче їй сказали: замри! І на миснику, за склом, виструнчились, як солдати, чарки, сулійки, пляшки.

Хитрий народ! Дивись, притаїлись, мовчать, ніби ніхто нічого не бачив.

Я не став їх питати про бійку — даремно. Ні слова не скажуть. У них свої секрети. Та я й сам знаю, що пірати, Пушинки і крилатий чоловічок розбіглися, як тільки відчинив я віконницю. Вони не люблять, щоб їх розглядали люди. Вони маленькі, але дуже горді.

Розбіглися мої невидимки. Хата стала як хата. Повно води у ночвах і в тазику, вода потекла й на долівку, і потяглися аж до печі мокрі темно-

руді латки. На це дивитись нецікаво, я засунув палець у дучко й загрюкнув віконницю.

Знов у темному царстві.

Лежу й думаю: звідки він узявся, хоробрий такий чоловічок? Мабуть, народився з крапель. Гусінь, метелики, коники, рогаті жуки — всі вони народжуються з личинок або лялечок, натоптаних ватою. А срібний чоловічок народився, мабуть, з падучої краплі. Крапельина розбилась — дзум! — він тут же вискочив, стряхнувся і шмигнув під лаву. Там підсох, розправив крильця і, як почув, що капає вода зі стелі, зразу ожив, та давай стрибать і пурхать між краплями, і ловить їх, і дзенькати підківками. Такий дрібненький, а нічого не боїться — ні темряви, ні павуків, ні Сопухи. Бач, з маху кинувся на піратів. Я ще думав, збирався, виглядав з-під подушки, а він блиснув шабліною і на судно: вперед!

Цікаво, як його звати?

— Гей, чоловіче, як тебе звати? — гукнув я туди, де стоїть діжа й хитається чорна тінь.

Мовчок. Ані звуку. Тихо й темно, як у вусі.

— Бумс! — раптом озвалась крапля.

“Ага! — зрадів я. — Тепер знаю: тебе звати Бумс”.

Бумс, Бумсик, Бумсюк... А де твоя Бумсика, де мале Бумсеня? Де дід Бумсило і баба Бумсючка? Ну, скажи!

Мовчить. І дух затаїв.

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, й сховати в коробку... Е, ні! Він умир. Він засохне... Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плавав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем — то страшно.

А метелик? А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовто-білі, а на лапках, на вусах — золотистий пилік. Він був такий вертун, такий насмішний, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. Він упивався, не хотів лізти в коробку, шамотів, просився: пусти! Я не пустив. Я поклав його у коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика — що це? Сухі шкаралупки... порошок... попільце. Зотлів бідолаха взаперті.

Для чого вбивати живе? Чуєш, Бумс?

Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай де хочеш. Я тебе не чіпатиму. Ніколи. Ось тобі крихти на лаві, ось молоко у блюдечку — їж, поправляйся. Чуєш, Бумсюк?

Працюючи в загальному колі, дайте відповіді на запитання:

1. Хто такий Бумс?
2. Що допомагає Льонці бачити світ поетично, по-особливому?
3. Знайдіть у тексті внутрішній монолог Льоньки, починаючи зі слів: “Е, ні! Він умир. Він засохне...”. Як ви розумієте висновок-запитання, до якого доходить хлопець: “Для чого вбивати живе?”

- Підтекст — внутрішній, прихований зміст тексту, який доповнює та уточнює його. Це — думка, яку автор прямо не висловлює, але ми про неї здогадуємося, читаючи її ніби “між рядками” твору, бо вона впливає з окремих реплік, деталей, зі ставлення до дійових осіб, сюжетних ситуацій.
- Підтекст може не збігатися з прямим змістом тексту.
- У широкому значенні підтекст мають усі художні твори, оскільки образне зображення будь-чого завжди багатопланове. Наприклад, за текстовим прямим значенням предмета, скажімо коробки, в яку Льонька сховав спійманого метелика, вбачається її образно-символічне значення — клітка, тюрма для істоти, що позбавляє її волі, життя.
- Підтекст можна передати під час читання вголос за допомогою інтонації, жестів, міміки.

1. Подумайте, який підтекст у прочитаному вами фрагменті повісті “Звук павутинки”. Що додає він до основного змісту твору?
2. Прочитайте другий і четвертий розділи повісті.

СОПУХА

Я вже великий і знаю, що Сопухою лякають дітей. Було, крутишся в ліжку, мати нагрімає й скаже: “Ось покличу Сопуху...” Скаже, погасить світло і піде сама на кухню. А ти лежиш, і страшно-страшно тобі; ноги, як у равлика, потиху втягуються, втягуються під груди, і шия втягується, і ніс ховається між колінцями.

Ти скрутився калачиком, лежиш — нічирок. Все в тобі заніміло, зіщулилось, тільки вуха ростуть. Ростуть вуха, як лопухи, пнуться в темряву, ловлять найтихіше шкряботіння. О, почалось!.. Це вона!.. Там, під лавою, у найчорнішому кутку, сопе Сопуха, так сопе, аж вітер ходить по хаті. Я накриваюсь подушкою, починаю казати про себе “га-ла-ла!”, щоб заглушити звірюку, але де там! Щось шкребеться, щось дмухає і під подушку. І втямить не можу, чи то Сопуха сопе, чи сам висвистую носом. Ні, то вона чалапає!

Я заплющую очі, сильно-сильно заплющую, до пекоти, до червоного жару, та все одно бачу: встає — бура кудлата Сопуха... чмихнула, обтрусилася, а тоді гоп на лаву. Ба, то вже не лава, то лиса стара вовчиця; чап-чалап, чап-чалап, — йде, переставляє лапи, суне до мого ліжка. Верхи на вовчиці — Сопуха.

Не кричіть. Не жахайтесь. Не кличте мамі. Знаєте, що треба зробити?

Треба сказати: “Бумс, за мною!” — і стрибнути з ліжка. Так, це страшно, але з вами Бумс, і ви командир, і за спиною кіннота, шаблі наголо. Рухайте в атаку, сміливіше! Стисніть кулаки, зціпте зуби, ви мужчина; темряву штовхніть плечем, грудьми вперед і примовляйте:

Барі барі вде

Грім з громами йде!

Не оглядайтесь. Йдіть і кажіть Бумсові: “За мною, Бумс! Вони тікають, вони розбігаються!” Ви з Бумсом уже в кутку. Не бійтесь, простягніть

руки, помацайте лаву. Правда ж, вона гладенька, тверда, спокійна дерев'яна лава. І стоїть на місці, нікуди вона не ходила, то вам таке привиділось. А тепер помацайте під лавою. Стіна, долівка і більше нічого. Сопуха? Яка Сопуха? Невже ви повірили, що є на світі Сопуха — оте старе кудлате ледащо, оте сонне сліпко, що цілісінький день спить у корчах, а на ніч залазить до людей у хату?

Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей.

[...] Я довго придивлявся до хатніх дверей. Після дощів вони розбухали, ставали похмурі, слизувато-зелені. Нігтем, було, проведеш по дошці — виступає чорна юшка. І голос у них грубішав. Пробоєш відчинити — риплять, сердито, натужно, неначе стогнуть: у-у-у! Тут, хочеш-не-хочеш, згадаєш бабиного Бурмила або мамине застереження: “Не смій за поріг! Упадеш!” Справді, поріг високий, дві приступки вниз, але ж і цікаво: що там? Що там, у сінях, де блимає світло, хитаються тіні і лупатим оком зирить на мене щось невідоме?

Пам'ятаю, як малим я виліз у двір. А в малого, ви знаєте, очі в дворі розбігаються. Пляма сонця, пляма неба, пляма трави — все велике, сліпуче, незвичне. Весь цей огром двигить, хитається, тікає з-під ніг, і тебе несе хтозна-куди. Від цього величезного світу голова йде обертом. Леле, що ж робити?

І захопитися ні за що!..

Кажіть: “Спокійно, Бумс! Ми тут удвох. Головне — не роззявляти рота. Давай присядемо, ось так, навпочіпки, і будемо робити своє діло — копирсатися в піску. Бачиш, під нами тверда земля, вже не хитає нас, як на палубі”.

Т. Яблонська
“Сонячний ранок”

Так я й зробив: сів під хатою, спиною до сонця. І заворожила мене призьба. Вона схожа була на лежанку, тільки довга, і тепла, і вся потріскана. Тріщини темні й глибокі, можна туди пальця просунуть, і в кожній ямці бігало щось живе — стоножки, солдатики, мурашки. З норок дивились на мене такі жуки й жученята, яких я зроду не бачив. Мабуть, оці тріщини були для жуків справжнісінькі яри й канави, а онде урвище, а он із моху зелений гай, і там сиділа красива золотиста мушка.

Я помітив, що на стіні коржем відстала глина, і в схованку ту шмигнула ящірка. Прискакало мале жабеня, пузце біле, спина пухириста, сумно глянуло мені в очі і сховалось під призьбу. Довго дзументіла оса, тикалась у лутку вікна, сердилась, щось шукала. Та ось знайшла дірочку, потрясла хоботком і полізла... куди полізла? До нас у хату?

Тут я задумався. Ящірка, жабена, мурашки — де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть в нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дїтлашня й вусаті комахи-няньки.

Я приклав вухо до призьби. Вона зашарудїла, як коробка, набита хрущами. Там, у призьбі, кишіло таємне життя. Напевно, там були свої комахині школи, були палаци, війська і відбувались святкові паради... Звідти, з того комахиного царства вилїзла на сонце чорнява мурашка, повела вусом, лупнула на мене оком (здраслуй, мовляв, козаче!) і сховалась назад.

— Скажи, який світ! — застиг я здивований. — Скільки крутом живого народу!

АДАМ

На нашому кутку, в Шатрищах, хлопців нема. Вважай, ми з матір'ю тут самі, бо що то за сусіди — під ярком Глипина хата (а Глипа цілими днями спить), далі забута й обшарпана оселя старої Сірохи, у котрої, кажуть, після війни два хлопчики підірвались на міні.

Від Шатрищів до села далеко, і мати не пускає мене туди. Я один блукаю в саду, сам один купаюся на річці... А втім, чого це один? Коли я схиляюся над річкою і довго-довго дивлюся у воду, із тремтливого дна, із живої сутені випливають до мене двоє облич. То мої друзі — Адам і Ніна.

У мого друга товсте ім'я — Адам. От Ніна — тонке, прозоре ім'я. Попробуйте на язык: Ні-і-ін-на... Правда, бринить, як звук павутинки на вітрі? А тепер: Ад-ддам... Уявляєш собі величезний, немов козацька могила, дзвін і його стомлений вечірній голос: ддам!..

Не було в березі кращого місця, ніж на броду.

[...] Я сидів над своєю протокою. І саме пускав на воду щавлеві листки — швидкі каравели — й проводив їх поміж скелями, коли раптом упала на мене тїнь. Наче птах став за спиною. Я прищулився й ждав: хто це?

— Що ви робите, сер капітан? — пролунав голос.

Голос людський. Це могло б заспокоїти, але grimнув він так несподівано, що мене кольнуло під бік. Я пригнувся і щось замуликав собі під ніс (хай не думає той, що я злякався або дуже цікавий до зайшлої людини; у мене свій клопїт — вивести каравели з бурхливої протоки).

— Сер! Зустрївшись у морі, капітани вітають один одного... Здрасуйте!

Гм, у нашому селі ніхто не говорить, як на острові Скарбів. Я повернувся. На березі стояв тонкий цибатий чоловік, одягнений не потутешньому: у світло-сірих штанах, у білій нейлоновій тенісці, на голові небесно-легкий капелюх. Одяг на сонці просвічувався, і чоловік здавався безтілесним.

— Добридень, — сказав я, зручно всїдаючись (тобто обхопивши колїна руками). — Я знаю, хто ви такий. Ви той дядько, що приїхав до баби Сірохи.

— Абсолютно точно! — мовив цибатий, спустився на камінь, зняв черевики, виставив на сонце кістляві, синюватобілі ноги. — Мм, як тепло! — прижмурився він. — Тут ми погріємо кісточки.

Він зняв капелюха, поклав його поруч, рукою пригладив чуба. І тут я заглядев, що в нього не наше обличчя, ну не таке, як у Глипи, у баби Сірохи, у мене. Ми за літо підсмаглявимось, як горщик на вогні. А в нього... Не те що біле, а блідо-прозоре лице, гострий ніс, гостре підборіддя, де-не-де синюваті щетинки. Здавалось, він ніколи не виходив на сонце.

— Сері — сказав чоловік. — Не називайте мене дядьком, я не заслужив цього почесного звання. Звертайтеся просто: Адам. Так мене хлопці кликали в інституті.

— Адам? — прикахикнув я недовіриливо. — Ви не той... не дурите?

— Ані грама. Моє прізвище Адаменко. Для зручності — Адам. Був такий перший чоловік на землі. Це ж непогано — десь і в чомусь бути першим... А вас як звати?

— Льонька.

— Не годиться. Льонька — щось бідненько. Будеш Лендом. Капітан третього рангу Ленд. Звучить?

— Ну вас... Смієтесь з мене.

— Грім на мою голову, якщо я сміюся! Ви ж капітан цієї флотилії? — І він показав на щавлеві листки, що випливали на тиху воду і низкою, як справжні каравели, приставали до берега.

“Диви, — подумав я. — А таки догадався, що це флотилія. Бо в старших так: бачить листок і каже — листок. І не знає, що той листок може бути чим завгодно: на воді — човном, у повітрі — птахом, а на грудях — орденом... Мабуть, не дурний чоловік, цей Адам”, — подумав я.

[...]— Ленд, що то таке?

Край берега стирчала трухлява гілка, чорнильно-чорна, і ту гілку обліпили такі ж чорні буруб'яшки. Обліпили густо-густо, цілими купами.

— Що то воно? — спитав Адам.

— Черепашки, — сказав я. — Присмокталися до гілки й сплять. От якби цю гілку та кинуть туди на глибоке, то всі черепашки відлипнуть, бо їм насподі холодно. І виповзуть всі на мілке, на літню воду.

— А то що? — знов, як чапля, зігнувся Адам, позираючи на дно.

— Жуки-плавунці. Гляньте, не пливуть, а наче стрибають. Видно, у них моторчики є.

— А то? — показав Адам на листок лопуха, що звисав над водою.

— То жаб'яча хата. Пригляньтесь: листок не простий, з нього жаби капшук зробили. Ось так удвоє склали і добре склеїли. Зараз там ікра. А як тільки вилупляться пуголовки, кожен прорве собі дірочку і — плюсь у воду. Стрибає!

— Диви, чудасія! Нас такого і не вчили в інституті.

— А чого ж вас учили?

— Як зробити штучне сонце. Щоб світило сильніше за справжнє.

— О! — пришморгнув я носом. — Сонце!.. Більше за наше!

— А хіба тобі мало одного? І так підгорів, як папуасик.

— Але ж... два сонця. Одне вдень, друге вночі. Гуляй собі, скільки хочеш. Скажіть, скоро таке сонце зроблять?

— Розумієш, Ленд, — спохмурнів Адам, прищурив світло-сірі холодні очі. — Вчені робили сонце; думали, воно світитиме людям. А сонце вийшло неживуче; воно, як сірник, спалахне вогнем і тут же погасне. Тільки сірник той страшенно величезний... Землю може спалить. Скелі, ріки, небо — все згорить...

Я хотів уявити собі той страшецький вогонь. Що то за сірник, скажіть, і яка у нього головка, що може підпалити землю, небо і цілі моря?.. Проте думки мої обірвав Адам.

— Ет! — махнув він рукою. — Не морщ свого лоба. Тут, над річкою, просто рай, а ми з тобою завелись про пекло. Та й лікарі заборонили мені думати й говорити про це. Давай краще, знаєш, що зробимо? — Адам хазяйським оком оглянув кущі осоки, замулений берег нижче броду і сказав: — Давай краще зробимо греблю. І водяний млинок.

[...] Знайшли місце сухіше, Адам сказав:

— Почнемо! Замішуй круту грязюку і подавай. Мул попався тужавий, з глиною. Я ліплю пампушки, приплескую їх, подаю Адамові. Річка тут вузьенька, а в Адама ходулі довженні, він стоїть над водою, як підйомний кран.

Він хитро ліпить греблю: кладе загату з одного і з другого берега, а посередині лишає протоку. Росте гребелька, і піднімається вода, затоплює кущі осоки; вже ціле озерце зібралось перед нашою стіною. Вода не ліньки тече, а каламутним бурчаком біжить з горловини.

[...] — О! — каже Адам. — Де ж нам узяти лоток?

— А що це таке, — питаю, — лоток?

— Ну проста штуkenція, труба чи коритце, по якому стікатиме вода.

Умгу, штуkenція... Хутенько (в думках, звичайно) оббіг я свій двір, заскочив у сіни, у сарай, у погріб — не знайшов нічого підхожого. А ринва за хатою? Залізна труба, іржою побита, я з неї будував дальнобійну гармату.

— Ринва годиться? — питаю.

— Кращого й не треба. Тягни! Тільки швиденько.

[...] Адам підхвалив мене, взяв ринву і вмурував її в греблю; зверху ще наклав товстенько глини. І ось по трубі, спочатку несмілою цівкою, потім сильніше, потекла вода. Сколочена, вона світлішала, набирала сили, струменем падала вниз і під греблею вибивала вирву, схожу на слід копита. Вода неслась, бурмотіла в трубі, з шумом розкидала бризки. І здавалось: заграв під вербами весняний ручай.

— Ну як? — спитав Адам. — Як вам подобається музика?

Він стояв, палка з поперечкою, замурзано всміхаючись. Видно, був задоволений, прилизував чубчик — ріденьке волоссячко, таке, що геть просвічувалось.

— Завтра, шановний Ленд, — виголосив Адам, — завтра ми зробимо дерев'яний млинок (сьогодні вже пізно) і поставимо його під лотком. Побачиш, як працює вода на людину.

А зараз... Зараз ми щось придумаєм.

З таємничим виглядом Адам пішов у кущі; він ступав, як білий шукач серед джунглів, — тихо й обережно; назбирав паличок, з молоді верби зняв смугу кори, вирвав цупку лопушину. З нехитрою здобиччю повернувся назад. Довго мудрував: круг лотка втикав палички, на ці стирчаки настромив лопушину і корою прив'язав листок.

Він ще лаштував свою премудрацію, як вода часто, лунко, зухвало затарабанила по листку.

— Ла-та-та-та!.. — залопотів листок. Струмінь бив по краю лопушини, і вона дрижала, швидко-швидко лопочучи.

Вже вечоріло; була тиха година, коли тіні виповзають із-під верб. І в цей час на весь берег заговорила ріка. Я дивився на Адама, як на майстра-чарівника. А він, схиливши голову набік, світив білими зубами, і на білому обличчі його застигла безкровна усмішка.

— Як зветься ваша річка? — спитав Адам.

— Ніяк не зветься. Річка та й годі. Хлопці дражнять — Жаб'яча.

— Погано, — сказав Адам. — Подумай: аби не було річок, ані джерельця, ані жодного струмка, що б робили люди? Вони вимерли б, як риби на піску. Річка дає нам життя. А ми лінімося дати їй навіть ім'я... Послухай зараз: як можна назвати річку?

Я нашорошив вуха: тиша, спокій на лузі, у саду туркоче горлиця, а за нашою греблею по-лелечому, невгамовно лопотить річка.

— Лопотиха, — вимовив я. — Може, так назвати?

— Лопотиха, — повторив Адам. — Добре ім'я. Завтра ж нанесемо на карту нашу річку. Щоб знали по всіх світах: є на землі тихе й тепле водоймище, яке відкрили для людства два капітани, Ленд і Адам.

— Адаме, — починаю розпитувати здалеку, — ви надовго до нас приїхали?

Мовчить. Одвернувся, дивиться на верхів'я дерев, підзолочені сонцем. Розсердився на мене, так чого? Може, не дочув? Я голосніше:

— Ви на врем'я, кажу, приїхали, чи будете жити у баби?

— Ні, — голос у нього з льодком. — Я приїхав сюди... помирати.

Він сказав це спокійно, так спокійно, що я відчув: із води побігли дрижні й холодними змійками поповзли мені по спині... Жартує Адам? А голос? Таким голосом не жартують.

Адам повернувся до мене. Плечі в нього були опущені; висохлі руки, як неживі, висіли вздовж тулуба. Я тільки зараз помітив: Адам світився. Сонце кидало на нього низьке проміння, і в Адама світилось прозоре обличчя, світились хрящуваті вуха, світилось немичне тіло.

Я зрозумів: Адам не жартує. Його поїдає мертвий огонь.

— Розумієш, Ленд, — прищулив холодні очі Адам. — Є така невесела штука, називається білокрів'я... Ти бачив, як догорає свічка? Потроху, поволі полум'я злизує віск, аж до остатку. Так і хвороба — спалює кров, краплю за краплею, до останньої кровинки. Лікарі дивуються з того, що я ще й досі живу... Та, мабуть, недовго вже...

Він махнув рукою — ет, мовляв, к бісу журливі балачки! — і звелів хутенько одягатись.

Поспішали додому. Адам ривками дерся на гору, високо підкидаючи ноги. Я дріботів за ним, і мене гойдало хтозна-чого.

А між вербами, які вкутались теплим присмерком, сонно лопотіла річка.

1. Що таке підтекст?
2. Як автор створює підтекст у цій повісті? Наведіть приклади.
3. Як передають підтекст під час читання вголос?

1. Знайдіть у тексті другого розділу фрагмент, у якому розповідається про Сопуху. Прочитайте його виразно, так, щоб передати Льоньчин страх перед нею. Обговоріть у загальному колі, які словесні засоби використовує письменник для опису Сопухи.
2. Знайдіть фрагмент тексту, де описується, як Льонька долає свій страх. Прочитайте його виразно з інтонацією полководця, який закликає воїнів до рішучої атаки. Обговоріть, які словесні засоби використовує письменник у цьому фрагменті.
3. Сформулюйте свої враження від прочитаного фрагмента, по черзі закінчуючи речення: "Щоб подолати страх, я можу (мені треба)...". Поміркуйте над поданими завданнями. Працюючи в загальному колі, представте свої думки класу.
1. Чи хотілося б вам познайомитися з Адамом? Чому? Оберіть один із епізодів, в якому описано світ, що створив для Льоньки Адам, і перекажіть його, спираючись на текст.
2. Намалюйте уявний портрет Адама словами Льоньки. Як у цьому образі поєднуються зовнішня непривабливість і духовна краса? Якими словами передає це автор?
3. Визначте у цьому фрагменті повісті момент найвищого емоційного напруження. Виразно прочитайте цей епізод. За допомогою яких слів автор передає емоційне напруження?

1. Подумайте, який підтекст у прочитаному фрагменті повісті "Звук павутинки". Що додає він до змісту основного тексту твору?
2. Прочитайте п'ятий і шостий розділи повісті.

НІНА

[...] Я хочу друга. Хочу, щоб хтось до мене прийшов.

Спираюсь на лікті, кидаю погляд на річку, аж туди, де вона вибігає з-за пагорба, напружено дивлюсь і бачу: пливе... пливе човник. Тихо прямує під вербами, поминає острівці водяних лілей, безшумно виходить на плесо, ані хлюпне, ані бовтне веслом. Сонце всипало річку блискітками, і човник пливе, як місяць між зорями, і хтось підгрібав веслом, править до нашого берега.

Вже недалеко — ось він! Повертає до броду, і видно блакитний човник і блакитне весло, і сидить у човнику — хто б ви думали? — дівчинка. Вона теж блакитна, очі великі й здивовані, у косах — біла стрічка.

Я й не стямився, як човник заплив у протоку і став. Став під скелею, на швидкій течії. Дівчина витягла мокре весельце й поклала на дно човна. І звела на мене голубі очі.

— Ти мене кликав? — спитала вона.

— Та ні, не кликав... Просто хотів, щоб приїхала.

— Ну добре. Прив'яжи, будь ласка, човен, а то понесе за водою.

Вона кинула мені ланцюжок, і я прив'язав його до старого кореня, що ліктем виступав із землі.

— Слухай, — сказав я. — Протока вузьенька, моя нога ледь пролазить між скелями, а як ти запливля сюди?

Тінь пробігла по її обличчі. Вона пригнулась, зняла білу туфельку, постукала нею об борт човна, буцімто вибиває пісок.

Мабуть, не любила, щоб її дуже розпитували. Взувши туфельку, дівчина глянула на камінь, де я лежав, і спитала:

— Що то коло тебе?

— Млинок. Вночі потрощило його.

— Це Адам тобі зробив, правда ж?

— Адам. А звідки ти знаєш?

І знов вона промовчала. Схилила голову, пальцем підперла щоку й спитала журливим голосом:

— Скажи, чи ходить зараз Адам у капелюсі?

— Ні, — відказав я. — Не ходить у капелюсі. І взагалі не ходить. Лежить у хаті в Сірохи. Баба кутає Адама й голосить, синів своїх згадує... А Сіроха, щоб ти знала, це мати його матері, або ж баба. І каже Адам, що втік сюди від лікарів, бо ганялись вони з уколами; втік, та бач — застудився. Такий слабкий, встати не годен.

— Я знаю, — спохмурніла дівчина й сумно глянула на потік води, що падав із каменя в розколину. — Він безпорадний, як дитя. Йому й близько не можна підходити до річки, а він цілий день пробовтався... а вночі задихався, був гарячий, мов жар... І потім, ще зовсім хворий, нишком подався на річку, щоб збудувати млинок.

Хвилі гойдали човник, і дівчинка гойдалася чи, може, печально хитала головою.

— Передай привіт йому, — мовила вона строго, — і ще передай: я на нього сердита. Хай береже себе.

— Від кого ж передати?

— Скажи, від Ніни. Він знає мене.

— А-а! Так це ти Ніна! — підвівся я, здивований. — Ти якось приснилась була мені. Сниться, наче бричить павутинка на вітрі і тоненько-тоненько виводить: Ні-і-іна...

— Мені час, — промовила Ніна. — Одв'яжи човен.

Коли я подав їй прив'язь, вона відштовхнувшись веслом і швидко понеслась з протоки. В блакитному платті, з білою стьождкою в косі, вона стояла в човні, освітлена сонцем, і здавалось — пливе по воді свічка з трепетним вогником.

— Прощай! — здаля махнула рукою.

— Прощай! — гукнув їй услід. — Ще приїжджай!

Човник поплив униз по течії, тінню промайнув між деревами, зник за крутим поворотом. І свічка, здавалось, погасла.

Вдруге вона припливла надвечір.

Вже сутінь залягла між берегами, кумкало десь жабеня, вода була спокійна, з глянсом. І тоді показався її човник. Як і першого разу, він ішов згори, з тих країв, де заходить сонце і де починається річка.

Ще здалеку видно було, що човник у Ніни інший, не голубий, а білий з темними рисками, наче зроблений з березових лубків. Човник березово-білий, і Ніна у білому сарафанчику, з чорною стрічкою в косі.

І сьогодні вона смутна; може, навіть смутніша, ніж була вчора.

Вона причалила до берега, привіталася, склала руки на колінцях і, зажурена, дивилася з човна у воду.

— Ніно, — почав я розмову. — Це багато, коли тридцять дев'ять і п'ять?

— Тридцять дев'ять — багато, — зітхнула вона, — а якщо й п'ять — ще більше.

— Така в нього температура. Кажуть, помре...

Ніна, схиливши голову, мовчала. Щось тихо булькнуло — може, впала сльозина у воду.

— Ти був у нього? — кліпнула на мене мокрими віями.

— Був. Його перенесли у двір під яблуню. Він лежить білий як сніг. І, здається, не дише. Очі заплющені, такі сині-сині, а в куточках білі росинки... Він мене спершу не признав. Я підійшов, поторсав за плечі. "Адам, Адам", — кажу. Як неживий. Тоді я ще поторсав — він ніби очнувся, рукою лап-лап... до мене потягся. "А-а-а, — каже. — Це ти, Ленд, — прошепотів губами. — Нічого, нічого, капітане. Ми ще з тобою змайструємо греблю, справжню, з цегли..." І втішає, рукою мене погладжує. Пальці в нього безсилі, тільки гарячі, з дрожем... Я хотів сказати, ну багато сказати йому, так мене відправили. Годі, мовляв, не треба, не можна його тривожити... Там, у Сірохи, якась жінка чужа, пухленька вся, в білому халаті...

— Я знаю її, — обізвалася Ніна. — То найстарша лікарка. Аж із Києва привезена.

"Oго! — подумав я. — З Києва! А хто ж її викликав? Хто привіз?" Я потайки зиркнув на Ніну, бо згадав, як учора вона спішно кудись попливла. Тінню промайнула між вербами й зникла... Може, вона?.. Може, Ніна привезла швидку допомогу, щоб рятувати Адама?

Ніч. Шумить очерет, крикає щось під кручею. Вона пливе сама-самісінька, а за нею вовки... Правда, які ж вовки на воді? Ну тигри, ну крокодили женуться за нею, човен хитає, заносить у ями, а вона дивиться в темряву і шепоче: "Допомогу!.. Швидку допомогу!" Так чи не так мандрувала Ніна вночі, я не питав її. Не наважився. Бо зрозумів: не любить вона бабських розпитів. Очевидно, сталося з нею щось сумне, і вона не хоче про це говорити.

Не змовляючись, ми сиділи мовчки: я на березі, Ніна у своєму човні. Сонце майже скотилось за гору; небо на заході було червоне, і червонясті відблиски падали на річку. Край берега, на стишеній воді, стояв білий човник, у ньому гойдалась дівчинка, і очі в неї були зажурені.

— Ніно, — сказав я неголосно. — Я хочу померти. Тільки ненадовго. Хочу подивитися, що робиться там, під землею. Ну, зберуться люди, поплачуть, поголосять, засиплять могилу і підуть. А далі? А що тоді? Лежиш у домовині. Тихо. Чорно. І ось... відчиняються двері, залізні, скрипучі, і ти встаєш і спускаєшся вниз, начебто в погріб, а там, серед мороку — густо людей, тих, що померли колись...

— Не треба! — здригнулася Ніна, й обличчя в неї стемніло. — Звідти ніхто не повертається... Я знала багатьох, я з ними дружила, вони повиростали, і кого вбило, кого хвороба задавила, — ніхто не повернувся. Не смій помирати, чуєш! — пристукнула вона кулачком і строго глянула на мене. — І Адамові скажи: хто помре, той більше не житиме.

Я сидів ошелешений. "Як же так? — думав я. — Куди ж я подінусь? Ось у мене руки, ноги, голова, на голові чуб і вуха — хіба воно все пропаде? А я, крім того, бігаю, кричу, купаюсь, — хіба й це зникне? І нічого від мене не залишиться на землі? Е, ні! Тут щось вона, ця дівчина, переборщила". Я так і сказав їй: не вірю, щоб люди вмирали зовсім.

Ніна замислилась. І сказала повагом:

— Так, люди не вмирають зовсім. Коли вони лягають у землю і самі стають землею, то з них виростає трава чи дерева. З добрих людей виростає щось добре — яблуні, бузок, маргаритки. А хто злий, завидючий, то буде реп'яхом, кропивою, лишаєм повзучим.

Я тупнув п'ятою в землю й викрутив ямку. "Гм, — спало чомусь на думку. — А що виросте на місці Глипи?"

ГЛИПА Й БАКУН

[...] Звали коня Бакун.

Він уже не робив. Він доживав віку. І як всі старі, він замислювався над своїм життям.

Важка задума ніколи не полишала його.

Коли він пасся, то знехотя, байдуже пощипував траву, і видно було, що він не стільки пасеться, як розгадує щось нерозгадане. І коли заходив у річку, цмулив ранішню воду, теж було видно: думає. Навіть з водою на губі серйозно міркує. А в затінку, під вербами, він так поринав у свої конячі мислі, що забував відганяти мух, і ті лізли йому і в ніздрі, і в слюзливі очі.

Ніхто не тривожив Бакуна. Він цілими днями думав.

[...] Турбували Бакуна нечасто — раз чи два на літо. А цього літа ніхто не чіпав його. Про коня немовби забули.

І ось я побачив Глипу. Скажете, велике диво — уздріти Глипу. Але перше, я побачив його серед білого дня, коли сторож завше спить. А друге, за плечима у нього висіла вуздечка, і повідок мелодійно дзенькав по

чоботях. А третє, Глипа йшов не сам, а з іншим дядьком, схожим на Глипу. І тут я пригадав, що сусід наш ліпить сарайчик для курей і що до нього приїхав брат.

Отже, йдуть вони по коня.

Видно, що брати недавно зустрілися. Обидва веселі, балакучі, і як махне хто рукою, так його й заточує. Глипа щось про зайців розкаже: "А я торох! А він ай-яй! А я хап за вуха!" — і Глипа хапнув за куш, та не втримався, шелеснув у канаву. Була потіха, як брат ставив на ноги Глипу і як Глипа валяв брата.

Чоботи в них однакові — руді, зашкарублі, і тими чоботями вони почовгали в берег, і братів заносило то в кропиву, то в замулені рівчаки.

Садом, стороною, поза кущами я побіг до річки. Глипа з братом не бачили мене, а я не спускав з них ока.

Пошкорбали дядьки до броду. Ось вони загупали на каміннях, і той, що приїхав до Глипи, спіткнувся, махнув рукою і — тільки ляснуло! В штанах, в чоботях сидить уже дядько на мілині, приплескує воду руками й гиче: "Ух, приятно!" Тепер Глипа ставив на ноги брата, а брат валяв Глипу в річку.

Якось перебрались на той берег. Мабуть, почесали й далі, бо десь там тріщало в кущах, і то в одному, то в іншому місці раптом схитувалась гілка.

Бакун стояв під горою, дрімав. Проте і його розбудив цей шелест. Кінь задер голову, непривітно блиснув оком на двох голубчиків, що мокрі вилізли з гущини і, хитаючись, бредуть до нього. На всяк випадок кінь посторонився, ніби тим говорячи: "Проходьте собі, люди добрі". Але руки в братів були чіпкі — з двох боків схопили коня за гриву.

Незабаром вони тягли коня до броду.

Перший перескочив з берега на камінь Глипа. Він смикнув Бакуна за повід, але той уперся. Кінь, мабуть, не любив, щоб ним попихали, тим більше зараз, коли треба обережно ступити через воду на камінь, і камінь слизький, хитається. Смикнули коня — і він аж присів, гостро вигнув хребет, прижмурих слюзливі очі. Страдницький вигляд його промовляв: "Пустіть, то піду".

Не на тих натрапив.

— Н-но, х-худоба! — шарпнув Глипа за повід. — Гавро, піддай йому жару! — Глипа шарпнув з такою люттю, наче збирався одірвати коневі голову, а Гавро чесонув по спині лозинякою. — Гавро, т-турни його ззаду! — і Гавро гупнув плечем коневі під жижки.

Бакун всім гострим тілом подався вперед, кресонув копитом по каменю і тут... і тут щось хряснуло.

В першу мить я не міг збагнути, що сталося. Тільки побачив: кінь лежить... він розпластаний, одвисла губа його немічно сіпається.

Це вже пізніше я зрозумів, що Бакун оступився, передньою ногою ковзнув у щілину. А щілина була вузька й глибока, і десь внизу, між камінням, кінь намертво застряв копитом.

— Тю, дурний! — ляснув себе по мокрих штанях Глипа. — Гавро, зганяй його, хай встає, шкарбун! — Гавро не довго думав, з розмаху встюжив коня по ребрах, аж сива попрага встала. Важко, з болем зітхнув Бакун, шарпнувся, поповз на колінах. Його не пускала нога, та, що затиснута була між камінням. — Гавро, бухни його чоботом! — і Глина за повід потяг коня, а Гавро підсобляв чоботом. Бакун ще раз сіпнувся, страшно вивернув ногу. Шкура на ньому здулась горбами; здавалось, от вона трісне, і старі костوماхи розсипляться.

Бакун застогнав.

Тут і Глипа второпав, що з конем біда.

— От х-худоба! — лайнувся він. — Диви, куди клешию встромив!

Обнявшись за плечі, брати стали над розщелиною, захитались, заглипали на вивернуту конячу ногу.

— Ну що? — спитав брат. — Осечка?

— А ми зараз... ми з ходу! — і Глипа по-бабськи плюхнувся на камінь. Під'їхав до коня, двома руками взявся за ногу, як той дід за ріпку, висолопив язика і почав: "Ex!.. ex!.. ex!.." — і почав рвати на себе коняче стегно.

Каламутним, печальним оком дивився Бакун у волосате Глипине вухо.

— Ну що, брат? Не йдьот? — спитав Гавро.

— Заклинило.

— Тут йому й капець. Не вилізе.

Брати сіли на бережку, обнялись, затягли було "Ех, Дуня, Дуня я", але Гавро обірвав:

— Так що, брат, з х-худобою?

— Треба п-пилу, — сказав Глипа. — Відпиляємо ногу і баста. А що, все одно не вирвеш. Заклинило...

Я стояв за кущем і чув їхню розмову. Чув, як Глипа сказав: "Відпиляємо"... Мене затрусило, чуб најжився, в голові попливли всякі видива, страшні й безглузді: двое з пилою... крадуться до коня... вжик-вжик... скрегочуть кістки, а вони пиляють.

Я рвонувся, страх штовхнув мене в плечі, і в душі трепетав крик: мамо... мамо... скуди! Проте щось зупинило мене: Глипи... вони встають, підважують один одного, кудись лаштуються. О, кажуть: треба до бригадира — дозволу взять; може, просто клоцнуть беззубу шкапину (це про коня), пользи ж ніякої, то хоч буде шкура.

Кинули Бакуна, закурили і похиталися берегом мокроштанні брати. Пішли до контори.

Як тільки повіяло їх за кущі, я стрибнув на камінь, бігом до коня. І він пізнав мене, сухими губами тицьнувся в щок і стиха форкнув. Морда в нього була тепла, і кожна волосинка тепла, і сіра злиняла шерсть була наче притрушена теплим дорожним порошком. Лиш очі світилися волого, і тяглися від них мокрі доріжки.

— Бакун, Бакунчик, вставай! — потріпав я коня за холку.

Бакун труснув головою, ніби от-от наважиться встати, але тільки зітхнув і звисив безсило морду. Він був важкий, нерухомий, як лантух з дровами. Шерсть на ньому облазила, на грудях, на суглобах виступали буграми скам'янілі маслаки. Я повзав, лазив круг нього, не знаючи, що робити. Обмацав ногу, яка застряла, ще більше злякався: ого, затисло її! Мабуть, тоді, як Глипи стьобали коня, Бакун кидався й загнав свою ногу у кліщі, туди, де звужується розщелина, а копито загнав аж під камінь.

Спробуй тепер витягти.

Я все-таки спробував; тужився й смикав, тягнув мертво-чавунну кістляву ногу — дарма! І куди вже смикать — коліна в Бакуна роздерті до крові.

Що робити? Ну що робити?

А хвилини збігали, день хилився надвечір, і мигтіло в очах: Глини... човгають з пилкою... Вже, мабуть, десь поблизу...

Сам не стямився, як мене винесло на гору, як прилетів до хати. Оббіг наш двір, заглянув у всі кутки — ніде нікого. Хата приткнута на паличку, в сараї ластівки вицвінюють, погріб зяє чорною дірою. "От же! — стукнуло мені. — Кого я шукаю? Вчорашнього дня? Мати ж на роботі..."

І духу не перевів — почесав у степ. Дорога курна, пухкає тепла пилюга з-під ніг. Я біжу підтюпцем, а думки погнались далеко: як зустріну матір, як розкажу їй усе, як ми кинемось до річки. "От же! — стрельнуло вдруге мені. — Куди я біжу?... А де мати? Я ж не знаю, де вона працює..."

Повернувся — і назад, і жену скільки й сили. Вже мені під грудьми щось бовтається. Прибіг до хати й руками розвів: а тепер куди, до кого податись? Сіроха не допоможе, бо стара. Адам не допоможе, бо сам не встає. Глипа... а Глипа з пилою... і скрегочуть кістки...

Я зірвався, помчав до села. Будь, що буде, когось та покличу.

Сонце низько, сонце майже заходить, на шляху до села нікого, сиві од пилу будяки край дороги, і лиш одна постать витикається з балочки. Жінка в білій хустині. І знайома хода, повільна й втомлена. Ти ба, то ж мати! Вже не пригадую, як опинився коло матері, як уткнувся в її теплі шершаві руки і здуру захлипав (чи набігався, чи настрахався?), і щось мимрив про коня та про Глипу.

Ми стояли вдвох, нікого не було на вечірній дорозі; мати пригорнула мою голову, сховала в затишне кубельце під груди і пальцями, самими пучками (м'яко! Ледь чутно!) почала гладити ший, немиту потилицю і чорнявенькі, як вона сказала, вуха. І почала промовляти до мене, щоб я вгамувався, все буде гаразд, а лихо з бідю спливе за водою. Глипа сьогодні не прийде, гомоніла мати, бо в сільмаг привезли молдавське вино, і рідненькі брати так перечепилися через ящик з пляшками, що навряд чи й зведуться на ноги до ранку. І ще сказала вона: якщо Бакун попав у біду, то краще не смикати його, не шарпять, краще залишити самого. Він зарадить собі.

...І цієї ночі я літав на Бакуні й падав, і приснилось якесь страшило, що підкралось до нашої хати й вугол підрубє: гуп-гуп сокирою. І вже

скрипить, присідає хата, і під ліжко тече вода... Мати розбудила мене, спитала, чи я не перекупався, а якщо ні, то щоб спав і не крутився.

А вранці глядь — ведмеді накурили, туман.

Наче марлею запнуло верби, кущі осоки понад річкою, і наш сад, і терновище на тому березі.

Я побіг донизу і, вражений, став серед луку. Дивно: хмарка туману йде, наближається, окутує тебе з головою, нитями проходить за тобою і крізь тебе — і не шерхне, волоска не зачепить. Але відчуваєш: лице, чуб, сорочка — все одволожується, м'якшає, і на губах — присмак дощової води. Я постояв, жменями половив ріденькі пасма туману й побіг до броду. Там же Бакун. Лежить, бідолаха, як прикутий. І нічого не їв. Треба хоч трави нарвати. Обминув куц бузини і раптом: "Хрра!"... Хракнуло з куца, з туману, я сахнувся, аж присів з переляку. Серце у п'ятах забилося.

А з куца — морда... Коняча.

Бакун, так це ти?! А побий тебе лихо!

Стрибнув до коня, повис у нього на шиї. А він стоїть і наче всміхається, губи у нього зелені, соком трав'яним підфарбовані.

Бакун, хто ж тебе звільнив? Чи, може, ти сам? Ану, покажи лапу... Отак — я вчепився за гриву, а кінь стоїть на трьох ногах. Одну (це ту, поранену) він трима навису; бач, як обдерта шкура, і копито облущено, і кров попідсихала.

Ми побалакали з конем, я причесав його, повидлубував луску з ранок і виразок, а він посопів мені, напахчив мене духом гарячої жуйки, і я відпустив коня: "Йди, Бакун, пасись..."

І кінь, підкидаючи голову, з натугою пострибав у лозняки. Трохи розтуманилося, в небі повисло біле-біле сонце; на нього можна було дивиться скільки завгодно — воно анітрішки не сліпило. Я сидів на броду, на тому камені, що схожий на слонову спину, і дивився, як сонце то впливає, то губиться у сірих волокнистих хмарах. Не знаю, чи довго сидів, та от зненацька почув голоси: хтось шкорбав з гори і басовито гомонів. Я схопився на ноги. Вони — Глипи йдуть!

В одного через руку брезент, в другого — сокира й довгий кабаницький ніж. Брати веселенько розмовляють, попихкують цигарками і прямують до броду. Думають, що тут їх жде Бакун, прищемлений камінням.

І враз вони стрілись: Глипи до річки і кінь до річки. Стали як укопані. І втнулися очима: ті — в коня, а кінь — у братчиків. Бакун сторопіло фиркнув, а потім... а потім я не повірив собі. Бакун, старий смирний Бакун, який тільки що припадав на ногу, і раптом... як брикнув, як пирхнув по-молодецьки і пішов, правда, накульгуючи, але з таким прискоком, що я давно від нього такого не бачив.

Десь аж на тому кінці луку розляглося його переможне іржання.

Брати переглянулись, і очі в них зробились круглі, як мильні бульбашки.

— Так що, брат, осечка? — спитав Гавро.

— Розклинило, — тільки й вимовив Глипа.

І почовгали брати додому. А там, де вони стояли, я побачив кущ, геть обшарпаний, з вовчими ягодами на колючих гілках.

1. Що уособлюють образи Сріблястого чоловічка і Сопухи?
2. Які риси характеру притаманні Адамові?
3. Як дружба з Адамом вплине на подальше життя Льюньки?

Працюючи в малих групах, обговоріть запитання:

1. Хто така Ніна? Навіщо вона з'являється в житті Льюньки?
  2. Як автор розкриває у творі такі поняття, як безсмертя та вічність?
  3. Що спільного є в образі Ніни з Адамом і Льюнькою? Підтвердіть свої думки прикладами з прочитаних розділів.
  4. Що вразило вас в епізоді з Бакуном і Глипами? Чому?
  5. Що відчуває хлопець, намагаючись врятувати коня?
  6. Які риси характеру Льюньки проявляються у цьому епізоді?
- Представте результати вашої роботи класу.

1. Подумайте, чи є у словах і вчинках Ніни прихований зміст. Що додає цей образ до основного змісту тексту твору?
2. Якою ви уявляєте Ніну? Намалюйте її портрет.
3. Прочитайте сьомий і дев'ятий розділи повісті.

ЛІКАР БУСЬКО

[...] Тихо в сараї. Тихо на вулиці. Хмарить.

Я притулився до одвірка, звів на стелю очі і розглядаю знічев'я гніздо. Вам доводилось бачити, як ластівка ліпить собі гніздечко? Носить із берега тугі клубочки грязюки, і не простої грязюки, а добре змішаної з трав'яними корінцями, з волокном; принесе в хлівець і спритно клеїть, дзьобом примазує ті віхті до сволака. Гляне збоку на свою роботу й защебече: радіє, що в неї ловко виходить. А й справді, ловко. Спершу наче підкову чи скибку місяця виліплює, потім — гаманець, а далі рядок за рядком вивершує гніздо, схоже на маленьку корзинку. Висохне гніздо, стане аж біле, роками висить під стелею — не розвалюється.

Частенько мені кортіло поставити драбину, полізти до гнізда і бодай ввівока гля... Але ж — ви чули? Кажуть люди: пальцем торкнеш ластів'яче гніздо — птиця одразу покине ваш двір. Покине і більш не прилетить, і всім ластівкам передасть, щоб обминали хату. Ну, а якщо розваляти гніздо... Краще не робити цього! Я сам бачив: у ластівки на грудях червона смужка. То як сірник. Черкне вона грудьми по соломі, по сухій стрісі і жух — спалахне солома... Дотла згорить хата... А лелеки, мені казали, так вони, коли їм поламають гніздо, приносять у дзьобах жарину.

Птахи не прощають злодюгам.

От ні в нас, ні в баби Сірохи хата ніколи не горіла. А в Глипи, вже при мені, два рази була пожежа, мазанка й зараз стоїть обсмалена, а від хлівця zostалися стовпи-недогарки і щербате звуглене корито.

Ластівки звикли до того, що я сиджу на порозі, й літають просто через мене; а якась пікірує, ніби хоче вскубнути за чуба, шерхне над головою —

і в сарай. Мені добре сидіти серед шерхоту, ластів'ячих тіней, м'якого світла, що пригасає від хмар. Хилить на сон, і крізь легку дрімоту вчувається: хтось мене кличе. "О-о-о!.. о-о-онько!" — доносить вітрець.

Стривожений, підхоплююсь, зиркаю на дорогу: баба Сіроха стоїть. Маленька бабця, зігнута, чорна з лиця, в чорній рясній спідниці. Стоїть мовчазна й сувора, вичікує, поки підійду до неї.

— Ходи за мною, — каже строго. — Адам тебе кличе.

Я ступаю слідом за бабою (а вона дріботить хутенько) і мені трохи дивно й лячно: ніколи Сіроха не кликала мене... та ще й до Адама. Що там у них?

Йдемо до ярка, минаємо Глипину хату; стежка повертає на бабин город, і ми попадаємо в синій присмерк, над нами суцільне листя і соняхи-решета. Вибрались з городу — і вже сірошинський двір. Біла маленька хата, під вікном розлога яблуня, гілля аж за димар, яблука звисають на стріху. Старезне дерево закрило своїм шатром майже весь двір. І я бачу: білий полик під білим стовбуром, і лежить на подушках Адам, і світить разками зубів, — вони в нього білі з просинню.

— О-о, капітан Ленд! — помахом руки салютує Адам. — Радий вас вітати!.. Сідайте коло мене.

— Знаєш, чого кликав? Розвідка донесла, що днями відбулась баталія на броду. Дехто хотів обезножити коня. Мовляв, ми живемо без голови, то кінь проживе без ноги. І ти, кажуть, там був і все бачив, і навіть, кажуть, відзначився...

"Відзначився"... То вже занадто! Я глянув на Адама: чи не підпускає він шпильки? Ні, погляд серйозний. Та все ж я спитав:

— А хто вам розказував?

— Як хто? Надійні люди.

— Що ж це за люди?

— То мій секрет... Є в мене друг, а вірніше подруга, яка ніколи й ніде не покидає мене. Ми з нею нерозлийвода з раннього дитинства. Вона й сюди припливла за мною.

— Гм. Як її звати?

— Ти все хочеш знати! Ну хоча б... Ніна.

Ніна?! Це прозвучало так несподівано, що я відкрив рота; а відкривши рота, я завжди заглиблююсь у серйозні роздуми. Справді, було над чим замислитись. Я думав, що Ніна тутешня, що живе вона за горою, за нашим садом, де сідає сонце. А виходить, вона приїхала з Києва, і там жила в кам'яному будинку, і там зустрічалась з Адамом...

Ніна... Тут мені спало на думку: може, Адам од мене перейняв це ім'я? Може, підслухав, як я розмовляю з нею? А я розмовляю з нею завжди, — і тоді, коли сиджу над річкою, і тоді, коли блукаю в зелених тунелях соняхів.

Напевно, я б таки до чогось додумався, коли б не перебив Адам.

[...] — Отже, бувальщина про Буська, — сказав таким же роздумливим голосом, як і почав. — Я щаслива людина. У мене дві баби. Одна в степу

живе, друга жила на Поліссі. А Полісся, дорогий мій Льоню, то царство грибів і русалок. Які там пущі, озера, які річечки... І водяться там лелеки.

Була своя пара лелек і в баби Груні. Лелеку звали Бусько, лелечиху Бусиха. Ранньою весною повертались вони з чужини і кружляли над селом. Баба Груня виходила з хати, махала їм косинкою. А лелеки кружляли і все нижче й нижче спускались до неї. Баба випросила хлопців, щоб затягли на хату колесо. І на те колесо сідали лелеки, і мостили собі гніздо.

Якось була холодна весна, вночі раптом завіяло. Вийшла баба у двір — по коліна мокрого снігу, і лежать у снігу Бусько й Бусиха, крила розпустили, вже й голови не зведуть. “Бідні ж ви мої!” — забідкалась баба Груня, взяла їх у хату, натопила піч, нагодувала, напоїла чаєм з травами.

Видужали Бусько з Бусихою, ще більше полюбили бабу.

Гніздо мостили вони високе й розкішне. І по черзі вартували його. Пам’ятаю: вже смеркло, небо зоряне, світле, а на гнізді лелека стоїть, і його наче хтось вуглиною намалював. Стоїть на одній нозі, дзьоб свій задер, і здається — на Буськовому дзьобі місяць повис.

Перед сном баба Груня любила поговорити з лелеками. Стане серед двору й питає:

— Як воно, Бусько, не обіщаєш на завтра дощ?

— Кла-кла, — стукає дзьобом Бусько.

— Та воно й видно, — каже баба. — Зорі чисті, трава суха, буде спека. А я оце взяла розсаду, капусту хотіла приткнуть на вгороді, та й не здумаю, що тепер...

— Кла-кла, — каже Бусько.

— Ну хіба що так, — зітхає баба і йде в хату.

Кожної осені баба проводжала буськів у дорогу. Виходила за ворота і махала косинкою, і наказувала: “Дивіться, тримайтеся гурту. Та де хмара — летить високо, а де блискавка з громом — летить низько...”

А одної осені не вийшла баба на проводи. Вже зібралися лелеки з усієї околиці, зробили прощальний віраж над лісами і озерами і гурт за гуртом потяглись у вирій. А бабині птахи zostались. Кружляли й кружляли вони над селом, тривожно скрикували — ні, не виходить баба. І тоді спустився Бусько на подвір’я, бачить: двері в хату прочинені. Зайшов Бусько в хату. Карим оком блиснув на полик. От воно що! Лежить баба хвора, як дим. І голосу не витягне. “Кла-кла”, — сказав Бусько і кудись запішов. Тут пішов, тут і з’явився. Підбіг до бабці і подає їй у дзьобі... жабу. Свіженьку. З болота.

— Ох ти мій дохтор, — застогнала баба, розчулена рідним Буськом. — Це ж ти хочеш мене підздоровить і зілля своє приніс... Доведеться встати і провести вас, бо ви ж без баби й не полетите.

Баба, стогнучи, зіп’ялась на ноги і провела буськів. А скоро померла.

І дивувались люди: весною пара лелек день у день кружляла високо в небі, ніде не хотіла сідати. А тоді таки сіла — на шутій сосні за селом, на тій сосні, що ближче до гробків, де лежить баба зі своїми синами.

Адам закінчив свою бувальщину. Мабуть, стомився, руку поклав під голову і, здається, знов придрігнув. Він лежав білий і тихий. Деколи брала мене острашка: "А чи є Адам?" Глянеш — рівне покривало, ніде не горбиться, наче й немає людини в постелі, тільки виглядає гостре підборіддя й ніс. І там, аж за ліжком, на підставленому стільчику — Адамові ноги, білі й нерухомі.

Поволі, сонно розтулив Адам око, знайшов мене і хотів був трошки усміхнутись. Та лиш посмикнув губами.

— Що, Ленд? — спитав якось винувато. — Сумна в мене бувальщина?

— Про Буська?

— Атож.

— Ні, що ви, цікаво. Тільки я не добру: а де лелеченята? Були ж у Буська діти?

— Були. Розлетілись. Кожна пара шукає собі нове місце.

— А до нас у степи вони прилітають?

— Рідко. Лелеки полюбляють воду, ліси, широкі плавні...

— А ви туди поїдете?.. Ну, де баба Груня жила?

— Хтозна. Може, станеться диво — поїду.

— От якби двійко мені... таких маленьких. А колесо я б знайшов.

— Хитрий ти чоловік! — сказав Адам і таки всміхнувся.

Ми тільки розбалакалися, як знов вийшла із хати баба Сіроха, і в руках у неї те саме блюдечко, склянка води й порошки.

— Бабо Лізо! — мов дитя, почав благодіти Адам. — Я думав, утечу в степи від уколів, від порошоків, від медицини... Як вони остобісіли...

— Пий, — сказала баба, але руки в неї затремтіли, полилась вода із склянки, і я побачив: у баби повні очі сліз, вона ковтає сухим зморщеним ротом ті непрошені сльози і, схлипуючи, говорить: — Хіба ж я хочу, сину, мучить тебе й себе? Та я ж гадаю: може, воно зарадить, може, ти встанеш-таки, підкріпишся, бо гаснеш на моїх же очах. І що воно за дурне життя: це і мої синочки були б уже такі, жили б і раділи, як людські діти, так обох забрало...

— Бабо Лізо, — голос в Адама теж затремтів. — Пробачте мені. Я дубина. Я бовдур. Пробачте. Більше не буду вас катувати... Давайте сюди порошки.

Почовгала баба Ліза в хату, а я довго сидів зігнувшись, щось тисло мені на плечі і тисло в душі. Бо як розібратись, то, мабуть, і я завинив; і не мабуть, а таки точно. Потяг Адама у воду, ще й радів, недотепи: ах, у мене гребля, ах, у мене млинок. А людині ті цяцьки боком вилазять.

— Більше на річку не підем, — буркнув я насупившись.

Адам після того, як випив порошки, знов присмирнів, і жовті плями густо вкрили обличчя. На мої слова він зразу нічого не сказав, помовчав, продихнув важку задуху і тільки тоді обізвався:

— Підем, Льоню, на річку. Бо ні річка, ні ти, мій друже, анітрохи не винні.

Справа тут складніша. Як тобі розтлумачить?.. Ну, скажімо, ти вийшов на човні у море, заплив далеко і раптом — прорвало човна. Що ти робитимеш? Складеш руки і смирененько ждатимеш, поки вода залле? Чи будеш гребти? Правда ж, ти будеш гребти, налягати на весла, доки сил, доки змоги твоєї. Так і я, Льоню. Давно, в інституті ще, прорвало мій човен. А я гребуть. Йду на дно, а гребуть. Щоб і на останній хвилі — жити, як ти, як нормальні люди. Ясно, капітане? Ми підемо з тобою на річку і збудуємо справжню гребельку — з цегли. І млинок такий поставимо, що ти і в школу підеш, а він тобі лопотітиме. І на карті світу буде наша річка — Лопотиха.

ВСЕ ВІДПЛИВАЄ

Сходились, збігались діти до баби Сірохи. А в дворі стояла машина, юрмився люд, бряжчали мідні тарілки, і дядьки ставили на кузов труну. Труна була довга, виступала з машини. Коли її нахилили, я побачив Адама: він лежав суворий і суворо дивився у небо. Загострене обличчя його світилось мертвим вогнем. Він помер тому, що не було чим дихать, сміятись, говорити. Вся живинка згоріла в ньому до краплі. Він уже пахнув землею і вирушав туди, звідки не повертаються.

Над труною ридала сліпа від сліз жінка, голосила баба Сіроха, хлипали наші баби; а в мене — як били мідні тарілки — струшувалось все в душі і гіркий клубок підступав до горла.

Поховали Адама за селом. Там росте кощавий старий бересток.

Не знаю, чи селяться лелеки на берестках. Думаю, що селяться. Вони люблять добрих людей. Таких, що травами лікують птахів чи будують співучі млинки.

— Ніно, — озвався я нарешті, — в тебе човен протікає. Бачиш?

— Протікає, — кивнула вона.

Я не міг уявити собі Ніну без кораблика. На чому ж вона припливе сюди? А для мене Ніна завжди пливатиме: з пухнатих хмар на землю, тихими лугами до річки, а річкою — до нашого броду.

— Ніно, я зроблю тобі човен.

— А ти вмієш? — вона глянула на мене, і якась гірка усмішка торкнула її уста.

— Спробую.

— А з чого ти зробиш?

Правда, з чого зробити? Я сів і задумався. З колоди не подужаю видовбати човна, та й не годиться: річка ж у нас міленька. То я тільки видумую, що в мене морська протока, а насправді ось тут, між камінням, де застряв був Бакун, і для моєї ноги тіснуватого. От якби знайти щось таке, легке й плавуче, щоб і стругати не важко, щоб і на воді держалось, щоб і гарний човник вийшов.

І тут я згадав: е! В посилиці!

Вчора приходила до нас баба Сіроха. Стала під берестом, суха й почорніла, і жестом до мене:

— Ходи сюди!

Як завжди, вона дріботіла прудко, йшла не озираючись, тільки була ще скорботніше зігнута. Коли я ступив у хату до неї, там ще пахло, ну як вам сказати, — свічками, воском, пахло смертю. І в бабусі на щоках зробились глибокі й темні ями, такі ж ями були й під очима; мені аж страшно стало дивитись на неї.

Здавалось, вона готувалася йти за Адамом.

— Ось, — хмуро мовила бабуся. — Йому посилка прийшла... Сьогодні, — і від того “сьогодні” (а він три дні, як у землі, вже не получить ні листа, ні посилки, ані роси з неба) у бабусі засіпались щоки, вона скоріше пхнула мені в руки диктовий ящик: — Візьми!.. Мабуть, для тебе старався...

Я не дуже второпав, хто старався для мене, взяв ту посилку і побрів додому. Ящик був відкритий, і коли я копірсьнувся в ньому, то витяг на стіл таке: зелені й стиглі шишки; пузатенькі жолуді, що скидались на засмаглих дядьків у беретах, і берети у них з поросячими хвостиками; витяг товстий шматок соснової кори, гілочку сизо-зеленої ялинки; велике сіре перо — журавлине або лелечине, і ще цілу жменю всякої дрібноти.

Все це я виклав на стіл і, зачудований, став розглядати кожну річ: для чого вона? І навіщо була Адамові? І хто прислав, і звідки?.. Потім подумав: адреса!

Глянув на зворотну адресу. Але на кришці посилки, замість зворотної адреси, хімічним олівцем був намальований чоловічок. Цей чоловічок, як бачите, когось вітав. Кого? Я так і не розгадав би таємницю посилки. І, може, ніколи б не дізнався, хто вона, та людина, що прислала в наше село журавлине перо й мітелку ялини, не дізнався б зовсім, аби не Ніна.

От я сказав, що збудую човен, згадав про соснову кору і бігом злітав додому; взяв ящик з усім добром, узяв ножа, нагрів усякої всячини, що могла пригодиться в роботі, і прибіг до річки. Міркую собі: поки вирізатиму човен, хай Ніна розбере посилку, пограється. Цікаво ж...

Та як тільки я ступив на камінь, Ніна зиркнула на мене й зблідла:

— Прийшла посилка? Прийшла? Коли?

І вона схопилась на ноги (під нею захитався човен), стрибнула на берег і, така розгублена, аж із сльозами на очах, кинулась до ящика.

— Диви, все, все прислав! Все, що треба, — шепотіла вона, викладаючи в пелену шишки, жолуді, сухі гілочки.

— Хто прислав? Ти знаєш його? — спитав я, зовсім спантеличений. Баба Сіроха казала: “Мабуть, для тебе старався”, а виходить, посилка для Ніни, і дівчина ждала її з нетерпінням.

Ніна тим часом просунула руку в ящик і на самому дні, під сухим мохом, щось знайшла:

— О, є... Записка! — вона витягла клаптик паперу, з трепетом розгорнула його й пробігла очима.

— Читай. Вголос читай, — попросив я.

— Тут кілька слів. І про тебе. Ось, — Ніна подала мені записку.

Я прочитав:

“Дорогий Адаме!

Не можу, не буду тебе втішати. Ти мужня людина. Радий, що в останні хвилини коло тебе стоятимуть вірні друзі. Висилаю для них те, що ти просив. Хай запахне в степу сосновим Поліссям. Привіт їм обом, капітану Ленду і Ніні.

Твій Олс”.

Після “твій Олс”, як і на кришці посилки, теж був намальований чоловічок, що підняв капелюх на знак привітання.

— Ніно, хто цей Олс? — спитав я.

Ніна мов заворожена перебирала дрібні червонясті галузки, березові китички, засушене листя, шкаралупки горіхів, все це роздивлялась, нюхала й складала в пелену. Я ще раз спитав:

— Ніно, хто він, скажи, той Олс?

— Він такий, як Адам. Вони вчилися разом.

— А де він зараз?

— Робить те, що й Адам. Атомне сонце.

— І не страшно? І не спалить його те сонце, як Адама?

— Вони про себе не думають. Я була між ними. Вони кажуть: треба. Треба, щоб над землею було ще одне сонце. Треба, щоб воно світило сильніше за наше. Треба, вони кажуть.

— А навіщо це “треба”? Хіба так погано? Хіба нам з тобою мало сонця, мало трави на лугах, цвіркунів, метеликів, кульбабиного пуху? Навіщо придумувати ще одне сонце?

Нініні вуста були холодно стулені, в них наче застигло оте рішуче “треба”, і я зрозумів, що вона більше нічого не скаже.

Хвилину чи дві ми сиділи мовчки. Я озвався перший:

— Добре. Я зроблю тобі човник, Ніно.

— З соснової кори?

— Авжеж.

— Це чудесно. Я так хочу, так давно хочу. І саме такого, з соснової кори. Він найкращий: гарний, легкий, ніколи не протікає. Адам збирався мені зробити, та, бач, не встиг. — І Ніна опустила голову.

І от наш кораблик стоїть на воді. Злегка погойдуються. Два соснових весла виблискують на сонці. Од червоних бортів — густа багряниста тінь, що коливається на хвилях. І Ніну злегка погойдує. І на її лице падає червоний відблиск. Вона стоїть у кораблику, зовсім не схожа на ту дівчину, що сумно сиділа на березі.

А. Собачко-Шостак
“Казковий кораблик”

Гляньте: вона, мов чайка, зором, крильми, тілом своїм подалась уперед, готова от-от злетіть; розсипались на вітрі її коси, тріпоче біленьке плаття. Я кажу:

— Ніно, стривай! А вітрило? У мене є шмат парусини, ну-бо стривай!..

Я ставлю високу щоглу з хрестовиною, шпагатом і клеєм кріплю вітрило, і вітер напинає мій парус, неспокійно лопоче, на швидку течію розвертає судно.

— Льоню, сідай! — гукає Ніна. — Вдвох попливемо.

— Як? І мені сідати?

— А чого ж!

Це ж не простий кораблик, це Нінин, і я зробив його з соснової кори, яку прислав нам таємничий Олс, той, що знімає капелюха, вітаючи людей.

Кораблик несло в потоку, і я стрибнув саме вчасно: нас кинуло в бризки, в бурхливий потік, обшугнуло водою; я наліг на весла, грудьми уперся в праве весло, крикнув Ніні: “Стережись!” — і повернув наш вітрильник так, щоб він проскочив повз гострий камінь. Ще раз труснуло, обдало мене піною, і ми вийшли на чисте плесо, попливли за водою.

Мокрі, ми сиділи поруч, під вітрилом, дивились на береги. А береги в нас такі: то підмиті печери, де сплелись корневища, чорні й вузлуваті, як морські спрути; то світлі піщані відмілини, виспані черепашками; то круті глиняні припички, геть подовбані норами, — там селяться зграї стрижив, — зараз вони з вереском носились над лугом.

Ми пливли під вербами, наче в зеленому гроті; тут стояла припишкла сутінь, і лише подекуди вгорі жаром світилися китиці стиглої калини. Я сидів на веслах, вибирав дорогу. І раптом Ніна торкнула мене за плече. Я оглянувся. За нами сумно плив старий Нінин човник. Він, мабуть, не схотів самотнім залишитись на броду. І, притоплений, тихо снував за нами.

— Він когось везе, — сказала Ніна.

— Кого? Я не бачу.

— Дивись, на кормі.

О, таки справді! На кормі сиділа жовта стрільчата бабка. А мені здалось: на маленькому авіаносці притулився вутлий двокрилий літак. Може, він потерпів аварію, і Нінин човник везе його до найближчого аеродрому?

На одному закруті старий притоплений човник ткнувся у берег і став. Бабка від поштовху злетіла. У польоті вона ще більше нагадувала мініатюрний літак, неважко було побачити й пілота, що махав нам з кабіни шоломом, і ми попрощалися з ним.

Та скоро і наш кораблик-зупинився. Що за морока? Збурена вода кипіла, крутила поверху піну, але стояла на місці: щось їй перетнуло шлях. І тільки насподі, в глибині, течія клекотіла і біла струменем, рвучи запону. Наш вітрильник здригався, тремтів, як живий, але далі не йшов. Ми з Ніною переглянулись, нічого не розуміючи. Я перекинувся через борт, поведив очима і вгледів: там, де збирається піна, стирчить із води щось таке, схоже на плетену корзину.

— Ага! — вигукнув я. — Все зрозуміло!

— Що там? — спитала Ніна.

— Верша! Це Глипина верша. У нього така бовдуряка, що перекриває всю річку. І знаєш, що люди кажуть: Глипа вночі відкриває шлюз на верхньому ставку і спускає воду і короїв, тих, що колгосп розводить. А тоді, лисюга, тягає собі рибку — пудами...

— А воно й видно, — сказала Ніна, — що воду спускали.

Атож, якщо придивитись, то видно: розливалась недавно річка; оно затягло мулком острівці, причесало траву, розвішало мох на сучках.

“Цікаво, — подумав я, — що піймалось у Глипину вершу?”

Взяв жердину і ткнув у річку, туди, де бульбашилась вода. Ткнув, але тичка не йшла — під нею щось тріпотіло. Я бовтнув жердиною і тут — як дрова! — плесь, плесь!.. Закипіла піна, забила рибка, хвостами аж молотить по воді. Один короїще як хвисьнув, так і вилетів на берег, позяпав ротом і знов на дно.

— От риби! — сказав я. — Аж кишить. Тичку встромив — і не падає.

— Що робити? Це ж розбій! Може, покликають кого?

— Навіщо? Ми самі щось придумаємо... Знаєш, Ніно, Глипа затикає вершу соломою. А я затичку вийму, і хай пливе собі рибка, тюгу-у! — у нижні ставки.

— Давай! Тільки швидше!

Я поліз у річку, а тут глибоко, і ноги по коліна грузнуть у муляку. Так я аж вухом ліг на воду, намацав рукою затоплену вершу, намацав її гузир і висмикнув цілий снопок соломи. Тільки висмикнув, як чую: залоскотало!.. затріпотіло!.. пішла рибка між моїми ногами.

— Ось, ось вона! — закричав я сміючись. — Пливе табуном! На волю!

А жирні короїці ліним ходом, тягнучи за собою хвилю, пішли по течії. Вони плавно й поважно вихляли хвостами, луска на їхніх боках відскакала золотом. Рибка зовсім нас не боялась, плівла попід самим берегом. Ми довго проводжали короїців.

Та ба! Знов якась перепона! Так само крутило воду і зашумовувало піну.

Виявляється, обачливий Глипа поставив ще одну, контрольну вершу. І тут я витяг затичку — жмут гнилої соломи. Тепер була вільна дорога від верхнього ставу до нижнього.

— А верші? — спитала Ніна. — Глипа їх знов поставить. І буде тягати корої.

Гм, верші... Що з ними робити?

— Ніно, — сказав я. — Вже вечоріє. А ми з тобою мокрі та й змерзли; бач — у тебе сироти на ліктях. Давай розведемо вогонь.

— О-о, це прекрасно!

Над річкою, в густих кущах, ми назбирали падалишніх стебел, хмизу, сухого гілляччя. Поки Ніна лаштувала багаття, я притяг Глипині верші. Вони добряче вимокли у воді, стали аж чорні, від них на сто метрів несло мулом і риб'ячою лускою. Ці важенні споруди я поставив так: одну вершу

підпер другою, щось вийшло схоже на курінь, а внизу якраз було місце для вогню. Коли спалахнуло полум'я, ми побачили грандіозну картину: закурили верші! Тепла шипуча пара зміями повзла крізь плетену лозу і стовпом звивалася вгору.

Я ще підкинув хмизу у багаття, полум'я шугнуло вгору, під самі верші. Сира лоза довго шипіла й сичала та ось, нарешті, спалахнула, червоні язики поповзли в небо, і верші, як дві ракети, снопами вогню освітили весь луг.

Оце красота!

Ніна підскочила (а очі горять) і давай: “Трам-та-там! Трам-та-там!” І пішла круг вогню, стріпає косами, плече в долоні, а я за нею і наче вибиваю в бубон, а полум'я тріщить, сипле додолу жарини. Чуєте? Гримлять тамтами в джунглях! І раптом — ніч...

Впало, обвалилось вогнище, одразу повіяло холодом, дихнуло порожнечечу, осіннім смутком.

Ніч стояла між нами; я тримав Ніну за руку, але не бачив її. Ми припинили, наче осиротіли без вогню. Десь у небі зі свистом пролетів самотній птах.

— Осінь, — сказала Ніна.

— Осінь, — сказав я. — Птахи у вирій збираються.

— І мені пора.

Я відчув, як вона легенько стисла мені руку.

Ніна відпливала восени. Все пливе восени: листя за водою, хмари, павутиння, птаство, школярі, комбайни. Все кудись пливе, прощається з літом. І Ніна прощалась.

Як завжди, ми зустрілися з нею на броду. Вона сиділа в кораблику, я на камені. По воді проносились тіні журавлиних ключів.

— Ти в який клас підеш? — спитала Ніна.

— В третій.

— Значить, скоро забудеш про мене.

“Ет, — знизав я плечима. — Навіщо пусті балачки?”

— Так, ти забудеш про мене, — тихо, але твердо сказали Ніна. — У мене друзів багато було, вони повиростали, купили собі мотоцикли, транзистори, квитки на футбол. І коли я приходжу до них у гості, вони дивляться на мене сонними очима і не впізнають. “Ти хто?” — питають. “Ніна”, — кажу. “Не знаю такої”. — “А пам’ятаєте, — нагадую тоді, — як ми слухали в степу павукове радіо?” — “Тю, що за дурниці!.. Павукове радіо! Йди собі, дівчино, геть, не мороч нам голову!..”

Хтозна, про кого це казала Ніна, та я чомусь живо побачив Глипу, побачив, як він сонно глипає над своїм патефоном, бо він, коли добре підіп’є, крутить одну музику:

Ех, Дуня, Дуня я-я,

Дуня ягідка моя...

— Не всі такі, — ображено засопів я. — Адам не забув. Він часто казав про тебе.

— Адам, — Ніна особливо якось вимовила це ім'я. — Адам був дитина. Велика дитина. У нього був свій Бумс, своя Сопуха і свій ліхтарик. Ліхтарик він мені подарував, ти його бачив.

— А-а, це Адам подарував? — аж тепер я дізнався, де вона взяла грибок, який світив у печері місячним світлом.

Я порився в кишені, витяг свої припаси. Забрів по коліна в воду, до її кораблика, і сказав:

— Ніно, ось два кремінці. Найкращі. Один світлий, другий з багрянцем. Вони викреслюють вогонь. Якщо тобі страшно-страшно стане, візьми їх і так покреси — блись, блись, і все, і страху не буде.

— Гарні кремінці, — сказала Ніна й загорнула їх у хустинку. — Ну все, Льоню, мені пора.

Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, з соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Вся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плив її тихий кораблик. А над нею неслись павутинки, а ще вище — журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилась за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки присмучену дівчину, яка жевріла на сонці, мов свічка.

— Ніно, прощава-ай! — змахнув я рукою.

— ...щавай! — відгукнулась луна.

— На те літо ждатиму. Чуєш?

— Чую!.. Приїду!..

Я зіп'явся на носки, але вітрильник став маленький, як тінь журавля. І раптом мені здалося: то справді журавлик! Гляньте, він знявся з води, понісся над землею, виплив у небо і з розвороту пішов за бистрим ключем.

Навіть примарилося мені: я бачу Ніну. Вона спрямовує свій крилатий кораблик у синю затоку, веслує між хмарами. А хмари над нею — як скелі. А вітрило у неї — як біла пір'їна. А вода чиста-чиста, без дна.

Попливла Ніна у вирій. За птахами.

...І досі не знаю, чи була вона, така дівчина, чи я її просто вигадав.

1. У яких творах вітчизняних і закордонних письменників змальовується одухотворена природа, прослідковується взаємозв'язок стану людської душі та опису природних явищ?
2. Назвіть основних персонажів цих творів.
3. У яких творах із курсу зарубіжної літератури порушено питання про вплив світу дорослих на дитячі мрії, думки?

Працюючи в групах, оберіть одне із запитань і обговоріть відповідь на нього:

1. Які почуття викликало у вас читання фрагмента "Лікар Бусько"? Чому?
2. Навіщо Адам розповідає Льоньці історію про лелеку? Яку ідею уособлює образ Буська?
3. У чому прихований зміст образів дощу і кораблика?

4. Чим, за словами Ніни, Адам відрізняється від інших дорослих? Чи погоджуєтеся ви з нею?

Представте свої думки класові.

Обговоріть у загальному колі такі питання:

1. На прикладі персонажів твору поясніть, як у конкретних вчинках проявляються духовні цінності людини, її думки і переконання.

2. Якою людиною виросте Льюїс? Чому?

3. Які риси характеру ви цінуєте в людях найбільше? Чому?

Уважно прочитайте текст. Обговоріть у парах, чи збігаються ваші враження та думки від прочитаного твору з думками авторів підручника.

Представте свої міркування класові.

Повість “Звук павутинки” — один із найкращих творів Віктора Близнеця, адресований і юному читачеві, і дорослому. Бо, як уважав письменник, і минуле, і теперішнє, майбутнє і вічне перетинаються в точці дитинства.

Працюючи над повістю, Близнець ставив перед собою двоєдине завдання: ввести юного читача в дорослий світ із чіткими й високими духовними орієнтирами, а дорослого читача застерегти від втрати пам’яті про свою моральну основу — дитинство.

Так само, як Іван Франко в оповіданні “Малий Мирон”, Григорій Тютюнник у “Дивакові”, Олександр Довженко в “Зачарованій Десні”, Віктор Близнець своїм твором наголошує на споконвічній єдності людини з навколишнім світом. Тому він і присвячує повість “трав’яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці — найбільшим чудесам світу, які ми відкриваємо в дитинстві”. Бо саме в цю ранкову для людини пору тчється тонка, як звук павутинки, “матерія” світовідчуття, що, зміцнівши з роками, повинна стати визначальною в характері дорослої людини.

Це доросле життя з його проблемами, болями, переживаннями приходить до Льюїса — головного героя повісті — разом із народженням дружби з духовно багатим ученим-атомником Адамом і загадковою дівчиною Ніною, яку він створив своєю буйною фантазією, та протистоянням із безжалісним сільським браконьєром Глипою.

З усвідомленням складності життя, в якому є добро і зло, чесність і підлість, народження і смерть, відбувається Льюїсине змужніння. Поступово хлопець приходить до думки, що, як і від кожної людини, після нього на землі повинно щось залишитись: чи зло, яке передається від людини і продовжується в реп’яхах, кропиві, повзучому лишаї, чи добро, яке буде квітнути в яблуні, бузку, маргаритках.

Видатний письменник Олег Гончар дав таку оцінку повісті: *«Чистотою звучання, культурою письма ця річ мені нагадує “Маленького принца” Антуана де Сент-Екзюпері»*. А поет Володимир Базилювський у захваті зазначив, що *«“Звук павутинки” — це “поема в одязі прози”, виспіване соло на флейті»*.

1. Пригадайте зміст листа-звернення до вас Станіслава Чернілевського. Що поет вважає головною подією у своєму житті? Що спільного є у світовідчутті С. Чернілевського та Льоньки?
2. Висловлюючись по черзі у загальному колі, закінчіть речення: "Я думаю, що повість В. Близнеця називається „Звук павутинки” тому, що..."

1. Що ви знаєте про життя і творчість Віктора Близнеця?
2. Як сприймає навколишній світ Льонька?
3. У які художні образи втілюються ідеї та почуття письменника?
4. Що таке підтекст?
5. Як ви розумієте такі поняття, як безсмертя, добро, вічність, краса?

Уявіть, що Ніна і Льонька зустрілися через двадцять років. Подумайте, про що вони будуть говорити. Напишіть твір-роздум про їхню розмову, в якій згадуються павукове радіо та кораблик.

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ (1949–2001)

*Письменник не вигадував своїх юних героїв,
а брав їх із життя, і брав такими,
якими вони були насправді.*

Олександр Дяченко

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життєвий і творчий шлях Ярослава Стельмаха;
- ✓ переказувати уривки повісті "Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера";
- ✓ характеризувати образи Сергія і Митька;
- ✓ висловлювати власні роздуми про романтичність і життєлюбність як риси сучасної людини.

1. Що таке пригодницький твір?
2. Які пригодницькі твори закордонних письменників про дітей ви знаєте?
3. Чи подобаються вам пригодницькі твори? Чому?

- Прочитайте текст. Працюючи в парах, дайте відповіді на запитання:
1. Коли і в якій родині народився Ярослав Стельмах? Що стало поштовхом до літературної праці?
  2. Який творчий доробок письменника?
- Представте результати роботи класові.

Ярослав Михайлович Стельмах народився 30 листопада 1949 р. в Києві в родині видатного українського письменника Михайла Стельмаха. Ріс обдарованою дитиною, захоплювався спортом, музикою, багато й залюбки читав. Закінчивши школу, став студентом Київського інституту

іноземних мов, а згодом — аспірантом Київського університету, закінчив Вищі літературні курси в Москві. Провадив перекладацьку діяльність, викладав у вищих навчальних закладах.

“Я почав перекладати, — згадував письменник, — ще в студентські роки. Спершу мене зацікавила книга, яку мені привезли з Канади. Автор її — перший в історії свого народу ескімоський письменник Маркузі. Книжка була адресована дітям і цікаво, дохідливо розповідала про суворе, сповнене небезпек і тяжкої праці життя ескімоських племен. Звалася вона „Гарпун мисливця“, і працював я над її перекладом з великим задоволенням”.

Робота над цією книжкою та значні успіхи в галузі художнього перекладу спонукали Ярослава Михайловича згодом писати власні твори для дітей. У 1975 р. побачила світ його перша книжка — збірка оповідань “Манок”. Потім були повісті “Химера лісового озера”, “Найкращий намет”, п’єси “Митькозавр із Юрківки”, “Вікентій Прерозумний”. Ці твори сповнені доброзичливим гумором, теплотою і розумінням світу дитинства, повагою до її мешканців, ваших ровесників.

Ярослав Михайлович — лауреат літературних премій імені Івана Котляревського та Миколи Островського. П’єси для дорослих “Привіт, синичко!” та “Шкільна драма” збирали велику аудиторію глядачів у драматичних театрах нашої країни, були перекладені багатьма мовами.

Рано і трагічно обірвалося життя письменника Але залишилися його твори, які ще довго тішитимуть дорослих і дітей дивовижними історіями та пригодами, допомагатимуть юному читачеві відкривати красу й таємниці навколишнього світу, цінувати дружбу, мріяти, вірити у власні сили.

1. Прочитайте назву твору. Обговоріть у загальному колі: Як ви розумієте слово “химера”? Хто такий Митькозавр? Про що буде розповідь?
2. Прочитайте перший розділ оповідання. Яка ідея народилась у хлопців?
3. Чому батьки були проти поїздки хлопців до бабусі?
4. Як їм поталанило переконати батьків?

ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА, АБО МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ

(Скорочено)

Розділ I

Зоологія і комахи. “Відпустіть нас до бабусі”

Коли ми склали іспити і п’ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки Ірина Семенівна.

— Любі дітки! — вона завжди казала “дітки” чи “діточки”. — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю і повністю приєднуюсь до тих хороших побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — учитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому трудніше, ніж у п’ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати зоологію...

Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голови над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж, ми мало любили ботаніку, та й не можемо сказати, щоб і зоологія вигравала в нашої хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того щоб збудити вашу цікавість до нового предмета, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило, — та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити...

— Пам'ятаєте, я розповідала вам, як збирати таку колекцію?..

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок із скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою і кращою... Тільки не так, як у минулому році.

Цим вона натякала на гербарій рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько таки знайшов якийсь гербарій, ми його підписали і здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові вуха. Виявилось, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки рослин Далекого Сходу, по-друге, він належав навіть і не Митьковому братові, а котромусь із його приятелів. А по-третє, з'ясувалося — приятель теж узав його на два дні в себе на роботу.

— Чому тебе та колекція муляє? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А тому, що тепер нас точно відпустять до моєї бабусі!

Тут слід зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...

— Уявляєш собі? — казав Митько. — Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом — ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівались, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі, а потім уже нам.

— Уявляю, що вони там вироблятимуть, — хитала головою мама.

— Двоє лобуряк на голову старенькій жінці, — і собі докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас.

— Не такий уже старенькій, — казала вона. — Ми з нею однолітки.

— Хоч і не старенька, — мовив тато, — а коли б вам, мамо, вони обое сіли на шию на три тижні, то ще невідомо, якої б ви заспівали.

— О, я була б тільки щасливою, — не здавалась бабуся. — Село, річка, ліс, два юні джентельмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

— Боюсь, що ненадовго, — обізвалась мама. — Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

— Невже ви хочете, Оксано Павлівно, — втрутивсь нарешті у розмову й Митько, — щоб ваш син, а заодно і його перший приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки і сприяє передчасному старінню наших організмів? — (Цю промову він підготував заздалегідь). — А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після важкої праці й успішного закінчення п'ятого класу?

— Не дуже-то ви й перепрацювались, — кволо посміхнулась мама.

— А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

— Так уже й не переведуть? — не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надшербили її несхитність і стрілка маминої впевненості гойднулась у нашу сторону.

— А може, й просто двійку поставлять, — не здавався Митько. — А кого порадує двійка у перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настроїв протиставити.

— Еге ж, — знов усміхнулась мама, — вам зіпсуєш... Ну, то як? — звернулась до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Та хай уже їдуть, — одмахнувся він. — А то ж спокою не даватимуть ціле літо. Тільки щоб бабусю слухали.

— Ура! — закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затримались.

— Чула? Чула? — сміявся тато. — “Передчасному старінню наших організмів”, га?

— І настроїв у них на цілий рік зіпсується!

— Ех, ти, — закинув я Митькові, — то це ж вони з нас глузують!

— Ага, — почухав він потилицю, — переборщили трохи. Ну, та нічого. Головне — мета досягнута...

1. Складіть вибірковий письмовий переказ першого розділу, який би пояснював, чому хлопці так прагнуть їхати до бабусі. Використайте опорні слова: шостий клас, ботаніка, колекція, ліс, багаття, бабуся.
2. Прочитайте другий, четвертий і п'ятий розділи твору.

Розділ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусею, ентузіастом музичної освіти і дідом Трохимом

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявся я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилюги з-під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— Ото ж бо, в місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тьху ти, не таке, — вже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він відчував себе до деякої міри господарем.

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йти мова! Хіба такі хвацькі і відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьмом обернулись. Перед нами шкірив зуби юнак років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки! Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямі. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупивсь Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитись з майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобались.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням на наше нове знайомство Митько. Я заперечувати не став.

До бабусиної хати лишилось вже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття, та зразу ж і замовкло, затнулось на найвищій ноті.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенив плечима Митько. — Може, корова якась чи бугай.

— Ніколи не думав, що корова може отак вити.

— О, ти не знаєш тутешніх корів, — пояснив Митько не зовсім упевнено. — Від них усього можна чекати...

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук почувся знов і знов урвався.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: "Митю, Митюню", — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром у руді кинулась від клуні нам назустріч.

— Бабуню!

— Онучку!

Одведемо на мить наші очі від цієї зворушливої сцени і скористаємося з нагоди, щоб роззирнутися довкола. Ні, не вдалося, бо увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знов ревуло. "Може, справді, корова забралася в хату, та й не знає, сердешна, як вилізти", — подумав я.

— Гнате, Гнате, перестань, їй-же бо! — загукала Митькова бабуся. — Перестань, дай хоч з онучком хвилю погомоніти.

— А-а, приїхав, — долинуло у відповідь. Нараз фіранка гойднулась, метнулася вбік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий здоровань із тромбоном у правиці. — Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате. Я так і не додумав, хто це. Точніше, спершу думав — ви, а потім, ні, думаю, не ви. Потім знов думаю — ви, а потім...

— Я, я, а хто ж, — доброзичливо розсміявся вусань і розвів руками, мовби і собі дивуючись, що це він узявся до такого заняття. По-вуличному звали його Фа-Діезом.

— А ви ж позаминулого року на мандоліні грали. Так тихо було... І приємно.

— А, мандоліна, — одмахнувся той. — Тромбон — оце, я тобі скажу, да!

— А я тобі скажу, Гнате, — вставила й собі бабуся, — досить уже на сьогодні.

— Та я ж і кінчаю. Все. Заради такого випадку... А це хто з тобою? — накинув цікавим оком на мене.

— Ой, і справді! — сплеснула руками бабуся.

— Я, — озвався я.

Отак і відбулося наше знайомство...

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

— Ну, починається, — прошепотів Митько. — Зараз півсела сюди збіжиться. Ходімо десь сховаємося, — і дременує не дуже ввічливо за хату. Я подався був за ним, але тут мене перепинив той же голос:

— Куди ж це ти, Митю, чи не впізнаєш мене?

Я озирнувся. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанах, вправлених у запилені чоботи, в синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті.

— А, драстуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, ступаючи в погріб.

— Здрастуйте, — зніяковіло привітався я.

— Ну і змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору.

— Га? — долинуло з погреба.

— Змінився, кажу, Демидівно, онучок твій, — повторив дідок, придивляючись до мене. — Підріс.

— Аякже, підріс, — раді погодилась бабуся, брязкаючи внизу посудом. — Ти ж його коли бачив, два роки тому?

— Еге ж, два роки. Ніби погладшав трохи...

— Та де там погладшав! Худючий, як і був.

— Е ні, який же він худючий. Опецькуватий... А то ж ніби й волосся було русаве, а це потемніло.

— Та де ж потемніло? — од того дива бабуса аж вилізла з погребів і кинула погляд на мене.

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож-бо й видно, що не Митько, — охоче погодився той. — А хто ж? — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А-а, — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Я й дивлюсь — ніби не Митько. А воно й виходить, що Сергій. Да-а, — продовжував, вмоцнюючись на приступці ганку. — Зараз, улітку, всі своїх дітей кудись одсилають. То в табори, то ще десь, а як нема куди, то до бабусь. Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Дак той на велосипеді ганяє. З собою ж і привіз, — розібраний. Бабуса до нього кинулась, мовляв: “Онучку мій рідний, як же давно не бачились”. А він їй: “Обережно, — каже, — бабо, не чіпайте чемодана, бо в мене тут велосипед”. Не встигла вона й слова сказати, як він уже той велосипед витягнув, склав у момент і хода з дворища. Дмитрівна в гвалт: “Куди ж ти?!” А він тільки рукою махнув: мовляв, одчепись. А години за дві приїхав і каже: “Це в мене тренування такі, точно за графіком”. Значить, — пояснив уже від себе дід, — як пробило, скажімо, першу годину чи яку там, то ти хоч спиш, хоч їси, а скачи на велосипеді й паняй, куди очі бачать. Отаке! Ну, а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганяють будете?

— Ні, — промимрив я. — Нам треба колекцію збирати...

Розділ IV

Таємничий і бр-р-р-р який страшний.

Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками і один за одним. Біля озера вилежувались на сонці і купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулась подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка — що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схилили до дружньої розмови.

— Та чого ви такі насурмонені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопились відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від мене подарунок, — він підняв з піску свої штани і, сягнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василювою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмієте зберігати таємниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із села ніхто не потикається?

— Боятися?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого спитаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе!

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, вие страшно і зітхає "о-о-о-о-ох" — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травкою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровенних лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимось.

Він миттю надів штани і витяг з-за куштів велосипед:

— У мене тренування. За графіком.
— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.
— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться.
— Сергію, а якщо нам...
— Що нам?
— Таки оселитися коло озера і самим простежити... за отим от...
— Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!
— А якщо відпустить?
— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?
— Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти із собою ковдри. Зараз же тепло.
— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!
Та не замерзнемо. Не бійся.
— Я і не боюсь. А от бабуся...
— Бери її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

[...] Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно вилізе з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміню тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не прогавлю, не бійсь. А взагалі, як набридне, то розбуди мене. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття і дививсь, як темрява полонить ліс...

Запала тиша. Стало моторошно. “Ну чого ти!” втішала думка серце, але те не слухалось, билось дужче. Я підвівся і знічев’я почимчикував до води...

Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. Вмить я пройнявся відчуттям власної мізерності, і несподівані мислі заройлись у голові: “Ну що я, — думалось мені, — у порівнянні з кількома деревами — ще менша комаха! А в порівнянні з цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні із землею кулею?” І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. Я мерщій почовгав назад, боячись зиркнути в сторону, і дививсь лиш поперед себе, на прокладений моїм ліхтариком серед ночі промінь світла. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадались домівка, татусь, мама... Я позіхнув.

— Рідна мати моя, — вичавив із себе якісь жалюгідні звуки. — Ти ночей недоспала...

“Ух... — опустився я на землю, спершись спиною на курінь. — І я недосипаю, — позіхнув знову. — Вартую... А що? Невідомо. А можна було б і доспати. От зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно... Ще трошки...” — голова моя схиляється на груди.

Скільки так я просидів, не знаю, коли це:

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююся на ноги і просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, Митю, — почервонів я. — Лиш на хвилинку присів. Маму згадав.

— Та згадуй собі кого хочеш! А на посту спати не смій! Хіба тобі можна доручити серйозну справу!.. Іди спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив?

— Ні...

— Звичайно, за сном і дивитись нема коли...

Приголомшений, картаючи себе за негідний вчинок, я припинив курінь. Сонливість геть полишила мене...

Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

Відповіді не почув.

“Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба”.

Полежав іще хвилину п’ять, тоді вибрався назовні.

Вже займалося на світ. Ледь куріло багаття, легкий вітерець колошмакав сивий попіл. Згорнувшись калачиком, спиною до куреня, Митько солодко спав.

Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину.

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштотхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровених і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озируючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.

Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?..

— Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра, наберемо — фантастику яку-небудь, про шпигунів...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишконопорожнинні, гадюки — бридота одна!

— От-от. Так до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

— Ти думаєш? — уже серйозніше глянув я на Митька...

1. Що таке повість?
2. Яку комічну повість про пригоди дітей ви вже вивчали?
3. Який твір можна назвати пригодницьким? Підтвердіть свою думку прикладами з української та зарубіжної літератур.
4. Кого називають персонажем, героєм твору?
5. Поясніть значення термінів "головний герой", "другорядний герой".

1. Об'єднайтесь у малі групи. Знайдіть у тексті одну з комічних ситуацій і поясніть, за допомогою яких словесних засобів автор спромігся викликати сміх у читача. Представте результати своєї роботи класові. Визначте риси характеру, які ви вже помітили у героїв повісті.
2. Об'єднайтесь у пари. Обміняйтеся думками із своїм партнером і разом знайдіть уривки тексту, котрі ілюструють названі вами риси.
3. Об'єднайтесь у четвірки і разом складіть список усіх визначених вами рис характеру героїв. Представте свої думки класові. Кожну рису характеру підтверджуйте прикладами.

1. Прочитайте решту розділів повісті.
2. Оберіть найцікавіший для вас епізод твору. Підготуйтеся до виразного читання й переказу цього епізоду.

Розділ VI

який проливає світло на наших предків
і ще на дещо. Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитесь?

— Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Стільки читати — з глузду можна з'їхати.

— Невже тобі нецікаво? — питає я.

— Звичайно, цікаво. От тільки не звик я подовгу над книжками сидіти. Це ж подумати тільки — дев'ята за якийсь тиждень.

А на восьмий день вивчення зоології Митько висловив сміливе наукове припущення, яке я захоплено сприйняв.

— Слухай ось, — Митько втупився у книжку. — "Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Казали, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жажливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків-динозаврів.

У 1912 році ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Літак його здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито із розладнанням нервової системи”.

— Я думаю! — жажнувся я.

— “Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — вчені вирішили-таки до кінця розібратися у цій загадковій проблемі “динозаврів”. І, нарешті, в двадцятих роках нашого століття на острові Комодо Зондського архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро-чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя...”

— От би й собі там побувати, — в захваті мовив я.

— “Гігантський варан, — не звернув на мене ніякісної уваги Митько, — був відомий ученим з палеонтологічних знахідок (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми)... е-е, знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п’ятдесят мільйонів років тому”.

— Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбікська протока. Мовляв, там є умови, щоб зберегтись кому завгодно. А між тим ось, у басейнах рік Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки, як щур, звірятко — хохуля. Так от ця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. До речі, сучасник мастодонта. І, нарешті, лох-неське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України.

От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати.. — у захваті скочив я на ноги.

— Так, Сергійку. Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже і озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись — тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

— Митьку, — закривав я, — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно...

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це ж надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, триасовий періоди дивилися на нас зі сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вчитати, вгадати, хто з них був предком нашого озерного жителя...

Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від юрського періоду.

— Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.

— Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.

— І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, в юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся...

— Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього-от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції ти.

— Е ні, не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка. А й справді. Диви, як добре — Митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас безладно лежало кілька воронячих пір'їн і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило удень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII

Операція "Курка" провалюється разом із дідом Трохимом

— Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: "Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм". От він

біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками і листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки і — готово!

— Думки читаєш! — радо згукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — прояснило його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея...

Довіриливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушивсь я.

— Мотузкою, як же ще! А де взять її — я знаю. У клуні висить...

— Ти що, жартуєш! — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ізду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язує!

— Хай буду я, — хоробро погодивсь Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна і не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І по хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала і біла крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувався і я, підводячись після невдалого кидка. — Це ж страус!

І ми знову якомога лагідніше заводили:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!

— Тю-тю-тю-тю!

Проте курка відбігала на безпечну відстань і осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Всі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядом.

— Єсть! — вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її у мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату і ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи...

Тим часом споночило.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши на гору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Нє-є.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувся Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилось?

— Та ні, все.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — нещиро правив далі. — Я йому б...

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавивсь, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювались ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би, є у вас водичка?

— Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

— Лопатка? — зашарівсь Митько.

— Еге ж, лопатка. Он вона й лежить.

— А й справді, лопата, — дурнувато гигикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та не, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив. І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почувла, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой-ой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.

— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще втелюцяться хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.

— Та ні, піду. Пізенько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.

— Допобачення, дідусю. До завтрього, спасибі вам, — кволо відповіли ми.

— І кебетний же дідуган, — мовив по хвилі Митько.

— Все зрозумів.

— Та тут уже нічого не вдієш.

— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.

— Авжеж, це ще дідові пощастило.

На цьому й ми погодились.

Розділ IX

Тасмниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніш, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Діеза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Радості Фа-Діезовій не було меж. Відтоді він грав з іще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав якось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки...

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — ехидно зауважив я.

— А й справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати... Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його — за фотографією це неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: "Учні шостого "Б" класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку..." Може, ще й по медалі... Мабуть, "За відвагу".

— "За відвагу"? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало... Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною!..

На слабких ногах я вивалився із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завер...

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...

— У-у-у-у, — люто завилла мордяка і стала наближатись...

І ми вже було кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревноло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, кинувши поглядом по берегу, вхопив каменюку і пожбурих нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я. Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісці — теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помо!.. Поможіть! Я більше не буду!..

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливую голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть...

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилев зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременах заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?
— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у сторону, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною і з розмаху вдарив об пісок. О! І о! І осьо!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подавав, — у сестри з наміста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів, — Фа-Дієзів, а ви й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дірявої каністри каменюку і пожбував у воду. От вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів і од сміху помирав. “За ногу вхопити!” Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня.

Він закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клінули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давайно виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гикнув Василь. — За що подякуєте? Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга. — А що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про архіоптерикса?

— Кого-кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Та йди ти із своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю, не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. “А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду

є півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком”.

Поки ми з Митьком...

1. Які твори вважаються пригодницькими? У чому полягає їх особливість?
2. Як скласти план характеристики героя літературного твору?

Працюючи в малих групах, обговоріть відповіді на запитання.

Перша група. 1. Як сприйняли Митько і Сергій завдання на літо від учительки ботаніки? 2. Чи є зайві, нецікаві науки? Чому?

Друга група. 1. З якою метою поїхали хлопці в село до бабусі? 2. Як ставилися письменник до своїх героїв? Доведіть свою думку.

Третя група. 1. Яке враження на Митька та Сергія справила перша зустріч із Василем Трошиним? 2. Що дав дітям, чим збагатив, чого навчив відпочинок у селі?

Четверта група. 1. Що спонукало хлопців змінити свої плани на літо?

2. Яку силу має влучне слово? Наведіть приклади з власного життя.

П'ята група. 1. Чому друзі вирішили поселитися біля озера? 2. Чому хлопці по-справжньому зацікавилися зоологією? Чи допомогли їм набуті знання розкрити тайни лісового озера?

Шоста група. 1. Чим закінчилась історія з Митькозавром? Чи був Василь вдячний за свій порятунок? 2. Яка частина розповіді про пригоди хлопців є кульмінацією?

Проаналізуйте дії та прояви характерів героїв повісті в цей момент.

Представте свої відповіді класові: спершу прослухайте відповіді всіх груп на перше запитання, потім — на друге.

Працюючи в малій групі, уважно розгляньте репродукцію картини С. Григор'єва “Юні натуралісти”.

1. Дайте персонажам картини імена та усно складіть про них невеличкі оповідання на одну з тем: “Зустріч із природою рідного краю”, “На літніх канікулах”, “Перша „наукова” експедиція”.

С. Григор'єв
“Юні натуралісти”

Представте результати своєї роботи класові.

1. Доведіть, що повість Ярослава Стельмаха “Химера лісового озера” є пригодницьким твором.
2. Які засоби смішного використовує автор?

Подумайте, чи необхідні сучасній людині романтичність і життєлюбність. Обговоріть це питання з батьками чи іншими дорослими. Підготуйтеся до представлення результатів цієї роботи класові.

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

ГУМОР І САТИРА. НАРОДНІ БАЙКИ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розуміти значення почуття гумору в житті людини;
- ✓ розрізняти сатиру і гумор;
- ✓ пояснювати основну думку та алегоричні образи байок, гуморесок, співомовок тощо;
- ✓ висловлювати власне ставлення до критики й самокритики як стимулу для самовдосконалення людини.

1. Які гумористичні твори вітчизняних письменників ви читали? Хто їхні автори? Чи сподобалися вони вам? Чим саме?
2. Який художній засіб називається алегорією?
3. У яких видах мистецтва використовується алегорія? З якою метою?
4. З якими творами алегоричного змісту з курсу зарубіжної літератури ви вже знайомі? Хто їхні автори?

Працюючи в парі, мовчки прочитайте текст і лист-звернення до вас письменника-сатирика Олега Чорногуза. Обміняйтеся думками з приводу твердження: "Почуття гумору — це важлива риса характеру людини, народу".

Обговоріть у малих групах такі запитання:

1. У чому полягає особливість гумористичних творів? Яких тем людського життя і суспільства вони торкаються?
2. Чим відрізняється гумор від сатири?
3. Чому сатиричне слово вважається дієвою зброєю проти зла, несправедливості, потворного?
4. Висловлюючись по черзі, закінchte речення: "Гумор допомагає людині...".
5. Опрацюйте "Вузлик на пам'ять" про комічне.

Коли говорять про український національний характер, завжди підкреслюють як одну з характерних його рис почуття гумору. І це справедливо. Навіть у найтяжчі часи, попри всі негаразди та біди, українці не могли обходитися без сміху і жарту. Почуття гумору допомагало їм долати труднощі, додавало оптимізму й віри у свої сили, знаходило прояв у повсякденному житті й творчості.

Надзвичайно популярні в народі твори сатиричного та гумористичного звучання Тараса Шевченка, Леоніда Глібова, Степана Руданського, Степана Васильченка, Степана Олійника, Павла Глазового. Без перебільшення можна сказати, що гостре й дошкульне слово українських письменників-гумористів і сатириків — це совість нашого народу, яка в їхніх особах викриває, висміює, бореться з вадами суспільства і людини.

Усе те, що здається недоречним, смішним, не таким, яким насправді має бути, називається комічним.

Співчутливе зображення смішного — це гумор. Сатира, на відміну від гумору, висміює все негативне більш нещадно та в'їдливо.

Мабуть, немає такої теми в житті людини і суспільства, яку обминали би своєю увагою гумористи і сатирики. Використовуючи засоби творення комічного, вони втілюють свої задуми в художніх творах різних жанрів. Це — байки, анекдоти, гуморески, усмішки, співомовки, жарти тощо.

Український народ за його співучість, ліризм, музикальність мови у всьому світі називають народом-композитором. Я б додав ще одне визначення — народ-гуморист. Загадаймо наших славних предків-козаків: вони йшли в бій з усмішкою на устах. Перед битвою частенько кепкували над ворогом, дражнили його й цим не тільки показували свою зверхність, упевненість у перемозі, а й підбадьорювали свій войовничий дух.

Гумор — це часто самозахист сміливої, не скутої страхом душі від негараздів, невпевненості.

Двадцять років тому наш народ спіткало лихо — Чорнобиль. У ті страшні для всіх дні народилося стільки частівок, жартів, дотепів, усмішок, кепкувань, анекдотів, як ніколи доти.

Сміх завжди допомагав українцям вистояти. Хай не завжди веселий, як кажуть у народі, — “сміх крізь сльози”, але все ж таки сміх, а не розгубленість, зневіра, відчай. Отже, як мені здається, гумор — це не тільки веселий, дотепний, доброзичливий сміх, а й особливий стан духу людини, її розуму, винахідливості й оптимізму.

Сатира — це, переважно, непримирення із тим злом, яке бачить письменник-сатирик. Викриваючи зло, треба мати чисте сумління й любляче, мужнє серце, особливий розум, як у винахідника, здатність до самопожертви, інакше люди не повірять, не сприймуть як належне слово сатирика. Рабле, Свіфт, Остап Вишня... — це справжні письменники-сатирики. І я дуже пишаюся тим, що за свою літературну працю на ниві сатири і гумору першим серед українських письменників був удостоєний звання лауреата премії імені Остапа Вишні.

Народився я в надзвичайно мальовничому селі, яке мені все життя нагадує діамант, обрамлений сріблом. Бо омивається з усіх сторін світу річками з чудовими назвами: Південний Буг, Сливода, Постолова, Байківська, Фоса. Останню назву — найменшенької річечки — не можуть пояснити ні історики, ні старожили мого села.

Тут, у селі, я почуваю себе ліриком, поетом і в душі моїй панують ніжність і любов. Але коли я бачу несправедливість, кривду, наругу, яка чиниться над людьми, природою, душа загоряється гнівом, бунтарством, і я беруся за гостре перо сатирика — мою вірну зброю проти зла. Наскільки ж вона влучна і сильна, судять мої читачі. Вони ж бо — найсправедливіші судді.

Хочу побажати вам, мої читачі, не полишайте відчуття гумору ні за яких обставин, смійтеся на здоров'я!

- **Комічне** — це все те, що не є таким, яким має бути, й тому викликає сміх.
- **Доброзичливе, співчутливе зображення смішного (комічного) називається гумором.** Гумор є характерним для більшості жанрів фольклору (казки, прислів'я, приказки, жартівливі та обрядові пісні, коломийки), часто використовується у творах художньої літератури.
- **Невеликий за обсягом художній твір, у якому зображено комічні події та персонажі у смішному вигляді, називається гуморескою.**
- **На відміну від гумору, який незлобиво висміює незначні вади загалом позитивних явищ і окремих рис у характері людини, сатира нещадно й гостро викриває негативні явища в суспільстві, в'їдливо висміює все негативне в житті й поведінці людей.**
- **Анекдот — коротка народна або літературна прозова жартівлива оповідь (найчастіше у формі діалогу двох дійових осіб) про якийсь життєвий випадок із несподіваним і дотепним фіналом.**

*Прочитайте текст. Працюючи в парі, складіть 3–5 запитань за його змістом. Обговоріть ці запитання у класі.
Опрацюйте “Вузлики на пам'ять” про байку.*

Найповчальнішим твором є народна байка. Це — один із жанрів фольклору, що дивовижним чином увібрав у себе найсуттєвіше з усіх літературних родів, видів та інших жанрів.

Своїм корінням байка сягає глибокої давнини. Її першоджерела — приказки, прислів'я, притчі, міфи, казки про тварин. У ній відображається життєва мудрість народу з широким охопленням явищ, простим викладом змісту, ясністю думки, особливо стверджувальною інтонацією.

Такі малі фольклорні форми, як прислів'я та приказки, стали ґрунтом, на основі якого створювалися невеликі прозові, а згодом і віршовані твори повчально-гумористичного або сатиричного спрямування з алегоричним змістом — себто байки. Це свідчить про те, що байка насамперед є своєрідним поширенням і поясненням прислів'я або приказки.

Можна стверджувати й те, що в основі створення і розвитку народної байки лежить міф. Із міфів байка виокремила світорозуміння й світобачення, додавши до свого змісту повчальність і мораль.

Найдавнішими є байки про тварин, що виникли в той період, коли полювання було основним засобом існування людини, а звірі уявлялися могутніми сильними істотами, подібними до людей, були їх алегорією.

Українські фольклорні байки походять від казок про тварин, мають із ними деякі спільні ознаки. Для них, як і казок, характерна прозова форма, їхні персонажі — тварини, які діють і розмовляють, як люди. Інші фольклорні байки мають характерний для казок зачин, наприклад: “Жили раз миша і жаба”. За персонажами байок закріпилися сталі риси-ознаки: заєць — боягуз, лисиця — хитра, осел — дурень, вовк — злий, сорока — базіка тощо.

Неабиякий вплив на розвиток байки, її тематику мали й побутові казки, що відображали уявлення людей про залежність життя від Долі, Щастя, Злиднів, Віди.

Байка зазвичай складається з двох частин: розповідної та повчальної. Повчання, висновок із розповіді часто є прислів'ям або приказкою. Коли ж у байці немає повчальної частини, то її мораль зрозуміла зі змісту самої оповіді. Отже, обов'язкові елементи байки — алегорія, розповідь про подію, мораль.

- Байка — це невеликий алегоричний твір повчального змісту.
- Алегорія — інакомовлення; втілення абстрактного поняття (добро, зло, мудрість, хитрість тощо), не називаючи його, в конкретному художньому образі. Вона властива прислів'ям, загадкам. Наприклад: "Сидить дівка в коморі, а коса її надворі".
- Алегорія — найхарактерніша ознака байки, де в образах тварин, рослин, предметів і явищ змальовуються люди та їхні характери, суспільні відносини між ними. Ці художні образи в байках називаються алегоричними.
- Мораль байки — висловлювання повчального характеру в кінці байки.

Об'єднайтесь у малі групи. Кожна група читає наведені в підручнику народні байки і готується представити класові результати своєї роботи таким чином:

- 1) виразно прочитати байки;
- 2) пояснити жанрові особливості народної байки, підтверджуючи їх прикладами з тексту;
- 3) навести народні прислів'я, що перегукуються з цими байками;
- 4) визначити повчальний зміст цих творів.

ХВАЛЬКУВАТА МУХА

Раз тягнули чотири волики тяженький плуг вечором з поля додому. Тягнуть вони, тягнуть; аж надлітає уперта муха, сідає собі поважно на ріг одного вола і їде з ним помаленьку. Надлітає тим часом друга муха і питає тую, що сидить на розі вола:

— А ти звідки їдеш, сестро?

— З поля, — відповідає вона, — цілий день орала-м з волами, аби люд мали хліба досить!

Що вартий чоловік, котрий чужою працею хвалиться?

ЯК ВОРОНА ДІСТАЛА ЗІ ЗБАНКА ВОДИ

Дві ворони ходили шукати води, бо їм дуже хотілося пити, але не знайшли ніде.

Нарешті знайшли десь на кошарі в збанку, та не могли дістати, бо води було мало. Одна ворона полетіла далі. Друга ворона почала до збанка метати камінчики, щоби вода наверх вийшла, і напилась.

Недарма люди кажуть: де не візьмеш силою, бери умом.

1. Поясніть, що таке байка, алегорія, мораль байки.
2. Які риси людського характеру висміюються в народних байках?
3. Чому врод вдається до такого способу критики вад людського характеру? На що він сподівається?
4. Над якими вадами власного характеру вам слід би було попрацювати?
5. Яку роль відіграють критика і самокритика в житті людини?

1. Намалуйте ілюстрацію до однієї з прочитаних народних байок.
2. Пригадайте кілька прикладів дитячих усмішок і анекдотів зі шкільного життя. Приготуйтеся розказати їх у класі.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827–1893)

*Здається, байка просто бреше,
А справді ясну правду чеше.
Нікого в світі не мине.
Читайте, згадуйте мене!*

Леонід Глібов

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати основні факти біографії Леоніда Глібова;
- ✓ виразно і вдумливо читати твори байкаря;
- ✓ коментувати прихований зміст байок;
- ✓ зіставляти описане в байках із реальним сьогоденням;
- ✓ висловлювати власну позицію щодо викривальної та повчальної спрямованості байок.

1. Що таке байка, алегорія, мораль байки?
2. Як з'явилася літературна байка?
3. З якими творами Леоніда Глібова ви познайомилися в попередніх класах? Які з них вам найбільше сподобалися? Чому?
4. Кого із зарубіжних байкарів ви знаєте? Назвіть їхні твори. Що вони викривають? Чого навчають?

Об'єднайтеся в пари. Прочитавши текст, поставте 3–4 запитання до прочитаного (всі запитання записуються).

Представте найцікавіші запитання класові. Ті запитання, на які вам не пощастило знайти відповідь, обговоріть у загальному колі.

Леонід Глібов — талановитий байкар, автор поезій, гумористичних акровіршів, загадок із відгадками, драматичних творів.

Народився Леонід Іванович Глібов у с. Веселий Поділ на Полтавщині в родині управителя маєтків українських магнатів Родзянків. Льолик (так звали його в родині) був веселим і жвавим хлопчиком, любив квіти

й охоче доглядав за ними. За це його жартома прозвали “квітчастим королем”. Ще в дитинстві, слухаючи казки баби Одарки, Леонід настільки виразно уявляв риси вдачі та звички тварин, що вони поставали перед ним як живі. Згодом вони стануть героями його байок.

Початкову освіту здобував удома. Мама навчила його читати, а коли хлопцеві виповнилося 13 років, його віддали до Полтавської гімназії. Якийсь час Леонід не міг пристосуватися до міського життя, тужив за своїм хутором, батьками, сільськими товаришами-однолітками. Мабуть, цей смуток і самотність стали поштовхом до написання першого вірша російською мовою “Сон”. Леонід Глібов був не дуже успішним учнем. Особливо тяжко давалися йому математика і фізика. Але з російської словесності завжди були найвищі оцінки.

У 1846 р. вийшла перша збірка віршів юного поета, за що він одержав догану від гімназійного керівництва; гімназист не мав права будь-що робити без дозволу начальства. Через часті пропуски занять із причин хвороби його залишили на другий рік у шостому класі, а батьки забрали сина додому на хутір. Там юнак займався самоосвітою, багато читав, писав вірші. У 1849 р. вступив до Ніжинського ліцею вищих наук. Саме в цей час Глібов написав більшість своїх знаменитих байок.

За своєю тематикою байки Глібова досить різноманітні. Це — “виразки і хвороби” суспільного життя (продажність та бездіяльність судів, марнотратство й лінь чиновників, кріпосне право, соціальний гніт тощо), вади і негативні риси людей, алегорично викладені роздуми про сенс життя людини, добро і зло, красиве і потворне. Деякі рядки з байок стали прислів’ями, афоризмами. Наприклад: “Дурний порядок — дурне діло” (“Вівці та собаки”), “Послухали Лисичку і Щуку кинули у річку” (“Щука”).

Л. Глібов був справжнім другом дітей. З великою радістю, захопленням діти читали байки, казки, вірші, які письменник друкував у лвівському журналі “Дзвінок” під псевдонімом Дідусь Кенар.

Останні роки життя Леонід Глібов тяжко хворів, майже повністю втратив зір, але продовжував працювати. Помер 10 листопада 1893 р. в Чернігові. Похований з почестями біля Троїцького монастиря.

Час змінився, але потворні суспільні явища не зникли, до старих додалися нові. І часто веселі й доброзичливі, гострі та в’їдливі сатиричні твори Леоніда Глібова не дають нам втратити віру в перемогу Правди над Кривдою, Добра над Злом.

Виразно прочитайте байки Леоніда Глібова. Об’єднайтесь у малі групи. Учасники групи готуються розповідати по черзі про одну з байок за таким планом:

- 1. Прочитати байку за ролями.*
- 2. Назвати головних персонажів байки і пояснити, кого вони уособлюють за народними уявленнями.*
- 3. Розповісти, які людські риси висміює автор в образах головних персонажів.*

4. Визначити, які художні засоби використовує автор для увиразнення образів, змальованих у байках.
5. Пояснити, з якою метою байкар використовує діалог.
6. Назвати народні прислів'я, що перегукуються з байками.
7. Пояснити повчальний зміст творів.
8. Навести приклади реальних життєвих ситуацій, котрі перегукуються з байками.

ЩУКА

<p>На Щуку хтось бомагу в суд подав, Що буцімби вона такеє виробляла, Що у ставу ніхто життя не мав: Того заїла в смерть, другого обідрала. Піймали Щуку молодці Та в шаплиці Гуртом до суду притаскали, Хоча чуби й мокренькі стали. На той раз суддями були: Якійсь два Осли, Одна нікчемна Шкапа Та два стареньких Цапа, — Усе народ, як бачите, такий Добрячий та плохий. За стряпчого, як завсігди годиться, Була приставлена Лисиця... А чутка у гаю була така, Що ніби Щука та частенько Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле то щупачка, То сотеньку карасиків живеньких, Або линів гарненьких...</p>	<p>Чи й справді так було, чи, може, хто збрехав (Хто ворогів не мав!), — А все-таки катюзі, Як кажуть, буде по заслугі. Зійшлися судді, стали розбирать: Коли і як воно, і що їй присудити? Як не мудруй, а правди ніде діти. Кінців не можна поховать... Не довго думали — рішили І Щуку на вербі повісити звеліли. “Дозвольте і мені, панове, річ держать! — Тут обізвалася Лисиця. — Розбійницю таку не так судить годиться: Щоб більше жаху їй завдать І щоб усяк боявся так робити, — У річці вражу Щуку утопити!” “Розумна річ!” — всі зачали гукать. Послухали Лисичку І Щуку кинули — у річку.</p>
---	---

МУХА І БДЖОЛА

<p>Весною Муха-ледащиця Майнула у садок На ряст, на квіти подивиться, Почуть Зозулин голосок. От примостилаь на красолі Та й думає про те, Що як то гарно жить на волі, Коли усе цвіте. Сидить, спесиво поглядає, Що робиться в садку; Вітрець тихесенько гойдає, Мов панночку яку...</p>	<p>Побачила Бджолу близенько: — Добридень! — каже їй. — Оддиш хоч трохи, моя ненько, Сідай отут мерщій. — Та ніколи мені сидіти, — Одвітує Бджола, — Вже час до пасіки летіти: Далеко від села. — Яка погана, — Муха каже, — На світі доленька твоя: Раненько встане, пізно ляже... Мені б отак — змарніла б я,</p>
--	--

За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, —
Талан як слід:
Чи де бенкет, чи де обід
Або весіллячко, родини, —
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
І їм, і ласую доволі, —
Не те що клопоти у полі
І праця бідная твоя! —
На річ таку Бджола сказала:
— Нехай воно і так;
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,

Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, —
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лізь.
— Стару новинку, — каже Муха, —
Десь довелося тобі почутись!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!
Не можна в двері — я в квартиру
Або пролізу в іншу дірку —
І зась усім!
Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люде,
Що надокучив їм.

ЖАБА І ВІЛ

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріється.
Побачила Вола
Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):
— Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуватися!
— І де вже, сестро, нам рівняться... —
Казать їй друга почала;
А та не слуха... дметься... дметься...

— Що, сестро, як тобі здається,
Побільшала хоч трохи я?
— Та ні, голубонько моя!
— Ну, а теперечки? Дивися!
— Та годі, сестро, схаменися! —
Не слуха Жаба, дметься гірш,
Все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?
З натуги луснула — та й одубіла!
Такі і в світі жаби є,
Прощайте, віде правди діти;
А по мені — найлучче жити,
Як милосердний Бог дає.

1. Що вам відомо про життя і творчість Леоніда Глібова? Чому його називають байкарем?
2. Чому байка є алегоричним твором? Доведіть на прикладах із текстів.
3. У чому полягає викривальний і повчальний зміст байок? Поясніть на прикладах.
4. Як байка допомагає викривати людські вади? Обґрунтуйте свою думку.

Вивчіть напам'ять байку "Щука".

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ (1834–1873)

Степан Руданський справді заслуговує на найдорожчий у світі титул — титул народного поета.

Максим Рильський

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати основні факти біографії Степана Руданського;
- ✓ розкривати особливості співомовки як жанру гумористичних творів;
- ✓ пояснювати викривальний зміст співомовок С. Руданського;
- ✓ тлумачити, що таке інверсія;
- ✓ характеризувати й порівнювати героїв співомовок;
- ✓ висловлювати власну думку про важливість почуття гумору для духовного здоров'я людини.

1. Як ви розумієте поняття "комічне"?
2. Чим відрізняються гумористичні твори від сатиричних? Наведіть приклади.
3. Які жанри гумористичних і сатиричних творів вам відомі?

Працюючи в парах, уважно прочитайте життєпис Степана Руданського. Обговоріть відповіді на запитання:

1. Що найбільше зацікавило вас у творчій біографії С. Руданського?
  2. За що шанували поета і лікаря мешканці Ялти?
  3. Яка жанрова різноманітність творів Руданського? Що таке співомовка?
  4. Коли і завдяки кому творчу спадщину поета-гумориста було повернуто із забуття?
  5. Як сьогодні виановується пам'ять про Степана Руданського?
- Повідомте свої відповіді класові.

Великий американський письменник Джек Лондон писав: "Гумор твориться найважче... Писати гумор можуть лише нечисленні автори". Серед цих справді нечисленних авторів — ім'я відомого українського поета-сміхотворця Степана Руданського. За своє життя він майже не друкувався. Тяжким, довгим і тернистим був шлях до читача і його літературної спадщини. Слава до поета прийшла вже після його смерті.

Степан Васильович Руданський народився 6 січня 1834 р. в селі Хомутинях на Поділлі (нині Вінницька область) в родині священика. Сім'я була чималенька — крім Степана, було ще троє синів і одна дочка, в родині виховувався наймолодший брат батька Олександр. Діти змалечку привчалися до сільськогосподарської праці: орали, косили, возили снопи, як могли, допомагали батькам по господарству.

Коли Степанові виповнилося 8 років, його віддали на навчання до Шаргородської духовної бурси, де, як згадував поет, *“не шкодували різок і сікли учнів без милосердя і жалю, скільки можна було, за найменшу провину”*. Потім юнак навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, яку закінчив першим учнем.

Усупереч волі батька, який мріяв про духовну кар'єру свого сина, Степан Руданський вступив до Петербурзької медико-хірургічної академії. За старанність у навчанні йому було призначено стипендію, але тих грошей не вистачало навіть на поганеньке харчування. Батько постійно дорікав сину за непослух і майже не допомагав йому матеріально. У холодному й голодному північному місті Степан Руданський захворів на туберкульоз легень. І все ж петербурзький період життя молодого Руданського був продуктивним і творчим.

Віршувати Степан Васильович почав у 17 років. Навчаючись у семінарії, написав два зошити народних пісень. Перші публікації з'явилися 1859 р. у петербурзькому тижневику “Русский мир”. Це були гуморески, ліричні вірші, балади. Маючи чудовий голос, Руданський сам складав мелодії до деяких своїх віршів. Ці пісні та романси, створені на народнопісенній основі, сприймалися як народні, їх співали скрізь, часто навіть не згадуючи автора. Одна з цих пісень — “Повій, вітре, на Україну” — і досі найулюбленіша в народі.

Поет уклав дві рукописні книжки — “Співомовки козака Вінка Руданського” (ім'я Степан у перекладі на українську мову означає *вінок*). Коли після закінчення академії поет одержав призначення у Крим, він заїхав у Київ, щоб залишити свої “Співомовки” в одного з видавців, сподіваючись на публікацію. Але так і не отримав на них навіть відгуку.

У Ялті Степан Руданський прожив 20 років. Мав великий авторитет серед населення за свою доброту, чуйність, порядність, високий фаховий рівень лікаря. Він ніколи не брав плати за лікування від бідняків, часто за власні кошти купував їм ліки.

Улітку 1871 р. в Криму почалася епідемія холери. Небезпечна й тяжка робота до самозречення підточила життєві сили письменника. Дев'ять місяців тривала його боротьба зі смертю. 4 травня 1873 р. Степан Руданський помер.

Справжнє визнання і слава прийшли до поета через 15 років завдяки Іванові Франку. Протягом 1886 р. на сторінках редактованого ним часопису “Зоря” було опубліковано 48 доти не відомих читачеві творів поета-страдника. До середини 90-х років XIX ст. було повернуто із забуття більшість творів письменника. Особливе місце серед них посідають співомовки — започаткований С. Руданським жанр у літературі.

А всі твори поета у 2005 р. оприлюднило видавництво “Перун”. Їх зібрав та уклав сучасний український поет Григорій Латник.

Сам Руданський спершу називав ці твори “приказками”, але потім придумав і закріпив за ними влучну назву — “співомовки”, підкреслюючи

чим спорідненість своїх новотворів із першоосновою — народною піснюю і народним гумором.

Творчість Степана Руданського відіграє значну роль у сучасній українській літературі. Його твори не втратили актуальності. Про це свідчать впровадження літературно-мистецької премії його імені, всеукраїнські свята гумору “Калинівський самоцвіт”, які щороку проводяться на Вінниччині.

Дослухаймося до думки фахівців

Творчість С. Руданського спізнилася до читача. Не справила за життя поета відчутного впливу на літературний процес. Але вона не вмерла в забутті. Його славі, на жаль посмертній, можуть позаздрити й найбільші поети. Бо ця слава рік у рік зростала не по вишуканих малолюдних салонах, а під стріхами й дахами мільйонів трударів, які часто-густо не знали й імені творця тих пісень і гуморесок, що полонили їхні розум і серце.

Юрій Цегов

Виразно прочитайте співомовку “Пан і Іван в дорозі”. Працюючи в малій групі, обговоріть відповіді на запитання:

1. Чи справді пан міг побрататися з Іваном? Чому саме цими словами починається співомовка?
  2. Як Іван довів свою перевагу над паном?
  3. Які слова Івана викликають у вас сміх? Чому?
  4. Яка основна думка твору?
- Представте свої відповіді класові.

ПАН І ІВАН В ДОРОЗІ

Побратались пан з Іваном,
По світі мандрують,
Разом їдять, розмовляють,
Разом і ночують...

На кожному через плечі
Висить по торбині,
Лиш пан таки у чемерці,
Іван у свитині...

Ідуть вони дорогою,
Стали ночувати.
Аж задумав пан поганий
Хлопа ошукати...

Та й говорить до Івана:
“Знаєш що, Іване?
То нам варто б попоїсти!..”
“То що ж? Їймо, пане!..”

“Але знаєш що, Іване?
Починаймо з твоєї
А як твоя спорожніє,
То тоді до моєї!”

“Добре, пане!” — Іван каже,
Зняв свою торбину,
На травиці зеленій
Постелив свитину.

Попоїли таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Прийшов вечір. Знов у полі
Стали ночувати.
Вже панову отсе б торбу
Треба починати.

Але пан про те ні слова,
На землі лягає,
Кладе торбу під голови,
Хлопа замовляє:

“Що би ти робив, Іване, —
Став його питати, —
Якби тобі довелося
Таке поле мати?..”

“А що ж, пане, я орав би,
Хлібом засівав би
Та ходив би до Адесу,
Сіль і гроші мав би...”

“А що я — не так робив би, —
Пан почав казати: —
Я казав би на сім полі
Місто збудувати...”

Там би в мене стояв палац,
Там підряд крамниці,
Там перекупки з булками,
А тут дві різниці...

Отоді приходить, Іване,
В мене балювати!..”
“Ет, спасибі, — Іван каже, —
Лучче будем спати!..”

Незабаром на все горло
Став Іван хропіти,
Незабаром коло него
Став і пан сопіти...

Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся
Та до панської торбини
Як сам присотався...

То і курку, і печеню,
І кавалок кишки —
Все, що було у торбині,
Стеребив до кришки.

Пробудився пан раненько.
Пропавша людина!
І сам, бідний, хоче їсти,
І пуста торбина...

Розбуджає він Івана
Та й його питає.
А Іван стиснув плечима
Та й відповідає:

“А що ж, пане, та ж ви вчора
Місто будували:
Тут стояли дві різниці,
Там булки стояли!..

А по місті, звісне діло,
Собаки ходили!..
То вони-то вашу торбу,
Певне, стеребили!”

Посвистав пан по торбині,
Нічого діяти!..
“Вставай, — каже, — вже, Іване!
Пора мандрувати”.

Пішли вони, ідуть степом,
Тяженько зморились...
Аж насилу перед вечір
До села прибились.

Відчиняють коловорот,
Аж бликає гуска.
Іван гуску — та в торбину:
Є вже і закуска...

Повернули в пусту хату,
Гуску спорядили:
Общипали, обшмалили,
У піч посадили...

Але пан гадає знову
Хлопа ошукати.
“Знаєш, — каже, — що, Іване?
Ми лягаймо спати!

Та кому із нас присниться
Крашная закуска,
То вже ціла тому взавтра
Достанеться гуска!..”

“Та як спати, то і спати,
Не батька питати!”
Постелив Іван свитину
Та й лягає спати...

Але рівно в опівночі
Іван пробудився,
Із'їв собі цілу гуску
Та й знов положився.

Встає рано й пан голодний
Та й давай казати,
Як то він во сні до Бога
Ходив балювати,

Та які там потрави
Йому подавали,
Як його й самі святії
Їсти припрошали...

"Ані слова! — Іван каже: —
Ваша правда, пане!

Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...

Та й дивлюсь, що не голодні,
Маєте закуску,
Та до печі помаленьку,
Та й стеревив гуску!.."

"Чи ж то правда? — пан питає.
Всю із'їв, Іване?"

"Та аби я так здоров був,
Як всю із'їв, пане!.."

Димом здимів пан із хати,
А Іван озвався:

"Хтів пан когось ошукати,
Та й сам ошукався!.."

*Виразно прочитайте співомовки "Козак і король", "Запорожці у короля".
Працюючи в малій групі, обговоріть відповіді на запитання:*

- 1. Які елементи казки використав автор у співомовці "Козак і король"?*
  - 2. Як козак із Січі провчив короля?*
  - 3. Що свідчить про винахідливість запорожця?*
  - 4. Що об'єднує співомовки "Козак і король" і "Запорожці у короля"?*
- Представте свої відповіді класові.*

КОЗАК І КОРОЛЬ

Став багатий колись пан
Короля благати,
Щоб король йому зволив
Воеводство дати.

А король йому й сказав:
"Відгадай три штуки,
Відгадаєш — тоді на!
А як ні — на муки!

Перша штука: скільки зір
В небі серед літа?
Друга штука: покажи
Середину світа!

Третя штука: угадай,
Що думати буду?
І от тобі цілий рік
Для того розсуду!"

Відійшов багач назад
Та так йому нудно!
Не вгадати — так біда,
А вгадати — трудно!

Сидить плаче неборак,
Козак проїжджає...
"Чого плачете ви так?" —
Багача питає.

Той і каже, так і так!..
"Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас
На відвіт поїду!"

І палицю в руки взяв,
В кожух одягнувся,
Чорні вуса підбілів,
В чоботи узувся.

І чимдуж до короля.
Король поглядає:
“А що, пане, скільки зір?” —
З міною питає.

А той поли ті підняв,
Чи як довелось,
“Стілько, — каже, — в небі зір,
Скільки тут волосся”.

Задумався сам король
Від сего відвіту.
“Ану, — каже, — покажи
Середину світу!”

А той палицю підняв,
Може, з піваршина,

Та в підлогу нею гуп:
“Отут середина!”

Почухався наш король,
Ще раз поглядає.
“Що ж я думаю тепер?”
Козака питає.

“Думаєте, що я пан!”
“Або що за річі?”
“То ті річі, що не пан,
А козак із Січі!”

Здивувався наш король,
Подарував тому,
А козака відіслав
В золоті додому!

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.

Сидять собі. В них жупани
Все кармазинові,
І самі такі храбреньні,
Вуса прездорові.

Задивились на ті вуса
Ляхи препогані.
„Щоб їм, — кажуть, — дати їсти?
Даймо їм сметани!”

Поставили їм сметани,
Їсти пропрашують,

Але наші запорожці
Разом відмовляють:

„Славная у вас сметана!..
Тільки почекайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник меду дайте!”

Дали меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.

Та й говорять королеві:
„Кажі, ясний пане,
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!”

- Співомовка — короткий гумористичний вірш, побудований на народному анекдоті, приказці, афоризмі або якомусь казковому мотиві.
- У співомовках, як і в народних анекдотах, стисло і жваво описується якийсь один смішний життєвий випадок або подія з несподіваним дотепним фіналом-висновком.
- У літературний ужиток цей різновид гумору ввів Степан Руданський.
- Інверсія — незвичне розташування слів у реченні задля емоційно-значеннєвого увиразнення вислову.

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях Степана Руданського.
2. Поясніть особливості жанру співомовки.
3. Що таке інверсія? Знайдіть приклади інверсії у творах С. Руданського.
4. Які людські вади викриваються у вивчених вами співомовках?
5. Доведіть, що С. Руданський є справжнім національним поетом.

1. Як ви розумієте значення вислову "почуття гумору"?
2. Напишіть твір-мініатюру про роль гумору в житті людини.
3. Прочитайте оповідання С. Васильченка "Басурмен".

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО (Степан Васильович Панасенко) (1879–1932)

*Який чудовий, сильний, ніжний
і бунтарський талант!*

Павло Тичина

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про життя і творчість Степана Васильченка;
- ✓ вдумливо читати оповідання письменника;
- ✓ пояснювати основну думку оповідань;
- ✓ характеризувати образи головних героїв твору;
- ✓ висловлювати власну думку про моральний вибір героїв.

1. Які гумористичні твори ви вивчали в попередніх класах? Хто їх автори?
2. З яким твором С. Васильченка ви познайомилися у 5-му класі? Чи сподобався вам цей твір? Чим саме?

Працюючи в малих групах, уважно прочитайте текст. Обговоріть відповіді на запитання:

1. Коли і де народився Степан Васильченко? Яка родина була в нього?
2. Як складався творчий шлях письменника? Що йому довелося пережити?
3. Чому Васильченко найбільше любив і прагнув писати про дітей і для дітей?

Представте результати своєї роботи класові.

Відомого українського письменника Степана Васильченка одностайно називають чарівником, що володіє барвистим дзвінким і запашним словом, письменником, який, як ніхто інший, з веселим добрим сміхом, з ласкавою замією вмів розповідати про дітей і для дітей. Бо любив їх палко, віддавав їм тепло своєї душі та свого серця.

Народився Степан Васильович Панасенко (Степан Васильченко) 8 січня 1878 р. у містечку Ічня на Чернігівщині. У споминах кожної людини

живуть світлі образи рідної сім'ї, батьківської хати, навколишніх краєвидів, дитинства. У нарисі "Мій шлях" письменник згадує: "Золотий ранок, ясне сонце, буїні бур'яни, де ми майстрували будку, рушніці з булиги, сікавки, пукавки, луки ... гамір віни, гудіння паперової змії, гра в коней, у ворона, в баштани ... в городах на грядках огірків ... в чужих садах ... в забутих пустках ... і вечірня втома, череда ... курява. Далі: шкільний гам у дворі, снігові стіни, спускання з гори, снігові баби, трудні завдання, вірші... в цій блискучій, райдужній, світлій дитячій кінопоємі без сліду тонуть сумні моменти мого дитинства, без яких не буває дитинства бідаря: холодні зими, недоїдання, чад у хаті. Брак чобіт. Пасіння чужих овець, батрацька праця на левадах і городах і перша гіркість зневаги до твоєї бідності".

Велика родина Панасенків жила хоч і бідно, але дружно. У сім'ї любили книжку, пісню, гумор. Довгими зимовими вечорами в старій хаті шевця-чоботаря допізна блимав вогник: батько зі старшими синами сідав за роботу, а малеча — слухати казки. Найцікавішими були казкові розповіді Степанка.

Восьмирічним він уже допомагав батькам у полі, а невдовзі його записали до п'ятирічної ічнянської школи. Батько цінував грамоту в людях і тому намагався дати освіту своїм дітям. Боязкий і соромливий, Степан губився серед дітей, але в навчанні всіх перевершив. Його, як найздібнішого, залишають ще на два роки, аби підготувався до вступу в учительську семінарію. За казенний кошт учився в Коростишівському педагогічному училищі, яке успішно закінчив.

За діяльністю чесного і запального молодого вчителя, небайдужого до несправедливості та свавілля чиновників, стежили і шкільні інспектори, і жандарми. Начальство переводило його з села в село, вишукуючи щоразу глухіші кути Полтавської та Київської губерній. Та скрізь Степан Васильченко знаходив зв'язок із молоддю. Його, дотепного, співучого, любили і школярі, і дорослі, а він їх учив грамоти і співів.

Перші свої літературні твори С. Васильченко почав писати ще в семінарії, захопившись віршуванням російською мовою. Неприспана любов до рідної мови, педагогічний досвід давали молодому письменникові справжнє натхнення й багатющий матеріал для улюбленої теми — життя дітей і школи.

Маленькі кмітливі та привабливі герої оповідань Васильченка постають у золотих іскорках сміху, гумору, з чистими серцями і прагненнями, в оточенні квітучої природи. Письменник не хотів змальовувати дитинство, навіть найбідніших, чорними, сумними і сірими барвами.

У кожного митця протягом життя окреслюються своя творча манера, способи творення образів. Вимогливе ставлення до своєї літературної праці примушувало Степана Васильченка по кілька разів переписувати деякі твори. Як він сам згадував, у нього "вистачало мужності скорочувати їх удвічі, а то й утричі, переробляти і переписувати..."

В останні роки життя письменник працював над твором про великого Кобзаря — повістю "Широкий шлях". На жаль, він встиг надрукувати

лише першу її частину “В бур’янах”, де розповів про дитячі роки Тараса Шевченка.

Творчий доробок Васильченка — чотири томи творів, що ввійшли до золотой скарбниці української літератури. Він збагатив її своїм щедрим талантом гумориста, ніжністю серця у ставленні до дітей, великою любов’ю до рідної мови, Батьківщини.

Прочитайте уривок зі статті Степана Васильченка “Замість передмови”. Це звернення до юних читачів — школярів України — письменник написав кілька десятиліть тому. Але воно актуальне і для вас, молодого покоління українського народу.

Висловлюючись по черзі в загальному колі, продовжте незакінчене речення: “Степан Васильченко закликає нас до...”.

У дощові осінні вечори, коли в гості до мене приходила нудьга і не хотілось ні робити нічого, ні думати, я мимоволі діставав цей школярський збірник і брався його читати, попершу мляво, знехочу.

Що ж бувало далі... Проглядаю одну школярську роботу, другу, — минає небагато часу, і я, на диво самому собі, помічаю, що я оживаю, так ніби з цих сторінок віє на мене живим вітром і весняним дощем. І я перечитую все до останнього рядка, а децю й не раз.

Я не берусь пророкувати, з кого саме із школярів-авторів вийде колись літературна сила, я не хочу вгадувати з їх видатних талантів, бо це, на мою думку, річ трудна й небезпечна, — в моїх думках встають тільки сотні й тисячі таких же Федорів, Нін, Дорошенків, яких тепер скрізь можна знайти по школах України; і перед моїми очима на тому місці, де була ще так недавно пустиня, зростає ліс... Молодий він, ще тільки од землі, але я бачу, я чую, що небагато мине років і зашумить він зеленим верховіттям там десь під хмарами, треба тільки, щоб сонце на його гріло, щоб дощі височили, а сприятні вітри лист його широчили. Я бачу, що наша правда не вмирає, наше слово оживає...

Сила суне знизу, одживають забиті джерела, і незабаром зашумлять нові потоки рідного живого слова.

Сила іде знизу, од народного серця.

Але я бачу, що в школі оживає душа нашого народу, його слово, що було забите й закуте до останніх часів, творче слово. [...]

Повторюю, я не буду гадати, хто з вас має силу й талант, щоб не завести в блуд, не буду пророкувати широкий шлях, але скажу — хто почує з вас любов, хто має огонь до рідного слова, гартуйте його, учіться, і коли в кого справді є та іскра, що зветься талант, вона не згасне — виведе його на широкий шлях. Коли серце ваше горить до рідного слова, готуйтеся...

Усім треба рідним словом володіти, усім гуртом мусимо піднімати його на височинь.

С. Васильченко.

Працюючи в парах, обговоріть:

- 1. У яких умовах жив Семен?*
- 2. Зверніть увагу, як змальовано сцену читання молитов хлопчика з матір'ю. Які засоби гумору використовує автор?*
- 3. Про що думав Семен, сидячи в кропиві під клунею? Передайте уявну картину "похорону" Семена.*
- 4. Як змінився його настрій і з чим це пов'язано?*
- 5. Як автор ставиться до свого героя? Доведіть свою думку, посилаючись на текст.*
- 6. Поясніть назву оповідання.*

БАСУРМЕН

Семен стоїть у сінях, заглядає в одчинені хатні двері. Він недавно прибіг знядвору і в очах йому темно. Хата йому здається за темний льох, вікна — за дірки, в які зазирає ясний день. Вся стіна перед дверима обставлена чорними сумними іконами, перед ними горить три лампадки, привішені в ряд на довгих шнурках. Десять далеко-далеко, як у глибокій норі, горять у печі дрова.

Коло печі порастається підтикакана мати, червона од огню, з пасмами на чолі кіс, що вибилися з-під очіпка.

— Мамо, дайте снідати!..

— А Богу молився? Не помолишся, до самого вечора не дам — так собі й знай, — казала мати, сердито тьоригаючи рогачем. — Людські діти в неділю, поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть, а ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестивши, та до хліба зараз тягнешся? Безстрамнику!..

— У дядька ж Микити більший за мене, а його ще ні разу не молили! — гуде плаксиво Семен.

— Бач, з кого він привод бере? З Микити! Та то ж шибеник на те, на те він махаєт.

— А дядина казала ж, що ми обидва з Микитою махамети.

Мати побожно скривилася й заплющила очі.

— Що ти вдієш із таким католиком... Із таким лобурем, таким харцизякою! — далі скривилася й, зітхнувши, почала всовіщати: — І що ти собі думаєш, Семене, коли ти порозумієш? Тож тільки невіра, басурмени Богу не хочуть молитися, а ти ж хрещена тварюка. Та тебе ж за це в пекло, в огонь негасимий завдадуть. Он глянь, що будуть робити на тім світі грішникам! — мати показала рукою на стіну.

Семен спідлоба зиркнув у той бік, де висіла на стіні велика картина страшного суду; од неї завжди смерділо Семенові духом чортячого кубла.

Він одступив далі й промовив уперто:

— Хай завдають.

— На сковороді на гарячій будеш сидіти, гарячу смолу будеш пити.

— Дарма...

— Будуть тебе куці залізним гаком за язик тягнути.

Язык у Семена в роті боязко заворушився, покотилась слина, і він сплюнув.

— А я втечу-у...

— Куди? Дурню! Скрізь вони тебе знайдуть, скрізь впіймають. Упіймають тебе, басурмена, потягнуть на саме дно в пекло і вкинуть тебе, неблагословенного, в казан у киплячий... тріскотять перед іконами лампадки; знадвору доліта тягучий дзвін, ніби крізь сон скликаючи людей до служби: "Бе-ем!.. Бе-ем!.."

Мати порається коло печі, очі її тьмаряться, туманіють і вже лагідним, тихим голосом, як побожну казку, розповідає вона про всі пекельні муки, які дожидають на тім світі грішного Семена.

— Мамо, а казан буде такий, як ото москалі кашу варять? — довірливо вже перепитує він матір.

— Буде казан великий, великий та глибокий...

Стоїть Семен, схилившись на причілок, задумався. Довго він щось міркував собі, зважував, далі зітхнув, тихо вийшов на середину хати й промовив:

— Ну, молить...

Тихо в хаті. Чути тільки, як тріскає в печі.

Мати одхилила голову од печі, схилилася на рогач, тихо проказує молитви. Перед іконами стоїть, як солдат на варті, Семен — одна рука, як прив'язана, друга маха, як заведена. Плаксивим голосом повторяє він за матір'ю слова молитви, намагаючись тримати такий яке, як і в неї, тон і інтонацію.

Раз по раз тихе молитовне буркотання переривається сердитими вигуками:

— Стій рівно! Бий поклони! Не верти головою, як коняка! — і далі знову лагідне, побожне: — "І остави нам ... долги наша ... яко же і ми..."

У печі щось зашкварчало, зашипіло, ніби його ошпарено окропом.

Мати охнула й миттю крутнулася до печі:

— Трясця ж твій матері сяких та таких! Чи ти ж не сказився, чортового коріння горщик! — торохтить рогачем, хапається якшвидше витягнути із огню оскандалений горщик, почала гримати на його та докоряти, як живого.

— Мамо: "якожеїми"... Мамо!.. — нудьгуючи, навертає її до молитви Семен.

Мати, заклопотана і сконфужена, доливає горщик водою, бубонить щось до його, про Семена забула.

— Мамо! — з мукою, із слізьми благає Семен, переступаючи нетерпляче з однієї ноги на другу, як на гарячому камені. — Мамо! Чуєте чи ні? Мамо!

— Та чого тебе мордує лиха година? Ну, кажи, чого тобі? — витріщилась на нього мати, повернувшись од горщика.

— Чого мордує! Забули вже? "Якожеїми"...

Мати пролупується, побожно, крадькома хреститься, зітхає і знову переходить на тихий молитовний тон.

Семен б'є поклони, не торкаючись коліньми долівки, і охоче задержує голову на землі. Коли він обіпреться чолом об землю, крізь власні його ноги, як у вилазку, йому видно все, що діється позаду його.

Із хати двері одчинені в сіни, а із сіней видно двір і комору в дворі. Ген дядьків Рябко стоїть коло комори, здається великим-великим, як світ. "Чого ж то він зазирає в комору?" — думає собі Семен. Далі, кинувшись, гукає як несамовитий:

— Мамо! Собака до сала в комору лізе!

— Де? — ще голосніше крикнула перелякана мати.

Семен схоплюється на ноги і трьома пучками, які в нього були складені для хреста, показує на двері:

— А дивіться!

Мати щось кинула, щось ухопила і зникла за дверима як буря.

Залишившись у хаті сам, Семен зажмурих очі і солодко-солодко потягнувся.

Далі засміявся, підстрибнув і тихенько, навшпиньках почав витанцювувати:

Тра-та-та! Тра-та-та!

Сіла баба на kota!..

А в хаті тихо, тільки піч сама собі порядкує — топиться.

Семен відразу змовкає. Очі його загораються радісним, розбійницьким блиском.

Зирк, зирк! — ними по хаті.

На вікні — великий недокурок, що батько ще вчора забув.

У Семена — аж ноги затремтіли: вхопив він його жменю, як метелика, взяв у пучки, роздивляється.

Швидко виліз на лаву, прихилив до ікони близько свою голову, прикурює. Дим застеляє йому очі, шпигає в ніс — він кривиться, ноги тремтять од страху й радощів, і лице аж міниться од щастя. Розпаливши цигарку, він устроїв її в зуби, взявся в боки, осміхається сп'янілою посмішкою.

— Семене!

Семен озирнувся — мати.

Мовби крізь сон пам'ятає Семен, як сама собою випурхнула з його зубів цигарка, іскрами опаливши губу, як чиясь холодна рука тіпала його по губах; чув, як щось гупало в спину і далі, мов на крилах, миттю винесло його в сіни.

— Іди мені геть! Іди, безбожнику, іди, невіро, з хати зовсім! — наказує йому мати. — Іди собі до басурменів, живи з ними, а додому не вертайся.

І Семен, гірко ридаючи, спотикаючись, біг із сіней у далекі, невідомі світи...

Набитий, Богові неуго�дний, вигнанець із рідної хати, — де йому більш підходяще місце у світі, як не за клунею в кропиві?..

Сидить Семен там, зігнувшись, поклав голову на коліна й гуде. Гуде й гуде — вже й спина переболіла, і сліз нема, а він гуде.

Жаль йому на маму, думає, чим би і їй жалю завдати.

“Коли вже ви виганяєте мене з дому, то краще мені вмерти”.

— Гу-гу!.. — тягне він ліниво, а думка малює жалісну картину.

Ось він умер, і несуть його до ями з попами, з корогвами, а мама йде за його труною, полою утирається та плаче-плаче:

“А куди ж це ти, мій синочку, виряджаєшся?!”

А Семен їй докірливо відповідає:

“Не знаєте куди — в пекло!”

“А на кого ж ти, мій голубчику, покидаєш?!”

“Ага, тепер “голубчику”, — думає собі Семен, — а тоді. “басурмен”! Ні, несіть далі — не встану”.

Аж ось і яма вже близько.

Тут Семен засовався на місці й кашлянув.

“Щоб, чого доброго, справді, не роздивившись гаразд, не вкинули його в яму, — подумав він боязко, уже тільки сам собі. — Ні, нехай яма буде ще далеко-далеко-далеко...”

Сонце підбилося вище на небо і стало через бур'яни гріти на Семена. За городами видно небо, синє-синє та кругле, ніби велетенська полив'яна піч випалюється на огні, міниться, а під синявою неба геть-геть аж до лісу рябіє усякими квітками зелений луг.

Дивиться Семен — квітки злодійкувато повиставляли головки з трави та всі, як одна, моргають йому:

“Тікай, Семене, сюди! Тікай, Семене, сюди!”

У Семена в голові думки плутаються, похорон зразу ліквідується: тільки хотіли його вкинути в яму — він з труни та далі! А піп за ним із кадилом: держи, лови його! Мати: “То це ти дурив мене, лоботрясе? Стій же ти, католику, вернешся додому!”

У заплаканих очах Семена вплив несподівано і затремтів блискучий сміх. Одразу він перестав густо, як одрубав; зачервонівся і закихкотів дрібним невтриманим сміхом.

Схопившись, вистрибом через капусту, через буряки подався до луку, широко розставляючи руки.

Лежить Семен горілиць у високій траві, виставив уверх коліно, дивиться у синє небо, голова — низько на землі.

Перед очима летить маленький комар...

Здається, десь високо в небі журавель лине. Над головою недалеко манячить стеблина звіробою, і здається вона Семенові високим-високим, аж до неба, гіллястим та рясним деревом... І друге вже таке, і третє...

І ось уже всі квіти й травини видаються Семенові височенним та густим чи то лісом, чи садом із дивних, невідомих квіток-деревин. Листки на них великі-великі, як зелені химерні покришки, а квітки — ніби поначіпловані червоні миски, сині чашки та чугуни, блакитні дзвони, жовті цєбри, жовтогарячі діжі, а з того густого лісу, ніби верховина якоїсь скелі, визирає його власне коліно.

Шугають величезні метелі у білих, синіх, темно-рожевих, позолочених шовках. Сідають на квітки, хитають крилами, як мальованими ворітьми.

Ген-ген ніби із самого неба шумить, гуде патлатий, волохатий джміль у дорогих ризах, перетятий шовковими поясами.

Летить, гуде, ніби диякон у церкві службу Божу починає:

“Миром... Господу... по-мо-о-о...”

Далі спинився він над однією чашкою, зазирає:

“Що у вас тут таке?... — покоштував, подумав, пробурчав: — А нічого собі... — і знову: По-мо-о-о...”

І подався, подався, подався, тільки видно над верховинами дивовижних квітчастих лісів.

Комарі, мушки, усякі кузки запищали цілими роями, кожне по своєму, як той голосливий хор: “І... і... і... і...”

Семен простяг руки, починає махати ними, як регент у церкві, підспівує їм тоненьким голоском, лад дає:

— Господи, по-ми-и-и...

Десь у гущавині, сховавшись у тіні велетня-листка, у срібні струни вдарив невидимий цимбаліст.

Закували срібними молоточками ковалики, золоті десь вінчики кукочи.

Святі кравчики зашуміли на срібних машинках.

І роботу роблять, і службу Божу правлять.

Семен піднімає вгору руки, ніби підбираючи мотузки од небесних дзвонів, і починає працювати руками й ногами, і голос його, як грім, розноситься далеко по всьому зеленому світу:

Бом, дзень,	На ду-бову лав-ку!
Сав-ка вмер!	Лав-ка гнеть-ся,
Положили Сав-ку	Сав-ка смієть-ся!

Припікає сонце, парить починає — і пахощами обкурюється увесь квітник-ліс. Жарко дихає материнка, п'яним духом дише деревій, озивається святим куревом смілка.

Бринить, шумить святий гармидер все голосніше й ширше. І над усім гамом геть-геть лунають могучі передзвони радісного нового паламаря.

Об'єднайтеся в малі групи. Спираючись на текст оповідання, складіть усну характеристику головного героя за таким планом:

1. Зовнішність Семена.
  2. Поведінка та вчинки героя.
  3. Особливості мови Семена.
  4. Стосунки з матір'ю.
  5. Ставлення автора до Семена.
  6. Ваше ставлення до героя.
- Представте результати своєї роботи класові.

1. Що вам хотілося б відповісти Степану Васильченку на його звернення? Запишіть свій варіант відповіді.
2. Прочитайте оповідання “Свекор”.

Тими сірими великими очима, що суворо оглядали всякого з-під великого чола, тією поважною ходою Василько завжди викликав усмішку у дорослих. Коли б хто почув, як було гукне він улітку, одвертаючи од гречки корову, то, не бачивши його, подумав би, що то гримає старий бородатий Микита-чабан, а не малий Василько, якому тільки цеї весни пошили штани.

Дома Василько часом як почне “старувати”, то всі тільки дивуються!

За обідом нехай тільки хто накришить хлібом на столі або розіллє борщ з ложки, — Василько так і гукне, чи то буде свій, чи чужий: “А нащо так накришувати та наляпувати!” Або забуде хто шапку в хаті зняти, — він зразу видереться на лаву або на ослін, підбереться, скине шапку й пучкою на образи покаже, мовлячи суворо: “Он бач, що там таке!”

Не вподобається йому що-небудь — зараз на піч, укриється рядном і почне звідтіл вичитувати та всі непорядки в хазяйстві перебирати: і те в нас недобре, і те не так, як у людей, ведеться!

Батько, було, слухає, а потім і скаже:

— Десь ти, Василю, старшиною будеш колись, що такий сердитий!..

Отакій Василько. Недурно всі в сім’ї зивали його “свекром”.

“Свекор”, “свекор”, а проте кожного ранку любив лазити під піч, де в його було сховане в куточку з деяких цяцьок ціле хазяйство. Часом з ранку до самого обіду сидить там, цяцьками бавиться, щось до їх бубонить собі.

— Ти б, Василю, взяв краще букваря та азбуки вчився, — каже йому одного разу мати, — тебе он женити пора, а ти раз у раз шмаруєшся попід піччю.

— Ну, так і женіть, коли пора! — озвався з-під печі Василько.

— Оттакої!.. — сміється, дивуючись, мати. — А до школи ходити вже й не хочеш?

— Що мені та школа — хліба дасть? — старує десь у куточку Василько, перекладаючи бляшки та стеколяця.

Увечері до хати посходилась уся сім’я: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка. Після вечері батько сів край столу, схилився на руку, глянув на матір, на діти та й промовляє:

— Хай його батько стеряється!.. Не хочу вже робити: ось і ноги подерев’яніли, спину ломить, руки болять — старий роблюся вже!.. Треба, мабуть, женити котрого-небудь із хлопців та й хазяйство з рук передати. Нехай хазяйнують молоді, а нам вже із старою й одпочити можна!

Василько сидить на полу коло вікна, немов дивиться на місяць, як він срібні свої ріжки вистромив над вербами; а сам все ж ухо наставляє, щоб почути батькову мову.

— Тільки котрого б нам з трьох женити? — міркує батько далі. — Миколі он на осінь у москалі треба йти. Петро не скінчив ще науки своєї... хіба Василь? Він же й до хазяйства більше має охоти, ніж до вчення.

Василько спідлоба поглянув на батька й знову дивиться у вікно, немовби не про його й річ...

— То як ти скажеш, Василю? — вдавсь вже до його батько. — Тебе будем женити, чи, може, пождемо, поки Петро школу скінчить?

— Ги!.. — засміявся Василько, соромливо закриваючись рукавом. Батькова розмова йому до вподоби, проте він стережеться, чи не жартує батько.

— Ну, то чого ж там сміятися! — промовляє поважно батько. — Кажі: коли женити — будемо женити, коли ні — підждемо.

— Кажі, Василю, то, може, сьогодні де-небудь і засватаємо дівчину, — обізвалася й мати.

Василько оглянув усіх — ніхто не сміється.

“Чому б і справді мені не женитись? — подумав він собі. — Було б добре, коли б у його була жінка: обід варила б йому, сорочки прала, а він лежав би собі на печі та погукував би до неї: “Стара, а принеси огню, я люльку запалю!..”

— Ну, то як же? — казала мати. — Хочеш одружитися?

Василько втер рукавом носа, почервонів трохи й промовив, закриваючи рот рукою:

— Хо-чу!..

— Ну, от і гаразд! — каже батько. — Тепер тільки молоду треба йому вибрати. Чи, може, в тебе вже є на приміті яка?

А у Василька й справді є вже одна дівчина на думці. Давно вже сподобалась йому чорноброва Ганна — ще тоді, як вирятувала його з багнюки, як він був загруз колись, вертаючись з церкви; тоді Ганна вирятувала спершу його самого, потім його чоботи, що тільки халявки визирали з калюжі; втерла йому носа, заплакане обличчя та на додачу й поцілувала ще.

— Ганну хочу, — промовив Василько сміливіше.

— Ганну, то й Ганну, — згоджується батько, — тобі видніше. Та коли казати правду, то й дівка вона хороша: доброго роду, й на вроду гарна, й здорова ... та, може, ще й приданого сот п'ять дадуть!.. Поможи тобі Боже, Василю!

Василько знає, що тут йому слід було б подякувати батькові, та чогось соромився й тільки чмихнув носом.

— Ну, то не будемо ж і гаятися, — каже далі батько, — будемо зараз одягатися та й по рушники підемо!.. Подай-но йому Петрову свитку! — гукнув до матері.

Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса — кличе Василька одягатись. Василько зліз з полу, взяв палець у рот, боком виходить на середину хати. Трохи немов соромно йому, ну та в новину це, — то й не дивно. Одягла його мати в свитину, поясом підперезала, в кишеню поклала батькову люльку, папушу тютюну за пояс застромила. Батько взяв зі столу хліб, дає йому під пахву. Взяв Василько той хліб, обома руками вчепився в його, на силу вдержить.

— Ну, сину, помолимося Богу й підемо, поки зовсім не спізнило, — каже до його батько. — Тільки треба тобі ще дещо сказати, попереду як іти. Чи будеш же ти за мене в громаду ходити, податки платити?

В громаду ходити — Василько залюбки ходив би, а от податки платити — то вже й не до душі йому...

— А де ж я грошей візьму? — спитав він.

— Як де грошей візьмеш? — дивується батько. — А ти ж будеш заробляти! Будеш орати, косити... Ти ж тоді хазяїном будеш у нас. Ми тебе всі будемо слухати.

— Е-е!.. — протяг Василько з непевністю.

— Будеш уже сам усе робити, — себе й жінку годувати й зодягати, сестру заміж оддаси, а мене з матір'ю до смерті доглядати мусиш. Будеш доглядати? — перепитав батько.

Василька в жар кинуло, а уші зашарілись. Він уже й не радий був, що розпочав таку справу!

— Я не хо... — промовив він і схлипнув. Очі зразу налились слізьми.

— Ну, а як же, сину? — ласкаво й тихо казав батько. — Хто ж нас з матір'ю стане годувати та доглядати? Поки ми здужали — робили, вас усіх годували, до розуму доводили, а як постарілися, то невже ж ти виженеш нас із хати, щоб ми з торбинками пішли попідвіконню?

Василькові зробилося і боязно чогось, і, Боже, як шкода тата з мамою...

Хліб випав у його з рук, і він на всю хату так і заголосив:

— Я ма-а-лий ще!..

Всі, що були в хаті, далі не могли вже втерпіти й весело зареготали.

Василько глянув крутом і зрозумів, що то все були жарти. Він з радістю аж сам засміявся. Потім засоромився, закрився руками та, скинувши Петрову свитку, вистрибом так і метнувся на піч.

Часто після того питали його:

— А що, Василю, швидко будеш женитися?

Василько було помовчить трохи, а потім поважно одмовить:

— Так-то й женитись!.. Там тобі така морока, ще нехай його й кат візьме!..

Яка основна думка звернення Степана Васильченка до українських школярів? Прочитайте свою відповідь до нього.

Спираючись на текст оповідання "Свекор", обговоріть у загальному колі відповіді на запитання:

1. Яке значення має слово "старцювати"?
2. Чому Василька називали "свекор"?
3. Як хлопчик сприйняв пропозицію батьків одружитися?
4. Чому він перехотів одружуватися?
5. Як автор ставиться до свого героя? З чого це видно?
6. Які засоби гумору використовує письменник? Доведіть, що цей гумор доброзичливий.

Підготуйтеся до читання оповідання "Свекор" за ролями. Подумайте, який темп та інтонація доречні під час читання певних епізодів.

Об'єднайтесь у малі групи. Під керівництвом учителя кожна група інсценізує один із фрагментів оповідання.

Після виступу кожної групи глядачі ставлять виконавцям запитання за текстом, актори відповідають на ці запитання.

1. Розкажіть про життя і творчість Степана Васильченка.
2. Розкрийте основну думку прочитаних вами оповідань.
3. Які риси Семена та Василя вам сподобалися? Чому?

1. Підготуйте усно розповідь за репродукцією картини І. Прянишникова "Горобчики".
2. Пригадайте комічний епізод, який трапився з вами. Підготуйтеся розповісти його в класі.

І. Прянишников
"Горобчики"

ВИДАТНІ МАЙСТРИ ГУМОРУ І САТИРИ

*Від малого й до старого —
Всі ми любим щирий сміх.
Із веселого й дурного
Посміятися не гріх.
Добрий сміх не б'є, не мучить,
Він на світі жити учить,
Чим і бажаний для всіх
Шанувальників своїх.*

Павло Глазовий

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про видатних українських письменників-гумористів;
- ✓ виразно і вдумливо читати їхні твори;
- ✓ аналізувати художні особливості гуморесок;
- ✓ визначати основні ідеї цих творів;
- ✓ висловлювати власні думки щодо іронічного та критичного ставлення до життя.

1. Що таке гумор і сатира? У чому полягають відмінності між ними?
2. Назвіть жанри гумористичних творів. Схарактеризуйте кожен із них.

Уважно прочитайте текст. Працюючи в малих групах, складіть 3–5 запитань до тексту. Обговоріть ці запитання в загальному колі.

Степан Іванович Олійник (1908–1982) народився 3 квітня 1908 р. в селі Пасиселах на Одещині в селянській родині. Закінчив літературний факультет Одеського педагогічного інституту, вчителював, працював журналістом. Під час Другої світової війни був у лавах героїчних захисників Сталінграда, за що мав урядові нагороди.

Творчий шлях розпочинав як поет-лірик. Справжнє своє покликання Степан Олійник знайшов у гуморі. У 1947 р. вийшла його перша збірка гумористичних творів “Мої земляки”. Через рік — нова книжка “Мої знайомі”, за яку одержав Державну премію СРСР. Відтоді створив чимало гумористичних творів, які перекладено багатьма мовами світу.

Павло Прокопович Глазовий (1922–2004) народився 30 серпня 1922 р. в селі Новоскелюватці на Миколаївщині в родині хлібороба. Закінчив Київський педагогічний інститут, працював редактором гумористично-сатиричного журналу “Перець”, згодом — заступником головного редактора журналу “Мистецтво”.

Знаний та улюблений у народі гуморист і сатирик, автор збірок “Великі цяці”, “Карикатури з натури”, “Смійтесь, друзі, на здоров’я”, “Байки та усмішки” та ін.

Чимало веселих творів Павла Глазового для дітей вийшло друком у видавництві “Веселка”, публікувалися вони і в дитячих газетах і журналах.

І сьогодні твори Глазового та Олійника у виконанні артистів естради звучать зі сцен концертних залів, по радіо, телебаченню, бо їхній талант невмирущий, а теми, які вони порушували, актуальні й досі.

Загалом ці поети-гумористи вирізняються надзвичайною здатністю бачити, аналізувати, розуміти життєві явища та людські характери, вмінням обіграти народну усмішку, створювати на її основі нові самобутні поезії.

Своєрідними особливостями їхніх байок є мудра, повчальна мораль: мораль-порада, мораль-афоризм, мораль-жарт.

Рядки гуморесок наповнені сміхом, випромінюють любов до життя. Твори ж сатиричного звучання дошкулюють та в’їдливо викривають усе негативне, потворне.

*Щоб люди всі були щасливі,
Щоб захистить від зла добро,*

як писав С. Олійник.

Сміючись над своїми вадами, люди прагнули їх позбутися, а гострих і влучних сатиричних висловів народних сміхотворців боялися як вогню.

Літературна праця С. Олійника, П. Глазового, Г. Войка, Є. Дударя та багатьох інших письменників-гумористів стала надбанням нашої культури і літератури. І є всі підстави сказати словами самого Павла Прокоповича:

ЛЯ-ЛЯ-ЛЯ

Колись Шаляпіна¹ і Гмирю²
Без мікрофона чув весь світ,
А цей — несе його, мов гірю,
І за собою тягне дріт.

Спішить на сцену перед нами
І починає ще здаля
Завзято бацати³ ногами
Й варіювати⁴ „ля-ля-ля!”

Хоч безголосий — є в металі
Запас незайманих джерел!
Тож верещить динамік в залі,
Як недорізаний козел!

Збагни — чи спів то, чи розмова?
Щось шепче й вертиться, кружля...
Ані мелодії, ні слова!
Лящить обридле „ля-ля-ля!”

Я б не писав про безголосся
І про таких молодиків,
Та щось багато розвелось
У нас подібних співаків!

...Скінчивши, радіо включаю,
А в репродукторі здаля —
З тією ж силою лунає
Оте крикливе „ля-ля-ля!”

Працюючи в малих групах, підготуйтеся до виразного читання гуморесок С. Олійника „Ля-ля-ля” і „Чудо в черевіку”. Подумайте, з яким темпом та інтонацією треба читати окремі частини творів.

Виразно прочитайте гуморески в загальному колі. Обговоріть такі запитання:

1. Що в цих творах викликає у вас сміх?
2. Як ви вважаєте, чи багато таких „артистів-співаків”, як у гуморесці „Ля-ля-ля”, на українській естраді? Обґрунтуйте свою думку.
3. Які риси характеру Васі висміює автор?
4. Чи варто покладатись на подібні забобони? Чому?
5. Що б ви порадили Васі?
6. Чи потрапляли ви у подібні ситуації? Розкажіть про це.

ЧУДО В ЧЕРЕВИКУ

Як відомо, всі ледачі
Ждуть легенької удачі
(Без труда щоб їм везло!).
Так і з Васею було.
Вчиться Вася в п'ятім класі.
Якось друг і каже Васі:
— Знаю чудо я одне.
Чудо справді чарівне.

Будеш мати без мороки
Ти п'ятірки за уроки,
Лиш зроби, мій друже, так:
Роздобудь собі п'ятак,
Приліпи його, мов латку,
В черевик під ліву п'ятку,
Узувайся і ходи.
Піде діло — хоч куди!

¹ Ф. Шаляпін (1873–1938) — знаменитий російський співак.

² Б. Гмиря (1903–1969) — знаменитий український співак.

³ Бацати — різко бити.

⁴ Варіювати — змінювати.

Це я, — каже, — перевірів.
 ...Вася здуру і повірив.
 Ліпить Вася Боровик
 П'ять копійок в черевик.
 Взувся,
 Тупнув,
 Взявся у боки:
 — Більш не вчитиму уроки:
 Повезе мені і так,
 Під п'ятою ж є п'ятак!
 Вранці йшов і всю дорогу
 Припадав на ліву ногу.
 Ось і школа,
 Ось і клас.
 Арифметика якраз.
 — Боровик, іди до дошки! —
 Вася встав, пом'явся трошки,

На п'ятак натис — дарма!
 Де ж те чудо?
 Щось нема.
 ...За годину викликають,
 З географії питають.
 Вася встав — ні в сих ні в тих,
 Замість чуда — в класі сміх.
 Мав мороку він велику,
 Бо п'ятак у черевiku
 Відіграв одну лиш роль —
 Надавив йому мозолі!
 Закінчилися уроки —
 Бігли учні в різні боки.
 Ну, а Вася Боровик
 Ледве тяг свій черевик.
 Під п'ятою п'ять копійок,
 А у сумці — стільки ж двійок!

- Іронія — іносказання, яке виражає насмішку; подвійний смисл, коли сказане у контексті набуває протилежного значення.
- Іронічне ставлення передбачає насмішку, певним чином сховану, але таку, що легко виявляється в інтонаціях автора-оповідача; почасти виступає під виглядом похвали.

1. Підготуйте усну розповідь про смішний випадок із вашого життя, пов'язаний із поштивим ставленням до забобонів.
2. Прочитайте гуморески Павла Глазового. Підготуйтеся до їх виразного читання у класі.

ТАРАС БУЛЬБА У КИЄВІ

В темну нічку-петрівочку
 Сон мені приснився,
 Що славетний Тарас Бульба
 В Києві з'явився.
 Іде козак Хрещатиком,
 Іде, бадьориться.
 — Яка ж, — каже, — у нас гарна
 Та пишна столиця!
 Хотів би я поїздити,
 На все подивиться,
 Якби дали ту карету,
 Що без коней мчиться.
 Ой не ходив козак славетний

Вчитися до бурси,
 А закінчив у Києві
 Любительські курси.
 Міліція за успіхи
 Шоферу Тарасу
 Дала права любителя
 Найвищого класу.
 Гукнув козак: — Не хочу я
 Ні "Волги", ні "ЗІЛа",
 Дайте мені "Запорожця" —
 То буде до діла! —
 Підкотили "Запорожця".
 Смикнув він дверцята

Та й спробував дужі плечі
В кабину пропхати.
Як не бився, не мостився,
Не пуска залізо.
Хотів спину просунути —
І спина не лізе.
Ой сів славний запорожець

Верхи на машину
Та й заспівав нову пісню,
А не старовинну:
— Спасибі ж вам, сини мої,
За добрую ласку,
Що назвали "Запорожцем"
Дитячу коляску.

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

Прилетіли на Україну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
— Чи потрапити ми можемо
На прийом до мера? —
Козирнув сержант бадьоро.
— Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає. —
Здивуванням засвітилися
Очі у туриста.

— Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову. —
Козирнув сержант і вдруге.
— Не дивуйтесь, — каже. —
Розбиратися у людях
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

НАЙВАЖЧА РОЛЬ

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
— У студії при театрі
Вчиться вже два роки.
Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.

Аж тепер він дочекався
Першої прем'єри.
Роль найважчу доручили
Любому синочку:
Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

1. Що таке гумореска?
2. Які твори Павла Глазового ви знаєте?
3. Які людські вади висміює поет у своїх гуморесках?

Працюючи в парах, прочитайте гумореску "Тарас Бульба у Києві".

1. Що вам відомо про Тараса Бульбу?
  2. Які риси українського козака уособлює цей герой?
  3. У чому комічність ситуації, зображеної в гуморесці?
  4. Як образ Тараса Бульби підсилює цю комічність?
- Об'єднайтесь у малі групи. Підготуйте інсценізацію гуморески "Заморські гості". Організуйте в класі конкурс на кращу інсценізацію.
Обговоріть у загальному колі:
1. Як ви розумієте назву твору?

2. З якою метою автор гуморески використовує діалог?
3. Як П. Глазовий ставиться до рідної мови? Що він засуджує?
Виразно прочитайте гумореску "Найважча роль". Працюючи в парах, продумайте, чим відрізняється сміх у цьому творі від сміху в гуморесці "Заморські гості".
Представте свої думки класові.

1. Назвіть імена видатних українських письменників-гумористів. Які їхні твори вам найбільше сподобались? Чому?
2. Які художні засоби використовують автори для створення комізму?
3. Що висміюють, над чим іронізують письменники у прочитаних вами творах?
4. Яким було б життя людини без іронії та гумору? Доведіть свою думку.

Вивчіть напам'ять одну з гуморесок.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ НАПРИКІНЦІ РОКУ

Після опрацювання цієї теми ви зможете:

- ✓ розповідати про роль книги й читання в житті людини;
- ✓ пояснювати найважливіші поняття з теорії літератури;
- ✓ брати участь у прес-конференції на виставці-презентації;
- ✓ оцінювати роботу свого класу на заняттях української літератури в 6-му класі.

1. Поясніть поняття "фольклор" і "література".
2. Які твори, вивчені у 6-му класі, вам найбільше запам'ятались? Чому?

Для узагальнення матеріалу, вивченого протягом року, проведіть прес-конференцію, попередньо ретельно підготувавшись до неї.
Кілька учнів за бажанням виступатимуть у ролі експертів, заздалегідь підготувавши виступи на певні теми.

Наприклад:

1. Книгознавці — "Роль книжки в житті людини" тощо.
  2. Фольклористи — "Народна пісня в житті українців" тощо.
  3. Літературознавці — "Пісні літературного походження" тощо.
- Учитель — ведучий прес-конференції. Він оголошує початок і пропонує експертам виголосити стислі виступи на обрані ними теми.
Решта учнів класу — журналісти. Після виступу кожного експерта вони мають змогу поставити йому запитання, що стосуються обговорюваної теми.
Ведучий надає слово всім бажаючим журналістам, слідує за дотриманням теми прес-конференції та культури спілкування.
Після закінчення прес-конференції проведіть виставку-презентацію.

Протягом навчального року ви під керівництвом учителя вели роботу над "Книгою про книги". Вона містить різноманітні ілюстрації, розповіді про ваші улюблені книжки, цікаві замітки, поради щодо роботи з книгою тощо. Разом з учителем оформіть виставку цих матеріалів у класі або шкільному холі. Об'єднайте близькі за темою матеріали (наприклад, ілюстрації до колядок і щедрівок) на одному стенді. Біля кожного стенду має бути кілька учнів, які зможуть представити цю частину експозиції. Запросіть на виставку своїх батьків, учителів, учнів інших класів. Усі відвідувачі матимуть змогу вільно оглядати виставку, а учні, відповідальні за певний стенд, знайомитимуть їх із матеріалами. Працюючи в загальному колі, продовжте незакінчене речення: "На сьогоднішньому занятті найважливішим для мене було..."

Напишіть замітку про прес-конференцію та виставку-презентацію до шкільної стінгазети.

Об'єднайтесь у малі групи. Кожна група заповнює таблицю, користуючись матеріалами "Вузликів на пам'ять", "Словника літературознавчих термінів" наприкінці підручника та схемами, вміщеними на форзацах.

Перша група.

Народні пісні

Вид пісень	Коли і з якою метою виконуються	Особливості побудови
Русальні		
Купальські		
Жниварські		
Колядки		
Щедрівки		
Веснянки		
Колискові		

Друга група.

Пісні літературного походження

Назва	Автор тексту	Жанр пісні	Головна думка
"Ще не вмерла Україна"			
"Молитва"			
"Ой у лузі червона калина похилилася"			
"Гей, видно село"			
"На долині туман"			

Третя група.

Роди літератури

Різновиди літературних творів	Жанри	Особливості побудови	Назва твору
Ліричні			
Епічні			
Ліро-епічні			

Четверта група.

Герої епічних творів

Герої	Приклади героїв вивчених творів	Основні риси характеру
Головні		
Другорядні		
Епізодичні		

П'ята група.

Жанрова різноманітність гумористичних творів

Жанр творів	Особливості жанру	Назва твору
Анекдот		
Байка		
Усмішка		
Співомовка		
Гумореска		

Підготуйте на великому аркуші паперу таку таблицю:

Знання, уміння та навички	Відмінно	Добре	Посередньо	Погано
Я розумію роль книги в житті людини, роль читача в "житті" художнього тексту				
Я вмію пояснювати власні читачькі інтереси				
Я можу відрізнити фольклорні твори від літературних, бачити і розуміти в них поєднання реального та уявного				

Знання, уміння та навички	Відмінно	Добре	Посередньо	Погано
Я розрізняю різновиди народних пісень, умію коментувати їх зміст				
Я можу пояснити особливості пісень літературного походження, їхні провідні мотиви та символіку				
Я можу пояснити, які твори належать до епічних, ліричних, ліро-епічних, особливості художнього зображення в них дійсності				
Я вмію виразно читати літературні твори, коментувати висловлені в них почуття				
Я можу відрізнити головних героїв епічного твору від другорядних та епізодичних, розкривати їхні характери				
Я можу пояснити поняття «ліричний герой», висловлювати свої думки, своє ставлення до прочитаного				
Я можу відрізняти гумористичні твори від сатиричних, розуміти роль гумору й самокритики в житті українців				
Я можу дискутувати про прихований зміст художніх образів, моральних людських цінностей				
Я знайомий із творчістю письменників рідного краю				
Я можу визначати тему та основну думку літературного твору, його композицію, художні засоби				
Я знаю, навіщо потрібно вивчати українську літературу, вмію зіставляти описане у творах із реальним життям				
Я знаю, над якими вміннями та навичками з літератури мені ще слід попрацювати				

Закріпіть цю таблицю на дошці або на стіні класу. Кожен учень за допомогою олівців або фломастерів повинен поставити позначку у відповідній графі, оцінивши себе за кожною позицією.

Під керівництвом учителя полічіть кількість відповідей у кожній графі та обговоріть результати, отримані вашим класом.

ЯК САМОМУ ВИГОТОВИТИ ЕКСЛІБРИС

У своїй основі книжковий знак, exlibris, — це виявлення любові й поваги до книги.

Це — згусток думок і почуттів, присвячених книзі.

О. Сидоров

Власники багатьох особистих бібліотек наклеюють на внутрішній бік обкладинки кожної книги свого зібрання спеціально виконаний графічний витвір малої форми — книжковий знак — екслібрис. Цей знак замовляється художникові-графіку, але іноді виконується й самим власником бібліотеки.

Екслібрис нерозривно пов'язаний з книгою і фактично є її деталлю, красномовним елементом. Разом із книгою він пройшов багатовіковий історичний шлях. Як своєрідний символ, екслібрис відображає смаки, стиль, техніку і дух тієї епохи, в яку він був створений, і творчий запал художника, особливості книжкового зібрання, професійну належність, культурні та естетичні уподобання замовника — власника бібліотеки.

За формою екслібриси бувають різними: вертикальними, горизонтальними, квадратними, овальними тощо, але за розміром, здебільшого, — з етикетку сірникової коробки.

Придумати й намалювати гарний екслібрис не так просто. Адже в малюнку не повинно бути жодного зайвого штриха. Кожна лінія підпорядковується загальному образіві-символу задуманого графічного твору.

а

б

в

г

Екслібриси художників:

а) В. Стеценка; б) В. Розенталя; в) В. Шпака; г) В. Перевальського

Малюнки літер теж визначаються загальним задумом екслібриса. Тонкі літери чи товсті, прямі або з нахилом, маленькі або великі, чіткі й суворі або хвилясті, вигадливі... Про це треба добре подумати, бо від взаємного розташування слів і малюнка залежать завершеність і краса екслібриса.

Існує багато способів виготовлення книжкового знака. Найпростіші за технікою виконання — екслібриси, які можна вирізати на картоні, лінолеумі, дереві. Вирізаний рельєф покривається спеціальною олійною фарбою й відтискується на папері.

Найлегше вирізати екслібрис на чорнильній резинці-ластику. Для цього кілька ластиків однакової товщини наклеюють на фанерку й вирізають на поверхні ластика потрібний малюнок. Для друкування замість олійної фарби використовують звичайну штемпельну подушечку для гумових печаток, змащену чорнилом або тушшю.

Можливо, ви придумаєте якийсь новий спосіб друкування екслібрисів, знайдете інші рекомендації щодо їх виготовлення.

Попереду літні канікули, і у вас, безсумнівно, знайдеться час на впорядкування своєї бібліотеки, ремонт книжок, читання нових творів і виготовлення екслібриса.

Творчість твоїх однолітків

а

з

б

в

г

- а — Хом'як Оксани, м. Коломия Івано-Франківської обл.;
б — Кічевої Олени, м. Феодосія; в — Мартинець Тетяни, м. Харків;
з — Сороки Устини, м. Львів; г — Лизогуб Надії, м. Феодосія

СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

А

Автобіографічний твір — літературний жанр; художній опис автором власного життєвого шляху на основі спогадів.

Автор — особа, яка створила літературний твір; персонаж, діюча особа художнього твору — образ автора.

Актуальність твору — важливість, злободенність порушених у творі проблем на той час, коли твір написано чи опубліковано.

Алегорія — інакомовлення, в якому абстрактне поняття передане за допомогою конкретного образу.

Аналіз художнього твору — усвідомлення, розкриття ідейного змісту твору та особливостей художніх засобів, художньої форми в їх єдності, оцінювання його виховного й естетичного значення.

Аналогія — подібність між явищами та предметами з метою їх розкриття.

Анафора — єдинопочаток; повторення слова або групи слів на початку фраз чи строф.

Анекдот — жанр фольклору; коротка, здебільшого усна, гумористична або сатирична розповідь з несподіваним і дотепним фіналом.

Анотація — стисла характеристика книги, статті за їхнім змістом, ідейним спрямуванням, оформленням тощо.

Афоризм — стислий влучний вислів, що є усталеним. Містить глибоку народну мудрість, філософську думку.

Б

Байка — невеликий, здебільшого віршований повчально-гу-

мористичний або сатиричний твір алегоричного змісту.

Біографічний твір — життєпис; розповідь про життєвий шлях людини.

В

Верлібр — вільний вірш, система віршованих рядків без рими, ритмічна єдність яких ґрунтується на інтонаційній подібності.

Веснянки — хорові, з іграми й танцями народні календарно-обрядові пісні, що виконуються на честь приходу весни і початку польових робіт.

Вірш — невеликий твір, побудований за законами віршованої мови.

Віршована мова — ритмічно побудована мова з повторенням таких елементів, як наголос, стопа, рядок, пауза, строфа. Віршований ритм посилюється римою — співзвучним закінченням рядків.

Г

Гімн — один із видів ліричної поезії; урочиста, похвальна пісня.

Гіпербола — надмірне перебільшення рис і можливостей людини, ознак предметів, явищ з метою надання зображуваному виняткової виразності й емоційності.

Гумор — різновид комічного, зображення смішного в доброзичливому, жартівливому тоні.

Гумореска — невеликий прозовий або віршований твір жартівливо-гумористичного характеру.

Д

Деталь художня — виразна подробиця, яка допомагає викликати в уяві яскраву цілісну картину пейзажу, портрета, обставин поведінки або зовнішнього вигляду людини.

Діалог — розмова, в якій беруть участь двоє чи більше осіб.

Драматичний твір — один із родів художньої літератури, в якому явища життя і характери героїв розкриваються не через авторську розповідь, а через вчинки й розмови дійових осіб (діалоги й монологи), призначений для сценічного втілення.

Е

Екслібрис — книжковий знак власника книги.

Епіграф — короткий уривок якогось твору, влучний вислів, афоризм, який вміщується перед початком статті або твору для увиразнення його теми, ідеї, загального настрою.

Епізод — у художньому творі — невелика, сюжетно завершена частина події.

Епітет — художнє означення, яке підкреслює певну властивість явища, предмета, поняття і на яке автор хоче звернути увагу, висловити своє ставлення.

Епос — один із основних родів літератури, який відображає життя детально. Малі епічні форми: оповідання, нарис, новела, казка; середні — повість; великі — роман, епопея.

Ж

Жанр літературний — форма, в якій створено літературний твір: епос, лірика, драма та їх різновиди. Наприклад, в епосі — казка, повість; у ліриці — вірші; у драмі — комедія, трагедія. Є твори, що поєднують ознаки епосу і лірики. Вони називаються ліро-епічними.

З

Зав'язка — початковий момент у розвитку подій, зображених у художньому творі.

Загадка — короткий, поданий у прихованій формі опис предмета або явища, що їх треба відгадати.

І

Ідея — основна думка твору. Висвітленню ідеї підпорядковано всі картини й образи твору.

Інтер'єр — змалювання внутрішнього вигляду приміщення в літературному творі.

Іронія — один із засобів гумору та сатири; прихована насмішка, коли про якесь явище чи особу говориться в позитивному плані, а мається на думці протилежне.

К

Казка — фольклорний і літературний жанр, оповідання про вигадані події.

Казка літературна — на відміну від народної, складається автором-письменником.

Кіноповість — повість, що написана як сценарій кінофільму.

Кінцівка — остання частина художнього твору.

Колискові пісні — народні пісні, які співають, щоб заколисати дитину.

Колядки — народні календарно-обрядові пісні, віднесені до зимових свят.

Комічне — смішне.

Композиція твору — побудова твору, обумовлена його змістом і жанровою формою.

Кульмінація — момент найбільшого напруження в розвитку подій, що зображуються в літературному творі.

Купальські пісні — народні календарно-обрядові пісні літнього циклу.

Л

Легенда — фольклорний і літературний жанр казкового або фан-

тастичного характеру про життя конкретної особи або про якусь незвичайну історичну подію.

Лірика — один із основних родів літератури, який відображає життя за допомогою окремих думок, почуттів, переживань людини. Характерна особливість лірики — віршована форма.

Ліричний відступ — композиційний засіб у ліро-епічному творі, коли автор припиняє розповідь та безпосередньо від себе висловлює думки, почуття з приводу зображуваних подій, вчинків або характеристики героїв, певних явищ.

Ліричний герой — особа, думки і почуття якої відображено у творі. Ліричний герой не є тотожним авторові.

Ліро-епічний твір — художній твір із багатьма ліричними відступами, в якому, крім опису подій, висловлюється ставлення автора до дійових осіб, їхніх вчинків, життя.

Літопис — найдавніший вид літератури, послідовний опис історичних подій.

М

Метафора — переносне значення слова, коли один предмет або явище уподібнюється іншому за схожістю ознак; уособлення.

Міф — один із первісних видів усної народної творчості про явища природи, історичні події, героїв, походження богів тощо.

Монолог — розгорнуте висловлювання одного персонажа, роздуми літературного героя вголос, розмова з самим собою.

Мораль — повчальний висновок у байці.

О

Обжинкові пісні — народні календарно-обрядові пісні, віднесені до завершення збирання врожаю.

Оповідання — невеликий за обсягом розповідний прозовий твір про одну або кілька подій.

П

Пейзаж — змальовані у художньому творі картини природи, місцевості, де відбуваються події.

Підтекст — прихований зміст твору, думка, яку автор прямо не висловив, але ми її ніби прочитуємо “між рядками”.

Пісня — невеликий ліричний твір, що виконується співом.

Повість — один із видів епосу; розповідний художній твір, у якому досить широко зображується життя одного або кількох персонажів упродовж тривалого часу.

Поезія — твори, написані віршами.

Поема — ліро-епічний жанр літератури; великий віршований твір оповідного характеру.

Портрет — зображення зовнішності персонажа твору.

Пригодницька література — різновид художньої літератури, якому властивий дуже напружений, швидкий і несподіваний розвиток подій.

Приказка — жанр фольклору; влучний образний вислів, який не має висновку-узагальнення.

Прислів'я — жанр фольклору; короткий, закінчений образний вислів узагальнювального характеру.

Притча — оповідний літературний твір алегорично-повчального характеру.

Р

Рефрен — повторення групи слів, рядка наприкінці строфи або групи строф.

Рима — співзвучність закінчень слів у віршованих рядках.

Русальні пісні — народні календарно-обрядові пісні, що виконуюва-

лися наприкінці травня, на початку червня, коли жито починало колоситись.

С

Сатира — вид комічного з різко осудливим осміюванням негативного в житті людини і суспільства.

Ситуація — збіг умов і обставин, що створюють певне становище, в якому хтось перебуває.

Співомовка — короткий сюжетний гумористичний вірш.

Строфа — ритмічно завершена частина твору, що складається з кількох віршованих рядків, пов'язаних між собою римою.

Сюжет — послідовність подій, яка становить зміст художнього твору.

Т

Тема художнього твору — головне питання, яке висвітлює автор у своєму творі.

Трилогія — три самостійних твори одного автора, що мають різні назви, різні сюжети, але пов'язані між собою єдністю авторського задуму й персонажами.

Тропи — слова та вислови, використовувані в переносному смислі (порівняння, епітет, метафора, гіпербола тощо).

У

Уява творча — спроможність образно творити або відтворювати щось; творча фантазія.

Ф

Фантастика — насправді відсутнє, створене уявою.

Фрагмент — уривок, частина художнього твору.

Х

Художні засоби — художні способи та прийоми відтворення дійсності, які дозволяють передавати її зримо, чутно, відчутно.

Художній образ — особлива форма відображення дійсності мистецтвом; зображення людини, окремих сторін її життя в індивідуалізованій формі. Об'єднує в собі загальне і часткове.

Ц

Цитата — дослівний уривок із чийогось твору.

Щ

Щедрівки — народні календарно-обрядові величальні пісні, що виконувалися під Новий рік.

Твори, які радимо прочитати на літніх канікулах
(виділені у списку твори обов'язкові
для текстуального опрацювання в 7-му класі)

Шевченко Т. «Кобзар»

Франко І. «Захар Веркут», «Під оборогом»

Чайковський А. «За сестрою», «Богданко»

Стельмах М. «Гуси-лебеді летять»

Тютюнник Г. «Климко», «Вогник далеко в степу»

Стороженко О. «Скарб», «Закоханий чорт»

Харчук Б. «Планетник», «Горохове чудо»

Гуцало Є. «Сім'я дикої качки», «Чорнобильські оповідання»

Дімаров А. «Блакитна дитина», «Друга планета»

Лепкий Б. «Казка мого життя»

Трублаїні М. «Лахтак», «Шхуна Колумб»

Опільський Ю. «Золотий лев»

Тельнюк С. «Грає синє море»

Малик В. «Таємний посол»

Нестайко В. «Таємниця Віті Зайчика»

ДИВОСВІТ КНИГИ

Книжка в житті людини. Мандруємо сторінками Книги століть.....8

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА

І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ

СПІВУЧИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	16
Пісні літнього циклу.....	19
РУСАЛЬНІ ПІСНІ.....	19
У РЖІ НА МЕЖІ.....	20
ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА.....	20
ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ.....	20
КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ.....	22
КУПАЙЛО, КУПАЙЛО.....	23
ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК.....	23
ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ.....	23
ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ.....	24
МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО.....	25
ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА.....	25
А СОНЕЧКО КОТИТЬСЯ, КОТИТЬСЯ.....	26
ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ.....	27
ДОБРИЙ ВЕЧІР.....	28
НОВА РАДІСТЬ СТАЛА.....	29
ЗАСІВНА.....	29
ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА.....	30
ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ.....	30
КОЛЯДКА-ВІНШУВАННЯ ДЛЯ ГОСПОДАРІВ.....	32
ВІНШУВАННЯ.....	32
КОЛЯДКА-ВІНШУВАННЯ ДЛЯ ХЛОПЧИКА.....	32
ВІНШУВАННЯ.....	33
ЩЕДРІВКА З ВІНШУВАННЯМ ДЛЯ ДІВЧИНКИ.....	33
ВІНШУВАННЯ.....	33
Народні Різдвяні свята у творчості українських поетів.....	33
МАТЕРІ.....	33
КОЛЯДКА.....	34
ВЕСНЯНКИ.....	34
ОЙ ВЕСНО, ВЕСНО, ДНЕМ КРАСНА.....	36
ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА.....	36
КРИВИЙ ТАНЕЦЬ.....	36
Веснянки у творчості українських поетів.....	37
ВЕСНЯНКА.....	37
ВЕСНЯНКА.....	37
Коліскові пісні.....	38
ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК.....	39
ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ.....	39
Пісні літературного походження. Пісні-гімни.....	41
ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА.....	43
НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ, ЯКУ ГОСПОДЬ ОБДАРУВАВ ПІСНЕЮ.....	44
МОЛИТВА.....	44

Ліричні пісні літературного походження	46
ЧЕРВОНА РУТА	48
НА ДОЛИНІ ТУМАН	48
МАМИНА ВИШНЯ	49
Стрілецькі пісні	50
ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ	52
ГЕЙ, ВИДНО СЕЛО	52
СТРІЛЕЦЬКА МОГИЛА	53
МИКОЛА ВОРОНИЙ	53
СВІШАН-ЗІЛЛЯ. Легенда із стародавнього літопису	55
СВІШАН-ЗІЛЛЯ. Поема	56
ТАРАС ШЕВЧЕНКО	59
ДУМКА	63
ІВАН ПІДКОВА	65
ТАРАСОВА НІЧ	67

Я І СВІТ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА	72
Спогади про Лесю	73
МРІЇ	74
ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО	74
ТИША МОРСЬКА	74
ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО	76
ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК (Скорочено)	77
СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО	93
МАЛЕНЬКИЙ ГОРБАНЬ (Скорочено)	95
СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ	105
ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО	109
ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА (Скорочено)	112
ЛІНА КОСТЕНКО	125
ДОЩ ПОЛИВ...	127
ПІСЕНЬКА ПРО КОСМІЧНОГО ГОСТЯ	128
КОЛЬОРОВІ МИШІ	128
СВГЕН ГУЦАЛО	129
ОЛЕНЬ АВГУСТ (Скорочено)	131
ІРИНА ЖИЛЕНКО	137
ЖАР-ПТИЦЯ	139
ПІДКОВА	140
ГНОМ У БУФЕТІ	140
ІГОР КАЛИНЕЦЬ	141
ПИСАНКИ	143
СТЕЖЕЧКА	143
БЛИСКАВКА	143
ВЕСЕЛКА	143
КРИНИЧКА	144
ДИМ	144
ХЛОПЧИК-ФІГУРКА, ЯКИЙ ЗАДОВОЛЕНИЙ СОБОЮ	147
ЕММА АНДІЄВСЬКА	155
КАЗКА ПРО ЯЯН	158
МИСТЕЦТВО ДАРУВАТИ	160

ПРИГОДИ ТА РОМАНТИКА

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО	162
ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ (Скорочено)	165
ВІКТОР БЛИЗНЕЦЬ	192
ЗВУК ПАВУТИНКИ (Скорочено)	194
СОПУХА	197
АДАМ	199
НІНА	203
ГЛИПА Й БАКУН	206
ЛІКАР БУСЬКО	211
ВСЕ ВІДПЛИВАЄ	215
ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ	223
ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА, АБО МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ (Скорочено)	224

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

ГУМОР І САТИРА. НАРОДНІ БАЙКИ	244
ХВАЛЬКУВАТА МУХА	247
ЯК ВОРОНА ДІСТАЛА ЗІ ЗБАНКА ВОДИ	247
ЛЕОНІД ГЛІБОВ	248
ЩУКА	250
МУХА І БДЖОЛА	250
ЖАБА І ВІЛ	251
СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ	252
ПАН І ІВАН В ДОРОЗІ	254
КОЗАК І КОРОЛЬ	256
ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ	257
СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО	258
БАСУРМЕН	261
СВЕКОР	266
ВИДАТНІ МАЙСТРИ ГУМОРУ І САТИРИ	269
ЛЯ-ЛЯ-ЛЯ	271
ЧУДО В ЧЕРЕВИКУ	271
ТАРАС БУЛЬБА У КИЄВІ	272
ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ	273
НАЙВАЖЧА РОЛЬ	273
 ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ НАПРИКІНЦІ РОКУ	274
ЯК САМОМУ ВИГОТОВИТИ ЕКСЛІБРИС	278
СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ	280
Твори, які слід прочитати на літніх канікулах	284

Навчальне видання

**ДУДІНА Тетяна Кирилівна
ПАНЧЕНКОВ Андрій Олексійович**

Українська література

6 клас

Підручник

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Художнє оформлення П. Починка

Відповідальна за випуск О. Шевчук

**Підписано до друку 14.07.06. Формат 70х100/16. Друк офс. Папір офсет.
Умовн.-друк. арк. 23,4. Тираж 105 200. Зам. 6—396.**

**“А.С.К.”, 03057, Київ-57, вул. Петра Нестерова, 3, корп. 1.
Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 66 від 29.05.2000.**

**Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи
Міністерства охорони здоров'я України № 5.03.02-04/15808 від 12.04.05.**

ВАТ «Поліграфкнига», 03057, Київ-57, вул. Довженка, 3.